

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5770

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія
ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Виходить 2 рази на рік
Заснований у березні 1997 року

№ 2. 2017

Черкаси – 2017

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**
Свідоцтво про державну перереєстрацію КВ № 21391-11195Р від 25.06.2015

У віснику надруковано статті, присвячені проблемам перекладознавства, граматики, семантики мовних одиниць, концептуального аналізу, теорії мовної комунікації, лінгвістики тексту. Розглянуто методологічні питання мовознавства, включено спостереження над різномовним текстовим матеріалом у лінгвокультурологічному контексті.

Для широкого кола філологів – науковців, викладачів, аспірантів, студентів, учителів.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України з філологічних наук (Наказ МОН України від 13 липня 2015 р. № 747).

Випуск №2 наукового журналу Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні науки» рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 3 від 14.12.2017).

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), індексується Google Scholar.

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н., проф. (головний редактор); *Боєчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корновенко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., проф. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., доц.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Десятов Т.М.*, д.пед.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мігус І.П.*, д.е.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Селіванова О.О. д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Мовознавство»); *Калько В.В.* к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Мовознавство»); *Поліщук В.Т.* д.філол.н., проф. (відповідальний редактор напрямку «Літературознавство»); *Скорина Л.В.* к.філол.н., доц. (відповідальний секретар напрямку «Літературознавство»); *Баранов А. д.філол.н., проф.* (Литва); *Богданович Г.Ю.* д.філол.н., проф.; *Велівченко В.Ф.* к.філол.н., доц.; *Градовський А.В.* д.пед.н., проф.; *Гудманян А.Г.* д.філол.н., проф.; *Дончик В.Г.* академік НАН України, д.філол.н., проф.; *Жаботинська С.А.* д.філол.н., проф.; *Кавун Л.І.* д.філол.н., проф.; *Калько М.І.* д.філол.н., проф.; *Киченко О.С.* д.філол.н., проф.; *Ковалевська Т.Ю.* д.філол.н., проф.; *Кравченко Н.К.* д.філол.н., проф.; *Лассан Е.Р.* д.філол.н., проф. (Естонія); *Литвин І.М.* к.філол.н., доц.; *Лімборський І.В.* д.філол.н., проф.; *Мартінова Г.І.* д.філол.н., проф.; *Насенко М.К.* д.філол.н., проф.; *Озерова Н.Г.* д.філол.н., проф.; *Панченко В.Є.* д.філол.н., проф.; *Пахаренко В.І.* д.філол.н., проф.; *Пашиє Л.О.* к.філол.н., доц.; *Приходко А.М.* д.філол.н., проф.; *Ромашенко Л.І.* д.філол.н., проф.; *Соболь В.О.* д.філол.н., проф. (Польща); *Чижмарова М.* к.філол.н., проф. (Словаччина); *Ярмоленко Н.М.* д.філол.н., проф.

Адреса редакційної колегії:

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра теорії та практики перекладу (0472) 363596,
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, 18000
web-сайт: philolog-ejournal.cdu.edu.ua
e-mail: visnuk_chnu@ukr.net

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ І ДИСКУРСОЛОГІЯ

УДК 811.81'42

СЕЛІВАНОВА Олена Олександрівна,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: oselivanova@ukr.net

КОНЦЕПТУАЛЬНЕ МОДЕЛЮВАННЯ І КОГНІТИВНО-ОНОМАСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

У статті розглянуто співвідношення методу концептуального моделювання й когнітивно-ономасіологічного аналізу. Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляції різних компонентів моделей. Зразки такого типу концептуального аналізу ґрунтуються на запропонованій нами моделі ментально-психонетичного комплексу. Концептуальний аналіз на підставі цієї моделі передбачає: 1) опис ядерної пропозиційної частини концепту, яка містить мисленнєві аналоги ситуацій, пов'язані із ним і вербалізовані знаками мови у прямих значеннях, тобто предикатно-актантні рамки з урахуванням родо-видових й опозиційних відношень; 2) характеристику різноманітних метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині МПК, представлених фігуральними позначеннями; 3) аналіз модусного складника моделі, тобто оцінки концепту; 4) з'ясування зв'язків пропозиційного, асоціативно-термінального та модусного складників концептуальної моделі з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим (останнє виявляється в свідомості у вигляді архетипів); 5) аналіз прагматичного компонента концептуальної моделі як інструкції по використанню знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови.

Оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого. Прикладом для застосування цієї методики в розділі обрано українську номенклатуру ентомофауни, вилучену з визначників й атласів комах України.

Ключові слова: *концептуальне моделювання, ментально-психонетичний комплекс, когнітивно-ономасіологічний аналіз, пропозиція, метафора, модус, архетип, ентотонім.*

Постановка проблеми. Наприкінці 90-х р. р. ХХ ст. у складі когнітивної лінгвістики виокремлено нову галузь – лінгвоконцептологію, метою якої став опис концептів і мовних засобів їхньої репрезентації. Завданнями лінгвоконцептології стали: 1) дослідження процесів концептуалізації світу та внутрішнього рефлексивного досвіду; 2) аналіз залежності концептуалізації від різноманітних чинників: етносвідомості, соціуму, культури та субкультури певної групи, індивідуальної свідомості; 3) опис концептуалізації у філогенезі й онтогенезі; 4) визначення параметрів концептосистеми та її зв'язку з концептуальною й мовною картинами світу; 5) диференціація предметних сфер (доменів) у концептосистемі й етносвідомості; 6) опис констант культури як системи культурних концептів народу; 7) обґрунтування поняття концепту, його

співвідношення з поняттям і значенням; 8) з'ясування структури концепту; 9) визначення ролі мовної репрезентації у встановленні його складу; 10) розроблення методики концептуального аналізу; 11) створення типології концептів; 12) характеристика текстових і художніх концептів у творах і творчості майстрів слова тощо [1, с. 467].

Попри бурхливий розвиток лінгвоконцептології, захоплення її проблематикою за відсутності чітких методик, інструментарію й поняттєвого апарату зумовило досить вільне тлумачення предмета й об'єкта аналізу та невдалі спроби підмінити традиційний семантичний аналіз нібито концептуальним. Опис концептів набув характеру вільного спостереження за їхніми ключовими словами в контексті, що викликало дивну дискусію із приводу того, що може і що не може бути концептом.

При цьому багатьох із численних дослідників концептів не хвилювало питання щодо того, як співвідноситься концепт з організацією свідомості, пам'яті людини, її пізнавальною здатністю; а також яке відношення має до опису концептів складний поняттєвий апарат і процедури моделювання когнітивної та комп'ютерної лінгвістики. Не можна в цілому не погодитися зі словами деяких російських науковців, які зазначають: «Зараз у вітчизняній науці про мову стало надзвичайно модним включати себе до складу прибічників когнітивного підходу («нової парадигми»), хоч для такого кроку не завжди наявні вагоме підґрунтя й відповідна професійна підготовка: когнітологія своєю базою має насамперед когнітивну психологію, що передбачає якесь розуміння процесів взаємодії нейробіологічних механізмів у формуванні ментальних образів і станів» [2, с. 14]. А отже, аналіз концептів у мовознавстві не може бути довільно дескриптивним, а має ґрунтуватися передусім на знаннях у галузях психології, теорії пізнання, теорії інформації з урахуванням доробку когнітивного й комп'ютерного моделювання.

Концептуальний аналіз як новий конструктивний лінгвістичний метод, загальними процедурами якого є формалізація, ідеалізація й моделювання, передбачає конструювання об'єкта дослідження у вигляді спрощеної, гіпотетичної абстрактної схеми або моделі. Основною метою цього методу є реконструкція концепту із застосуванням метамов лінгвістики на підставі його репрезентантів у відповідній мові й мовленні. Ми кваліфікуємо концепт як інформаційну структуру свідомості, різнооб'єктну, певним чином організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом синергетичної взаємодії психічних функцій свідомості: мислення, відчуттів, почуттів, інтуїції, – а також колективного позасвідомого [3, с. 112].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науковій літературі існує чимало підходів до кваліфікації й опису концептів. Український лінгвіст А. Приходько розрізняє кілька дефініційних моделей концепту: 1) концепт як епістемічне утворення, що ґрунтується на усвідомленні інформаційних витоків знань і досвіду людини; 2) концепт як психоментальне утворення, зумовлене розумінням концепту як продукту людської свідомості; 3) концепт як етнокультурне утворення, що відбиває уявлення про концепт як концентроване вираження духовно-емоційного досвіду певного етносу, згусток культури; 4) концепт як прагмарегулятивне утворення, що відображає інтенційний характер використання ментальних сутностей у дискурсі; 5) концепт як аксіологічне утворення, що є результатом ціннісних домінант культури; 6) синтетичну дефініцію концепту, що містить поєднання кількох аспектів [4].

Основними дискусійними проблемами, пов'язаними із кваліфікацією феномена концепту є: 1) розмежування концепту й поняття; 2) залежність концепту від мовної вербалізації; 3) його кваліфікація за способами формування; 4) зв'язок концепту та значення; 5) наявність у структурі концепту оцінно-емотивних, ціннісних і

прагматичних компонентів; 6) наявність концептів в індивідуальній або колективній (загальнонаціональній, груповій, регіональній) свідомості; 7) обсяг концепту залежно від індивідуальної чи етнічно-колективної репрезентації, наукової чи наївної картини світу; 8) типологія концептів; 9) їхня структура; 10) методи та процедури опису й аналізу концептів тощо [5].

Найбільш актуальним питанням концептуального моделювання є структура концепту. Метафорично концепт представляють у вигляді хмари (З. Попова), або сніжної грудки (М. Болдирев), або плоду (Й. Стернін). В основу його структури покладено різноманітні ментальні репрезентації, ідеалізовані когнітивні моделі: пропозиції, схеми, фреймові мережі, сценарії, ментальні простори тощо. Більшість дослідників обстоюють польову модель концепту, яка містить ядро та периферію. Ядерну зону нерідко ототожнюють зі значенням відповідної ключової лексики [6, с. 23], із поняттям, яке здебільшого постає у вигляді семного набору ключового слова; з образом предмета чи явища [7, с. 26] тощо. Периферію концепту представляють також по-різному: як дистрибуцію ключового слова, асоціативні зв'язки з іншими концептами; поглиблену інформацію, суб'єктивні досвідні знання, конотативні елементи тощо. Й. Стернін пропонує як ядро концепту базовий шар як чуттєвий образ, що кодує концепт як мисленнєву одиницю в універсальному предметному коді. На чуттєвий образ нашаровуються інші концептуальні ознаки, що відображають розвиток концепту, його відношення з іншими концептами [8, с. 58–59].

Дослідники розглядають також сіткову структуру концепту, представляють його в мережі структурованих концептуальних доменів, асоціатив вербальної сітки тощо. Інколи структура концепту отримує вигляд рівневої моделі або кількох шарів: смислового та вербального або смислового, образно-асоціативного та предметно-почуттєвого. Ю. Степанов, демонструючи історичну мінливість концепту, виокремив у його структурі етимологічний шар, який є основою концепту; історичний шар, що сформувався протягом розвитку концепту, й активний шар, актуальний для сучасного стану [9, с. 21-44]. Автори колективного навчального посібника «Введение в когнитивную лингвистику» розрізняють у складі концепту поняттєвий, образно-перцептивний і ціннісний рівні: перший співвіднесений із денотатом, другий – із гешталтом, третій – з оцінкою предмета концептуалізації в етносвідомості й культурі [10, с. 73]. В. Карасик і В. Слишкін виокремлюють у культурних концептах принаймні три складники: образ, поняття, цінність [11, с. 73]. Деякі дослідники, розглядаючи польову природу концепту, долучають до неї різні ціннісні шари: етнопсихологічний, лінгвокультурологічний, соціодискурсивний [12, с. 213].

Альтернативною позицією опису концепту є дифузність, розпливчастість його структури, яку, як вважають, в принципі змоделювати неможливо: «Усередині концепту перетікають і переливаються концептуальні ознаки, концепт не має чітких абрисів і меж, [...] жорсткої послідовності шарів; їхнє взаємне розташування індивідуальне й залежить від умов формування концепту в кожній особистості» [13, с. 11]. Однак за умови такої дифузності, на нашу думку, було б неможливим оперування концептуальною інформацією, її інтегрування з мовними знаннями, які є жорстко структурованими, про що свідчать дані як асоціативних експериментів, так і експериментальна діяльність у галузі нейропсихолінгвістики. Як здається, принцип дифузності концептів зумовлений намаганням відокремити мовне як структуроване й концептуальне як розмите та невизначене в пізнавальних процесах.

Мета статті – розглянути співвідношення методу концептуального моделювання і когнітивно-ономасіологічного аналізу. Досягнення цієї мети передбачає розв'язання певних **завдань**: 1) обґрунтувати базову модель і метамову концептуального аналізу; 2) схарактеризувати основні методики опису концептів;

3) описати вагу та процедури когнітивно-ономасіологічного аналізу в межах концептуального моделювання; 4) продемонструвати використання когнітивно-ономасіологічного аналізу з метою моделювання концепту КОМАХА в науковій та наївній картині світу українців. **Об'єктом** дослідження є українські назви комах, а **предметом** – їхні мотиваційні ознаки в структурі концепту КОМАХА.

Виклад основного матеріалу. Процедури концептуального аналізу відмінні в різних напрямках і течіях. Основною проблемою різних підходів до концептуального аналізу є пошук проміжної метамови опису концептів. Якщо таку метамову не використовують, то концептуальний аналіз обмежується дистрибутивним і контекстуальним аналізом, які інтерпретують зміст певного поняття шляхом опису контекстного оточення й пояснення різних метафоричних перенесень ключового знака концепту та його дистрибуції. Такий підхід чимало лінгвістів сприймає досить критично через його інтроспективність і суб'єктивізм.

На нашу думку, методика концептуального аналізу має враховувати насамперед досвід моделювання різноманітних структур репрезентації знань, апробованих на мовному й текстовому матеріалі. Визначальною для моделей концептуального аналізу є демонстрація зв'язків різних пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляції різних компонентів моделей. Зразки такого типу концептуального аналізу ґрунтуються на запропонованій нами моделі ментально-психонетичного комплексу (далі – МПК) [3; 14; 5; 1], яка відображає інформаційну структуру свідомості як холістичного психофункціонального континууму поєднання окреслених вище пізнавальних функцій і колективного позасвідомого. МПК демонструє синергетичну системну природу свідомості, організованої шляхом взаємодії різних функціональних модулів зі знаковими, граматичними, прагматичними ресурсами природної мови, що сприяє переведенню інформації різних типів у мовний формат.

Використання моделі МПК зумовлене також недостатністю проєкції мовнопороджувальних механізмів лише на лінійні синтактикоподібні структури вербального мислення. Номінативні процеси ґрунтуються на багатовимірності та нелінійності концептуальних структур, які є результатом холістичної (синергетичної) взаємодії різних каналів отримання цієї інформації, вербальних і невербальних, мисленневих і немисленневих, і застосовують для позначення різні способи її оброблення. Функція мислення, що взаємодіє з відчуттями, почуттями, інтуїцією шляхом формування образів й інтегрована з колективним позасвідомим, організує ментальний лексикон як вербальний компонент МПК, «діючу систему, у якій кожна одиниця записана з інструкцією використання, з даними про оперативні можливості одиниці: прагматичні, семантичні, граматичні» [15, с. 369].

МПК є зразком тотальних моделей, які «охоплюють одночасно безліч самих різних аспектів аналізованого предмета», є «продуктом об'ємного мислення», що «містить і компоненти фонового мислення, і процедури співвіднесення фігуративного й фонового мислення з невидимим» [16, с. 103-104]. Структура МПК зумовлена, по-перше, конекційною природою знань, основним принципом використання яких є активація як збудження певної ділянки нейронів кори головного мозку в когнітивних процесах; по-друге, відмовою від абсолютизації мислення як єдиного пізнавального механізму людини; по-третє, енграмною природою пам'яті й особливою квантово-хвильовою здатністю кодування та перекодування інформації людським мозком.

Ядром МПК є пропозиційні структури – мисленневі аналоги ситуацій, що характеризуються відносною об'єктивністю, внутрішньою несуперечливістю й позначаються мовними одиницями у прямих значеннях. Експериментально доведено, що «довгочасна пам'ять людини є великою сіткою взаємно перехрещених

пропозиційних дерев, кожне з яких містить певний набір вузлів пам'яті з численними зв'язками» [17, с. 134]. Дж. Лакофф наголошував на тому, що «більша частина структури нашого знання має форму пропозиційних моделей, а їхньою особливістю є те, що вони виокремлюють елементи, надають їм характеристики та вказують на зв'язки між ними» [18, с. 31]. Транспонована до лінгвістичних студій позитивістом Б. Расселом, пропозиція ґрунтувалася на положенні про відносну об'єктивність людського сприйняття світу як така, що відповідає істинному стану справ у світі. Дж. Лакофф як фахівець у галузі когнітивної семантики, яка обстоює феноменологічну епістему, застерігав проти «об'єктивістського присмаку» пропозиційних структур: хоч вони й містять реально існуючі відношення, вони є результатом інтеріоризації людиною дійсності, тобто «коли людина усвідомлює свій досвід, проектуючи на нього пропозиційні моделі, вона накладає на світ об'єктивістську структуру» [19, с. 177]. Саме тому дослідник обстоював головну ознаку пропозиції як ідеалізованої когнітивної моделі, ментальної сутності, у якій не використовуються «механізми уяви». Отже, пропозиція насамперед залежить від досвіду людини і є несуперечливим аналогом події, позбавленим ірраціональності та фігуральної вербалізації.

Необмеженість подій, явищ реального світу, їхніх учасників і складників протистоїть браку їхніх відповідних мовних найменувань у прямих значеннях, а також специфіці їхньої інтеріоризації носіями мови. Ця суперечність усувається використанням на позначення одного домену знаків інших доменів за принципом припущення аналогії, подібності. Такі чужорідні, фігуральні знаки формують асоціативно-термінальний компонент МПК, що корелює із пропозиційним ядром, заміщуючи нерідко нульові знакові позиції пропозиційних елементів. Асоціативно-термінальний компонент пов'язаний також з образами, чуттєвою сферою, інтуїцією і колективним позасвідомим.

МПК демонструє інтеграцію пропозиційного й асоціативно-термінального складників із наскрізним для них оцінно-емотивним компонентом – модусом, що корелює з аксіологізованими відчуттями, почуттями й емоціями; і концептуальним планом як прагматичним компонентом, який контролює відповідність концептуальної інформації умовам номінативного чи комунікативного актів. Н. Арутюнова цілком слушно наголошувала на тому, що «роль оцінки полягає в тому, щоб співвіднести предмети й події з ідеалізованою, тобто нормативною картиною світу. Ідея нормативності пронизує значний життєвий цикл, який бере початок із сприйняття явищ дійсності, переходить до сфери комунікації й мовної семантики й завершується у словесній творчості» [20, с. 8].

Концептуальний аналіз на підставі моделі МПК передбачає: 1) опис ядерної пропозиційної частини концепту, яка містить мисленнєві аналоги ситуацій, пов'язані із ним і вербалізовані знаками мови у прямих значеннях, тобто предикатно-актантні рамки з урахуванням родо-видових й опозиційних відношень; 2) характеристику різноманітних метафоричних корелятивів ядра в асоціативно-термінальній частині МПК, представлених фігуральними позначеннями; 3) аналіз модусного складника моделі, тобто оцінки концепту; 4) з'ясування зв'язків пропозиційного, асоціативно-термінального та модусного складників концептуальної моделі з психічними функціями відчуттів, почуттів, образами та колективним позасвідомим (останнє виявляється в свідомості у вигляді архетипів); 5) аналіз прагматичного компонента концептуальної моделі як інструкції по використанню знаків концепту в дискурсивній діяльності носіїв мови.

На окреслених етапах концептуального аналізу застосовуємо різноманітні методики: 1) пропозиційного моделювання з метою встановлення вербальних позначень предикатно-актантних рамок ядра концепту, його гіперо-гіпонімічної

ієрархії в системі мовної категоризації; 2) компонентного, дистрибутивного, контекстуально-інтерпретаційного аналізу для з'ясування семного набору й оцінки найменувань концепту і його складників; 3) етимологічного й когнітивно-ономасіологічного аналізу з метою визначення етимонів і сучасної мотивації мовних експонентів концепту; 4) метафоричного моделювання для встановлення складу асоціативно-термінальної частини моделі і з'ясування механізмів використання на позначення концептуальних складників знаків інших доменів; 5) архетипного аналізу з метою вияву зв'язків концепту з архетипами колективного позасвідомого; 6) асоціативного експерименту для встановлення найближчих і найчастотніших мовних реакцій на найменування концептуальних складників; 7) дискурсивного аналізу з метою висвітлення функціонального статусу позначень концепту в різноманітних дискурсивних практиках. Вагомим для концептуального аналізу є використання квантитативних методів.

Оскільки концептуальна інформація насамперед маніфестована мовними позначеннями, особливої ваги для моделювання концепту набуває когнітивно-ономасіологічний аналіз, що дає змогу реконструювати відповідні фрагменти пропозиційного, асоціативно-термінального й модусного компонентів концептуальної моделі, а також їхню кореляцію зі складниками чуттєвої сфери, образами й архетипами колективного позасвідомого.

Прикладом для застосування цієї методики в розділі обрано українську номенклатуру ентомофауни, вилучену з визначників й атласів комах України. Мовні кореляти пропозиційного компонента в назвах комах дають змогу визначити відносно об'єктивні знання, зокрема, щодо їхньої таксономії у науковій картині світу. Приміром, видові назви комах здебільшого застосовують позначення родини, інколи ряду чи підряду (*цикадка зелена* з родини *цикаделін* підряду *цикадин*). В одній із родин, що належать до певного ряду чи підряду, нерідко відбувається дублювання гіпероніма як назви виду та родини, що свідчить про радіально-прототипний принцип диференціації комах у науковій картині світу етносу. Найкращому зразку родини, що отримує назву ряду чи підряду, інколи протистоїть назва комахи з мотиватором-корелятивом – мисленнєвим аналогом відповідності / невідповідності нормі (пор. *щитівка несправжня дубова*, *строкатка несправжня звичайна*; *комарі справжні*, *комарівка звичайна*, *гноймовик звичайний*, *летюха звичайна*). На відповідність нормі вказують і позначення розмірів як відхилення від неї (*волохокрилець великий*, *совка південна велика*, *вуховертка мала*).

Мовні позначення комах проектуються також на різноманітні предикатно-аргументні структури, використовуючи як мотиватори інформацію різного ґатунку, що відповідає компонентам:

- предикатів руху (*стрибок курячий*, *стрибун сірий*, *летюха звичайна*, *плавт*, *хребтоплав*), локалізації (*плодожил*, *коренежил*), звучання (*цвіркун лобатий*, *дзижчало чорне*), харчування (*сіноїд*, *мертвоїд*, *деревогриз борозенчастий*, *насіннеїд ясеновий*, *плодожерка грушева*), полювання (*павуколов бурий*); уподобання (*мурашколюб*, *водолюб великий чорний*), пошкодження (*черепашка шкідлива*); фізичної дії (*бджола листоріз бурогрудий* – «З листків різних кущів вирізує овальні шматки, якими вистилає комірки свого гнізда в ґрунті»; *оса товстоголова риуча*; *деревоточець західний*); перетворення (*горіхотворка волосиста смугаста*), сприйняття вигляду комахи людиною (*блищунка*, *світляк*);
- об'єктів харчування (*трипс житній* (*огірковий*, *гороховий*); *пухоїд качиний*, *пероїд курячий*; *волосоїд овечий* (*бичачий*); *хижак-короїдник*, *листоїд*; *зернівка горохова*; *кровососка кінська*), пошкодження (*медяниця грушева* (*яблунева*, *морквяна*);

- попелиця звичайна коренева кукурудзяна; бджоложук звичайний; мурахожук – «шкодять бджолам і знищують личинки мурашок»; комар кусака»;*
- темпоративу (*однорідка двокрила, веснянка велика, гробарик осінній, п'ядун присмерковий, нічниця*);
 - комітативу як показнику супровідного предмета чи явища (*льодовичник, дощовиця, листовійка приморозкова звичайна, квітківниця дощова*);
 - локативам, що варіюються від конкретного місця до широкого регіону локалізації комах, країни її розповсюдження тощо (*цвіркун домашній (польовий); муха хатня, златка пенькова соснова, лишайниця тополева, вуховертка городня (прибережна); прибережник; попелиця бащтанна; богомол кримський, совка південна велика, черепашка австрійська*);
 - трансгресиву як результату каузації перетворення (*трубоккрут дубовий, коконопряд*) тощо.

Актуальними у процесах творення номенів комах є показники рівнів якості – забарвлення тіла і його частин (*однорідка білохвоста, дибка зелена, трав'янка червононога, ковалик сірий (чорний); зеленушка зелена*), кількості – розміру тіла чи його частин, кількості частин або крапок чи інших візерунків на тілі (*дзижчало велике, великоголовка жовтоноса, мертвоїд чотирикрапковий, зеленчук короткокрилий*), партитиву як частини цілого (*товстоголовка, кутокрилка, серпокрилка, кобилка блакитнокрила*).

Альтернативним способом позначення комах є метафоризація мотиваторів, що демонструє у структурі МПК різноманітні кореляції з іншими концептами. Найбільш стереотипною донорською зоною для номенів ентомофауни є концепт ЛЮДИНА, з якою порівнюють комах зважаючи на аналогію частин тіла, поведінки, ознак тощо. Чимало мотиваторів у назвах комах ототожені з позначеннями людини, які отримують вторинне метафоричне значення на підставі аналогії сценаріїв двох концептуальних доменів (*богомол – «в спокійному стані вони тримаються на рослинах другою і третьою парою ніг, а передні ноги підняті, наче для молитви»; облудник-злодій – «при небезпеці жуки прикидаються мертвими, витягуючи вуса і ноги уздовж тіла»; гравер звичайний, пильщик-ткач ялиновий, бджола-тесляр, короїд-типограф, поліграф пухнастий* мотивовані способом харчування) або за гештальтною подібністю (*капуцин* із родини капюшонників має голову, втягнену в передньогруді, які прикривають їх ніби капюшоном; звукові гештальти опосередковують номінацію *ковалик сірий*; за ознаками забарвлення названі *солдатик, адмірал, ковалик-хрестоносець*). Знаки соматизмів людини, її властивостей і дій також стають ономасіологічними ознаками ентомонімів (*довгоносик великий люцерновий, цвіркун лобатий, щитник гостроплечий, чубатка пустельниця, трав'янка струнка, гребляк, златка мінуюча, свердлик листяний*).

Чимало номенів комах отримують мотиватори з доменів інших тварин: ссавців (*кобилка болотяна, коньок бродячий, слоник, верблюдка, мурашиний лев, ведмедиця гера*), птахів (*казарка, ктир яструбниця руда, павине очко*), комах інших класів (*комарівка, скорпіонниця звичайна, мурашковидка звичайна, ктир шершенеподібний*). Здебільшого підґрунтям такої метафоризації служить гештальтна аналогія конфігурації тіла, забарвлення або подібність за розміром порівняно з представниками родини чи ряду.

Спостереження ентомологів за зовнішнім видом комах спричиняють аналогію з рослинним світом (*богомол-ірис* названий за фіолетово-чорною плямою на крильцях) або найчастіше з артефактами, що відбивається в ономасіологічній структурі номенів (приміром, *пластинокрил-серпоносець* має загнутий яйцеклад із дрібними зубчиками; в самця *списовуски довговусої* наявні вусики з широко-яйцевидною чорною булавою; *подушечниця березова* має білий опуклий яйцевий мішок; в *шашечниці червоної* крила з жовтою облямівкою та чорними крапками).

Доволі поширеним є застосування у процесі творення ентомонімів графічних знаків і символів, які вказують на специфіку забарвлення частин тіла комахи, що є важливим для диференціації видів (наприклад, *совка іпсилон*, *совка оклична*, *совка С-чорна*, *совка-гама*, *стрілчатка псі*, *чубатка-зигзаг*, *кутокрилка С-біле*, *товстоголовка-кома*, *стрілка-плосконіжка*, *щитівка яблунева* *комоподібна*). Використання мотиваторів на позначення природних явищ чи речовини у номенів комах зумовлене здебільшого стереотипним уявленням про колір і схожістю з ним забарвлення ентомофауни (*вогняниця золотиста*, *трав'янка-вогнівка вохряно-жовта*, *златка тополева золотиста*, *перламутрівка польова*). Інколи речовина, яку виділяє комаха, нагадує відповідну речовину, назва якої стає її мотиватором (*медяниця грушева* – «виділяє клейку цукристу рідину – медяну росу»).

Представлення у назвах комах оцінного компонента, що є модусом МПК, надає інформацію про особливості сприйняття ентомофауни етносом, а також про оцінні пріоритети, стереотипізовані в етносвідомості. Обрання саме оцінки мотивуючою ознакою ономазіологічної структури ґрунтується на різних пізнавальних функціях: сенсорних механізмах інтеріоризації світу, емоційному сприйнятті, мисленнєвій раціональній обробці, образно-метафоричному уподібненні з опертям на стереотипи, культурну символіку, архетипи колективного позасвідомого.

У масиві українських ентомонімів застосовуються мотиватори переважно естетичної та утилітарної оцінки: перша фокусує увагу на зовнішній красі комахи, що є, безперечно, результатом її інтеріоризації фахівцями в галузі ентомології, друга на її шкідливості для людини та її довкілля (*красуня блискуча*, *красуня-дівчина*, *цикадка красива*, *бітома красива*, *комар-довгоніг шкідливий*). Модусний компонент корелює не лише з пропозиційним, а і з термінальним компонентом у випадках, коли оцінку комасі надають метафоричні мотиватори, що ґрунтуються на оцінних стереотипах певних об'єктів, які переважно є прецедентними феноменами – найменуваннями богів чи богинь, героїв та інших міфологічних істот грецької чи римської міфології, що розпізнаються науковцями (*сонечко* – корисна комаха; *цирцея*, *галатея*, *дріада* – красиві метелики родини бархатниць; *подалірій*, *махаон*, *поліксена*, *мнемозина* належать до родини парусників – великих, ширококрилих красивих метеликів).

Концептуально значущу інформацію надають ентомоніми, у яких поєднано різні за статусом у МПК мотиватори. Українські ентомоніми здебільшого мають дві чи три ономазіологічні ознаки й переважно є складеними назвами, які, з одного боку, передають відносно об'єктивну інформацію про комаху, з іншого, увиразнюють її назву за рахунок метафоричних аналогій, що спрощує видову диференціацію (приміром, ентомонім *пальцекрилка візерунчаста ширококрила* інформує про розмір і схожість частини тіла комахи (крила) із соматизмом людини (пальцем), а також про подібність забарвлення комахи до штучно створеного малюнку чи вишивки (домен АРТЕФАКТ).

Висновки та перспективи дослідження. Когнітивно-ономазіологічний аналіз є лише однією із процедур концептуального моделювання, але він надає значну частину інформації про сприйняття об'єкта концептуалізації науковою і наївною етносвідомістю. Окреслена процедура має бути доповнена іншими методиками, що становить перспективу дальшого дослідження.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.
2. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія Романо-германська філологія. – Харків: Константа, 2006. – № 726. – С. 14-20.

3. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2000. – 248 с.
4. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
5. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
6. Попова З. Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Истоки, 2001. – 192 с.
7. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика / Н. Н. Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
8. Стернин И. А. Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 58-70.
9. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа «ЯРК», 1997. – 824 с.
10. Введение в когнитивную лингвистику: учебное пособие / В. И. Карасик, М. В. Пименова и др. – Кемерово : Кузбассвузидат, 2005. – 190 с.
11. Карасик В. И. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж, 2001. – С. 69-79.
12. Приходько А. М. Концепт як об'єкт зіставного мовознавства // Мова. Людина. Світ. До 70-річчя проф. М. П. Кочергана. – К. : Вид-во КНЛУ, 2006. – С. 201-214.
13. Попова З. Д. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1999. – 30 с.
14. Селиванова Е. А. Мифологеми русского этно сознания в номинативной подсистеме языка / Е. А. Селиванова // Мир русского слова и русское слово в мире. – Т. 4. Язык. Сознание. Личность. Коммуникация в межкультурной среде : Материалы XI Конгресса МАПРЯЛ. – Варна, София (Болгария), 2007. – С. 328-335.
15. Кубрякова Е. С. Язык и знание / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
16. Бахтияров О. Г. Постинформационные технологии: введение в психонетику / О. Г. Бахтияров. – К. : ЭКСПИР, 1997. – 160 с.
17. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. – М. : Наука, 1996. – 245 с.
18. Новое в зарубежной лингвистике. Когнитивные аспекты языка. – Вып. 23. – М. : Прогресс, 1988. – 420 с.
19. Лакофф Дж. Когнитивная семантика / Дж. Лакофф // Язык и интеллект / Под ред. В. В. Петрова; пер с англ. В. И. Герасимова и В. П. Нерознака. – М. : Прогресс, 1996. – С. 143-184.
20. Юнг К. Г. Психологические типы / К. Г. Юнг. – М. : Университетская книга, 1996. – 718 с.

References

1. Selivanova, O. O. (2017). *Modern Linguistics: Directions and Problems*. Cherkasy (in Ukr.)
2. Susov, A. A. & Susov, I. P. (2006). Reflections on concepts. *Visnyk Kharkivsk'oho natsional'noho universytetu im. V. N. Karazina. Seriya Romano-hermans'ka filolohiya. (Herald of the Kharkiv National University. V. N. Karazin. Series Romano-Germanic philology)*. Kharkiv : Konstanta 726, 14–20. (in Russ.)
3. Selivanova, E. A. (2000). *Cognitive onomasiology*. Kyiv: Phytocenter (in Russ.)
4. Prykhodko, A. M. (2008). *Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics*. Zaporozhye: Premier (in Ukr.)
5. Selivanova, O. O. (2012). *The world of consciousness in the language*. Cherkasy: Y. Chbanenko (in Ukr.)
6. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (2001). *Essays on cognitive linguistics*. Voronezh: Origins (in Russ.)
7. Boldyrev, N. N. (2000). *Cognitive semantics*. Tambov: Publishing House of Tambov University (in Russ.)
8. Sternin, I. A. (2001). *Methodology for studying the structure of the concept*. In *Methodological problems of cognitive linguistics*. Voronezh. 58–70.
9. Stepanov, Yu. S. (1997). *Constants. Dictionary of Russian culture. Experience*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
10. *Introduction to Cognitive Linguistics* (2005). Kemerovo: Kuzbassvuzidat (in Russ.)
11. Karasik, V. I. & Slyshkin, G. G. (2001). *Linguocultural concept as a unit of research* In *Methodological problems of cognitive linguistics* (in Russ.)
12. Prykhodko, A. M. (2006). *Concept as an object of comparative linguistics*. *Language. Mova. Lyudyna. Svit. Do 70-richchya prof. M. P. Kocherhana. (Man. World. To the 70th anniversary of prof. M. P. Kochergan)*. Kyiv: View of the KNLU. 201–214. (in Ukr.)
13. Popova, Z. D. & Sternin, I. A. (1999). *The concept of "concept" in linguistic research*. Voronezh: Voronezh University Publishing House (in Russ.)

14. Selivanova, E. A. (2007). Mythologies' of Russian ethno-consciousness in the nominative subsystem of the language. *Mir russkogo slova i russkoye slovo v mire. (The world of the Russian word and the Russian word in the world)*. 4, 328–335. (in Russ.)
15. Kubreacova, E. S. *Language and knowledge*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
16. Bakhtiyarov, O. G. (1997). *Post-Informational Technologies: Introduction to Psychonetics*. Kyiv: EKSPIR (in Russ.)
17. Kubryakova E. S., Demankov V. Z., Pankrats Yu., G. Luzina L. G. (1996). *A brief dictionary of cognitive terms*. Moscow: Science (in Russ.)
18. *New in foreign linguistics. Cognitive aspects of language* (1988). Vol. 23. Moscow: Progress (in Russ.)
19. Lakoff, J. *Cognitive semantics*. In *Language and Intellect*. Moscow: Progress. 143–184.
20. Jung, K. G. (1996). *Psychological types*. Moscow: University Book (in Russ.)

SELIVANOVA Olena Oleksandrivna,

Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Head of the Department of Translation Theory and Practice, Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: oselivanova@ukr.net

CONCEPTUAL MODELLING AND COGNITIVE ONOMASIOLOGICAL ANALYZE

Abstract. Introduction. *Study of the connections in various cognitive mechanisms of consciousness and unconsciousness and the correlation of models' different components is the aim for the conceptual analysis. The samples of this type of the conceptual analysis are grounded on the mental psychonetic complex. The conceptual analysis based on this model suggests: 1) description of the concept's nuclear propositional structure containing mental analogues of the situations, related to them and represented in the language signs in their direct meanings; 2) working out different metaphorical correlates of the nucleus in the associative-terminal part of the complex represented by indirect meanings; 3) analysis of model's modus component, e.i. concept's evaluative component; 4) finding out connections between propositional, associative-terminative and modus in the conceptual model and mental functions of feelings, emotions, images and collective unconscious (the latter is presented in the consciousness in the form of archetypes); 5) analysis of the pragmatic component in the conceptual model that is considered to be a pattern for using concept's signs in the discursive practice of the native speaker.*

Purpose of this article is to determine the correlation between conceptual modelling and cognitive-onomasiological analysis. To reach this purpose certain tasks have to be completed, such as to define the basic model and metalanguage of the conceptual analysis, to characterize basic methods of concept's study, to describe the procedure of cognitive-onomasiological analysis within the conceptual modeling, to demonstrate the usage of the cognitive-onomasiological analysis to model the concept INSECT in the scientific and naïve worldview of the Ukrainians. **The object** of this article is the Ukrainian naming of insects and **the subject matter** of the article is motivational features in the structure of the concept INSECT.

Results. *To make a conceptual model the cognitive-onomasiological analysis should be used due to the fact that the conceptual information is manifested by language signs. This analysis enables to reconstruct certain fragments of propositional, associative-terminal and modus components of the conceptual model, as well as their correlation with the components of the sensual sphere, images and archetypes of the collective unconscious. This paper uses the mentioned approach to deal with the Ukrainian nomenclature of entomofauna taken from the Ukrainian dictionaries of insects.*

Conclusion. *Conceptually meaningful information is provided by entonyms that unite different in status motivators. The Ukrainian entonyms in general have two or three onomasiological features and predominantly are compound naming that on the one side bear the objective information about an insect and on the other side expose its naming due to the metaphorical analogues that simplify differentiation.*

Key words: *conceptual modeling; mental psychonetic complex; cognitive onomasiological analyze; proposition; metaphor; modus; archetype; entonym.*

Надійшла до редакції 11.09.17
Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.2'367

ШИТИК Людмила Володимирівна,
 доктор філологічних наук, професор кафедри
 українського мовознавства і прикладної
 лінгвістики Черкаського національного
 університету імені Богдана Хмельницького
 e-mail: l_shytyk@ukr.net

ЗАГОЛОВКИ В МЕДІАДИСКУРСІ ТИЖНЕВИКА «КРАЇНА»

Статтю присвячено дослідженню специфіки заголовків у медіадискурсі тижневика «Країна». Репрезентовано широке розуміння заголовка – як частини дискурсу й самостійного дискурсу. Проаналізовано функційно-структурні типи заголовків відповідно до їхніх класифікаційних ознак. З'ясовано, що авторський погляд на події чи на елементи дискурсу героя втілено в цитатному заголовку, який має форму прямої або вільної прямої мови. Умотивовано переважання інформаційних заголовків над концептуальними, які дають позитивну, негативну та амбівалентну оцінку. Описано принципи репрезентації сценарію: «номінативний», «акціональний» та «номінативно-акціональний» з елементами атрибутивного й обставинного комплексу. Окреслено прагматичні варіанти заголовків: декларативи, імперативи, інтерогативи, схарактеризовано продуктивні структурно-граматичні моделі, що синтаксично відповідають різним типам речень, як-от: простому неускладненому, простому ускладненому, складносурядному, складнопідрядному, безсполучниковому, поєднанню двох речень. Проаналізовано дефінітивні структури, зокрема й спеціальну форму дефінування, що являє собою перехідне утворення з «підрядною частиною» у ролі присудка. Описано стилістично марковані синтаксичні засоби заголовків – парцеляцію, приєднання, еліпсис, семантико-синтаксичний паралелізм – та стилістичні фігури: метафори, структурні протиставлення, трансформовані фразеологічні одиниці. Зроблено висновок, що вдало дібрані заголовки тижневика «Країна» привертають увагу читача, є інформативно місткими й упізнаваними.

Ключові слова: заголовок, медіадискурс; цитатний заголовок; інформаційний і концептуальний заголовки; принципи репрезентації сценарію; прагматичні варіанти заголовків.

Постановка проблеми. Мас-медійний дискурс посідає особливе місце в сучасній дискурсивній матриці. Це зв'язний, вербальний чи невербальний, усний або письмовий текст разом із соціокультурними, прагматичними, психологічними чинниками, що виражений за посередництва засобів масової комунікації. Основною функцією медіадискурсу є вплив на аудиторію через значеннєву й оцінну інформацію, продуковану каналами ЗМІ, актуалізація інформації за допомогою різноманітних комунікативних медіазасобів. Елементом дискурсної структури, що підпорядкований загальному задумові, програмі тексту, слугує заголовок. Він постає «не лише індексом авторської позиції, а й вказівкою на місце індивідуального дискурсу-твору в тематичному чи в ідеологічному дискурсі-полі. Утім функції і стильові риси заголовка настільки особливі, що за значенням його легко дорівняти до самостійного жанру. Отож заголовок – це частина дискурсу і самостійний дискурс» [1, с. 26–27].

Актуальність задекларованої теми продиктована необхідністю дослідити заголовковий дискурс тижневика «Країна» в сучасній комунікаційній системі. Журнал потребує прискіпливої уваги з боку широкого кола науковців і дослідників, а також держави й громадськості, адже в ньому опубліковані цікаві матеріали з трьох тематичних розділів: «Події», «Оцінки», «Люди та речі», а авторами колонок є відомі письменники, науковці та публіцисти – Юрій Андрухович, Андрій Бондар, Ярослав Грицак, Євген Головаха, Марія Матіос та ін. Уміщені матеріали збагачують унікальний інтелектуальний масив національної культури, мають велике суспільне, пізнавальне й

культурологічне значення, а тому повинні викликати інтерес широких верств читачів різних поколінь, професій та соціальних груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть заголовки привертає увагу дослідників. Особливе зацікавлення ним зумовлене унікальним місцем заголовка в тексті, його семантичною складністю та різноманіттям функцій. У сучасній науці накопичено потужний досвід вивчення заголовків, переважно з позицій літературознавства й лінгвістики тексту (І. Гальперін [2], С. Кржижановський [3] та ін.). Важливість заголовків у журналістській творчості переконливо засвідчує низка дисертаційних праць (А. Дуброва [4], В. Ронгинський [5], А. Сафонов [6], О. Сибіренко-Ставроян [7], Л. Солодка [8]) та наукових статей, монографій і посібників (В. М. Галич [9], Л. Грицюк [10; 11], А. Євграфова [12; 13], В. Й. Здоровега [14], В. Ільченко [15], Г. Конторчук [16], Л. Павлюк [17], Е. Шестакова [18] та ін.).

Попри значну кількість мовознавчих і мас-медійних робіт, присвячених з'ясуванню специфіки заголовків, бракує комплексних досліджень, пов'язаних з аналізом заголовкового дискурсу окремих видань.

Мета статті полягає в системному дослідженні заголовкового дискурсу журналу «Країна». Досягнення задекларованої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) окреслити концепцію тижневика «Країна»; 2) обґрунтувати концептуальні засади дослідження заголовкового дискурсу, представити його типологію; 3) схарактеризувати заголовки в контенті тижневика, дослідити їхню структурно-семантичну та прагматичну специфіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Мас-медіа слугують посередниками, або медіаторами, у процесі спілкування людей та допомагають структурувати їхні знання. Особливе місце серед ЗМІ посідають друковані періодичні видання, які продовжують впливати на читацьку аудиторію, її смаки, інтереси й захоплення. Серед двомовних (україно- та російськомовних) журналів найпопулярнішим є тижневик «загального інтересу» «Країна», заснований 2009 року підприємством ТОВ «Видавнича група «Нова інформація» (нині Видавничий дім «Нова інформація»), до складу якого входять «Газета по-українськи» та інтернет-видання «Газета.ua». Особливості заголовків проаналізовано на підставі матеріалів 10-ти номерів «Країни».

Тижневик складається із трьох основних розділів: «Події», «Оцінки», «Люди та речі». Додаткові розділи – «Афіша» і «Запитання». Кожен із розділів охоплює підрозділи (їхній порядок та набір може щоразу змінюватися): 1) «Події» – «Тема», «Україна», «Дати», «Світ», «Спорт», «Культура», «Картина»; 2) «Оцінки» – «Інтерв'ю», «Відгуки», «Репліка», «Проблема», «Щоденник», «Погляд», «Рейтинг», «Колонка»; 3) «Люди та речі» – «Тусівка», «Портрет», «Поради», «Підслухані розмови», «Історія», «Документ». Рубрики «Пропозиція», «Подія», «Компанія», «Турбота», «Поради» і «Конкурс» публікують на правах реклами.

Як зауважує Л. Павлюк, стиль заголовків репрезентує концепцію видання, «вибирає», формує його аудиторію. Назви текстів цілого видання – це інформаційна й образна квінтесенція подій, «путівник» до змісту номера, надійний орієнтир для читача [1, с. 26–27]. Репрезентувати зміст матеріалу в заголовку можна через: а) опис сценарію подій; б) їхню причину чи результат; в) контекст або перспективу; г) особливі риси героїв – учасників подій. Узагальнення типових семантичних і структурних елементів, що зазвичай використовують у заголовках, дає змогу створити «карту значущостей» різних параметрів інформації для свідомості [Там само].

Принцип кондесованого подавання інформації в заголовках сприяє їх використанню як знаряддя експрес-моніторингу, «ознайомлювального» сканування змісту.

Система заголовків тижневика «Країна» засвідчує індивідуальний авторський почерк. Заголовки досить інформативні, розлогі, часто сформульовані одним або кількома реченнями, а тому їх не сплутаєш із назвами інших видань. У них ідеться про цікаві моменти для привернення уваги читача. Саме це робить заголовки журналу впізнаваними.

Назви текстів у мас-медіа, як стверджує Л. Павлюк, можна класифікувати й аналізувати на різних підставах, зважаючи на варіативність елементів універсального «словника змісту» та диверсифікаційні можливості структурного інструментарію. Дослідниця вибудовує типологію заголовків за низкою диференційних ознак, що є логічним та вмотивованим [1, с. 26–27]. На підставі цих маркаційних ознак виокремлюємо функційно-структурні типи заголовків журналу «Країна».

Авторський погляд на події чи на елементи дискурсу героя втілено в цитатному заголовку, що може мати форму прямої або вільної прямої мови. Використання фрагмента дискурсу героя журналістської публікації зазвичай виправдане з погляду характерологічної адекватності, точності оцінок, яка походить із «внутрішнього» знання про ситуацію. Окрім того, заголовок-цитата має додаткову вартість достовірності, автентичності джерела [Там само, с. 29].

Заголовки-цитати часто вживані у виданні, оскільки більшість жанрів – діалогічні. Чужа мова переважно передана дослівно, причому найчастіше наявна вказівка на автора (напр.: *Борис Немцов: «Мені пропонували хабарі. Найбільший – мільйон доларів. Не взяв. Зважали сором і страх»* (матеріал із підрозділу «Щоденник», текст О. Худояр; сам щоденник укладений на основі книжки Б. Немцова «Провінциал» та інтерв'ю політика); *Олена Чинка: «Головний конкурент і суперник – лінощі. Головна перемога – над собою»* (текст С. Демчука)), або в текстах-інтерв'ю представлені заголовки-цитати, оформлені в лапках («*Спершу ми страждали від комплексу малоросійства. Потім – малоєвропейства*» (інтерв'ю з політологом Михайлом Басарабом; текст А. Позичайло, А. Родічкіної). Зафіксовані випадки, коли дослівне передавання чужої мови не підтверджене пунктуаційно, хоч із контексту видно, що вона відтворена точно (т. зв. вільна пряма мова), напр.: *Прийшли партійні діячі, а написи на мозаїці – українською. І нічого за ніч не зміниш* (К. Кисельова); *Батько приходив додому з двома автоматниками. У двох кімнатах жили ми, а в третій – охорона* (зі спогадів Євгена Світличного, текст В. Фоменка); *Я була на одній зустрічі з Оленою Бондаренко. На жаль. Бо після того митися хлоркою треба* (підрозділ «Розмова про все», бесіда В. Радзівської з Оксаною Левковою).

Типовими принципами репрезентації сценарію в журналістських матеріалах є «номінативний» («назва події», виокремлення суб'єктно-об'єктної групи), «акціональний» («назва дії», виокремлення динамічно-подієвого аспекту), а також варіанти поєднання назв об'єктів та дії з елементами атрибутивного й обставинного комплексу.

У виданні «Країна» найпродуктивнішою є третя модель, зокрема, переважають розлогі заголовки й підзаголовки, що зумовлено як жанровою специфікою матеріалів (переважають аналітичні), так і врахуванням рівня розвитку читацької аудиторії. Найбільш повна схема заголовка «сценарного» інформаційного типу відповідає моделі «*Хто – що зробив – коли – де*», напр.: *Оноре де Бальзак помер за п'ять місяців після вінчання в Бердичеві* (Н. Павленко); *На Плітвіцьких озерах щороку з'являється водоспад* (К. Кисіль, О. Снігур); *За рік до Майдану в повітрі було розлите відчуття «нічого не буде»* (А. Родічкіна, І. Столярчук).

Означальні й обставинні характеристики можуть накладатися окремо й на схему статичної, і на схему динамічної репрезентації. Обставинні характеристики природно доповнюють характеристики дії, напр.: *Пес охороняв могилу хазяїна 14 років* (К. Кисіль); *В іншій країні Ліна Костенко була б лауреатом Нобелівської премії* (С. Корженко); *У Лондоні згорів єдиний театр* (М. Волков). Достатньо представлені в

журналі «Країна» описові конструкції розширення назви через атрибутивний компонент (узгоджений чи неузгоджений), що відповідає схемі «хто – який», напр.: *Мої герої* (Я. Грицак); *Тривожна валіза* (О. Швед); *Чоловічий туалет* (Т. Карлюка); *Тост по колу* (І. Луб'янов); *Страшні європейці* (С. Дзех); *Паралельний світ* (А. Чирук); *Нічна справа* (С. Наливайко); *Чия земля* (О. Бойченко).

Менш продуктивними є такі моделі побудови заголовків: предикативна («хто – що робить»), де водночас акцентовано на об'єкті й на дії чи на предикативній ознаці (напр.: *Життя не вчить* (І. Козюпа); *Мале – красиве* (Я. Грицак)); номінативна («просто назва»), напр.: *Граблі* (К. Кисельова); *Блокада* (А. Жигайло); акціональна, створена лише за допомогою дієслівних форм, напр.: *Пронесло* (О. Бартиш-Коломак).

У заголовках переважають особові конструкції, як двоскладні, так й односкладні (напр.: *Як козаки українцями стали* (Я. Грицак); *Файна дівка і без миколайчиків заміж вийде* (Л. Межва); *Заберіть імена вбивць і поставте замість них те, що хочете* (С. Іванов); «*Прошу мене судити не як бандита, а як члена українського народу*» (С. Липовецький, Д. Мандзюк). Неозначено-особові, інфінітивні, безособові та безособово-інфінітивні конструкції «створюють імплікації ухильності, евфемістичності, інформаційної незавершеності» [1, с. 26–27]. Вони достатньо представлені в журналі «Країна», напр.: *Убили журналіста* (О. Павлова); «*Господню армію опору*» називають найбільш незрозумілою (Н. Мельничук); *Як реформувати Шевченківську премію* (К. Кисельова, О. Павлова); *Немає нічого страшнішого, ніж стояти й дивитися, як горить усе, що нажив* (К. Кисіль, О. Снігур); *У паперових виданнях не вистачає віконечка пошуку* (О. Шарговська); *Не можна їздити самому в машині – треба підвозити колег або подорожуючих* (В. Цимбаліста, Ю. Ліпич).

Структурно-функційний тип тексту (розповідь, опис, роздум) зумовлює й специфіку заголовка, який закономірно відтворює його особливості: для розповіді природним є використання обставин часу, що відтворюють послідовність подій у назвах текстів (напр.: *Оноре де Бальзак помер за п'ять місяців після вінчання в Бердичеві* (Н. Павленко); для опису – відтворення й оцінювання «елементів ситуації», характерних рис фізичного або інформаційного простору, напр.: *Цифрові фрески – втілення Вашої індивідуальності* (Т. Тисячна). Аналітичні тексти-міркування органічно втілюють у назвах свій ідейний, концептуальний зміст, напр.: «*Чоловік – або начальник, або хоче ним стати*»; підзаголовок: *Літературознавець Тамара Гундорова порівнює художні тексти з їжею, розповідає про зміну літературних смаків українців та пояснює, чому жінок-письменників стало значно більше за чоловіків* (інтерв'ю А. Приходька, О. Павлової з Тамарою Гундоровою).

Опозиція інформаційних / концептуальних заголовків ґрунтується на їхньому об'єктивному спрямуванні, нейтральній тональності чи на оцінних елементах у назві. Інформаційні заголовки чисельніші, напр.: *Україна не визнала знищення вірменів актом геноциду* (А. Козицький); *Помічники Петра I крали корабельні деталі в голландських майстрів* (О. Гандзій). Загальна структура концептуальних заголовків відповідає моделі «хто – що – зробив – як це оцінено». Оцінювання відрізняється інтенсивністю, тяжінням до позитивного чи до негативного полюсу, а тому може бути:

- позитивним: *Одного й того ж хлопця знімали 12 років. Ефект приголомшливий* (М. Гавришко); *Олександр Вільчинський: «Нічого досконалішого за жінку природа для чоловіка не придумала»* (текст Н. Лазуки);
- негативним: *«Наш футбол – у повній душі. Але власники клубів не хочуть цього визнати»* (С. Болотніков);
- амбівалентним, що сигналізує про «збалансоване» ставлення, напр.: *Олігархи мають визначитися – виїжджати на Сардинію, здаватися Путіну чи починати будувати іншу Україну* (підготували: Н. Шестопап, Р. Горбач).

У характеристиках заголовкового дискурсу особливої ваги набуває категорія модальності – ставлення до дійсності та уявлень про ситуацію, зокрема в аспекті реальності-нереальності, здійсненності-нездійсненності, потрібності, бажаності, необхідності, визначеності чи невизначеності, напр.: *Закони про декомунізацію слід виконати цілковито* (О. Гандзій); *Можливо, підвищать пенсії. На більше не сподіваюсь* (К. Кисіль, О. Снігур).

Прагматичними варіантами заголовків є декларативи, інтерогативи, імперативи. Найпоширенішими типами є декларативи, що констатують факти, подаючи інформацію в найбільш органічній формі розповідного речення, напр.: *На Україну понад 300 років впливають два центри ідентичностей – європейський і євразійський* (С. Наливайко); *Хлопець пішов у нічну атаку й заблуdivся* (А. Янович).

Інтерогативні заголовки (у формі питального речення) використовують як прямі інформаційні запитання з відкритою перспективою дослідження (напр.: *Як вас карали батьки?* (О. Поп); *Чим вам дошкулили тварини?* (записала О. Поп); *Як вирішити, чия матір побачить сина?* (М. Соколова); *Як ви змушуєте себе прокинутися?* (записала О. Поп); *Чого бракує українській міліції?* (записали Оксана Снігур, Олег Снігур, К. Гончарова); *Яких збитків вам завдавали тварини?*) чи експресивні формулювання готової, визначеної відповіді в питальній формі, тобто риторичного запитання (напр.: *А ви Гершенкрона читали?* (Я. Грицак) із підзаголовком, який не залишає сумнівів у риторично-концептуальній спрямованості назви: *У країні мало що зміниться, якщо ми не почнемо ставити запитання до свого минулого*).

Імперативні назви матеріалів серед прагматичних типів заголовків вирізняються спонукальною інтенцією та емотивною наголошеністю, особливо порівняно з декларативами, напр.: *Заберіть імена вбивць і поставте замість них те, що хочете* (С. Іванов); *Виходити з Іраку негайно!* (В. Карп'юк); *Топить кораблі!* (О. Бойченко).

Структурно-граматичні особливості заголовків зумовлені жанровою специфікою матеріалів, а тому переважають більш розлогі конструкції, що синтаксично відповідають різним типам речень, зокрема: простому неускладненому (напр.: *За п'ять років я не дав жодного хабара* (Л. Межва); *Найкраще радянська влада керувала масовим знищенням людей* (А. Приходько)), простому ускладненому (напр.: *Вибуховим пристроєм може бути чайник, скороварка чи банка з кавою* (О. Шинальський); *Люди аж кричать від ненависті до Росії, а користуються російським Windows* (І. Люб'янов)), складносурядному (напр.: *Ось міст був перед очима, а наступної секунди – немає* (О. Швед); *Пропонували переїхати до Лондона, але відмовився* (Т. Омельченко)), складнопідрядному (напр.: *«Наші політики не знають, що робити»* (інтерв'ю Р. Горбач та Г. Остаповець із В. Лановим); *Якби за злочини комунізму покарали хоча б символічно, зараз війни не було б* (К. Кисельова)), безсполучниковому реченню (напр.: *Країна поділилася на два табори: одні сидять в окопах, другі – у ресторанах* (О. Василенко)).

Зафіксовано заголовки, які структурно являють собою поєднання двох речень, що можна пояснити тенденцією до максимальної інформативності, напр.: *В Олега хороша тепла камера. Якийсь час сидів там з ісламським терористом* (матеріал О. Богачевської); *Присьці Каплунці було 120 років. Отже, вирішили люди, вона – відьма* (К. Діса); *«Кожна знищена бойова одиниця супротивника – це 10 врятованих цивільних. Ось для чого Україна просить зброю в Заході»* (Р. Горбач, Г. Остаповець).

У журнальному медіадискурсі представлені дефінітивні структури – речення з підметом та присудком, вираженими іменниками з нульовою дієслівною зв'язкою, напр.: *Цифрові фрески – втілення Вашої індивідуальності* (Т. Тисячна); *Електроактиватори «Ековод» – джерело здоров'я та краси* (Л. Волянська); *Життя – це рух! Рух – це «Енгельхольм»* (О. Мишопита). Окрім того, зафіксовано спеціальну

форму дефінування, що являє собою перехідне утворення з підрядним компонентом як поширювачем простого й предикативною частиною складного речення, напр.: *Олексій Мочанов: «Ідеальні стосунки – це коли з людиною є про що помовчати»* (текст В. Мукана). «Підрядна частина», що функціє в ролі присудка, має умовно-часове значення, а засобом зв'язку слугує сполучник *коли*.

Експресивний синтаксис заголовкового дискурсу представлений приєднувальними та парцельованими конструкціями, які виокремлюють елементи з важливим – із погляду інформаційних завдань тексту – змістовим та оцінно-модальним навантаженням, напр.: *Я вижила, а Гітлер і Гесс – ні. Це моя особиста перемога. Захотілося побачити кількох моїх дітей. Але адвокат відмовив* (О. Снігур, В. Череп'юк); *При розірванні шлюбу жінка отримує все майно. Тому розлучень – мало* (К. Кисіль). У неповних реченнях досягнуто експресивних ефектів за рахунок конденсації змісту – пропуску повторюваних членів речення, а в еліптичних реченнях – дієслівних компонентів, напр.: *«З одного боку, нам потрібні «Макдональдзи», з іншого – пам'ятники Леніну»* (у рубриці «Розмова про все» бесіда з С. Жаданом; текст О. Павлової та А. Семиноженка); *У нудистський ресторан – черга на кілька місяців уперед* (О. Швед); *Про потребу ясного погляду* (Я. Грицак).

Мовно-естетичним засобом тексто-образної організації заголовка постає фігура семантико-синтаксичного паралелізму, в основі якої лежить принцип однаковості, що передбачає і внутрішню асоціативну подібність, і певну схожість зовнішньої структури, що загалом спричинює зіставлення, яке й зумовлює стилістичне навантаження цієї фігури, напр.: *Щасливий правитель дивиться. Щасливий народ позує* (В. Карп'юк).

З огляду на переважання в тижневику «Україна» інформативних заголовків, зрідка використано стилістичні спецефекти, як-от: метафори (напр.: *Україна – корова, а Крим – її вим'я* (О. Павлова); *«Олігархи зливатимуть схеми один одного. Так країна з часом очиститься»* (інтерв'ю з О. Рибачуком; І. Івершень, О. Шумілін)), структурні протиставлення (напр.: *«З одного боку, нам потрібні «Макдональдзи», а з іншого – пам'ятники Леніну»* (у рубриці «Розмова про все» О. Павлова, А. Семиноженко ведуть розмову із С. Жаданом)), трансформовані фразеологічні одиниці (напр.: *Як полковник Милорадович відібрав завод у козака-підприємця* (С. Цалик); *Як на кордоні нові мита запровадили* (С. Цалик)).

У стратегіях привернення й утримування уваги зростає вага графічних елементів, шрифтів, кольорів. Графічне оформлення заголовків має таку специфіку: написані вони більшим кеглем, зазвичай не вирізняються кольором від основного тексту, а підзаголовок від заголовка може відокремлюватися іншим кольором.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, своєрідним елементом медіадискурсу є заголовок, який водночас можна вважати й самостійним дискурсом, оскільки він містить у сконцентрованому вияві інформацію, відтворену в медіатексті.

Функційно-структурні типи заголовків журналу «Країна» проаналізовано відповідно до їхніх класифікаційних ознак. Авторський погляд на події чи на елементи дискурсу героя втілено в цитатному заголовку, що має форму прямої або вільної прямої мови. Переважають інформаційні заголовки, а концептуальні, що дають позитивну, негативну та амбівалентну оцінку, характерні для аналітичних текстів. Основним принципом репрезентації сценарію є «номінативно-акціональний» з елементами атрибутивного й обставинного комплексу, рідше – «номінативний» та «акціональний». Прагматичні варіанти заголовків представлені декларативами, імперативами, інтерогативами. Тенденція до максимальної інформативності зумовила переважання більш розлогих конструкцій, що синтаксично відповідають різним типам речень,

зокрема: простому неускладненому, простому ускладненому, складносурядному, складнопідрядному, безсполучниковому, поєднанню двох речень. У заголовковому дискурсі представлено дефінітивні структури, зокрема й спеціальні форми дефінування, у яких граматичним матеріалом передавання кваліфікативних відношень є перехідне утворення з підрядним компонентом як поширювачем простого й предикативною частиною складного речення. Стилiстично марковані синтаксичні засоби заголовка – парцельовані та приєднувальні конструкції, неповні, зокрема еліптичні, речення, семантико-синтаксичний паралелізм – слугують увиразненню елементів дискурсної моделі ситуації. Для створення образності залучено метафори, структурні протиставлення, трансформовані фразеологічні одиниці.

Виконаний аналіз заголовкового дискурсу підтвердив, що вдало дібрані заголовки тижневика «Країна» привертають увагу читача, є інформативно місткими й мають неповторний почерк. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні особливостей заголовкових комплексів.

Список використаної літератури

1. Павлюк Л. С. Текст і комунікація : Основи дискурсного аналізу / Л. С. Павлюк. – Львів : ПАІС, 2009. – 76 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.
3. Кржижановский С. Д. Поэтика заглавий [Электронный ресурс] / С. Д. Кржижановский. – Режим доступа : <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/library.php?view>.
4. Дуброва А. С. Структурно-стилистические особенности заголовков французской газеты : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / А. С. Дуброва. – Л., 1996. – 23 с.
5. Ронгинский В. М. Синтаксические модели заголовков и их использование в различных стилях речи : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / В. М. Ронгинский. – Симферополь, 1963. – 21 с.
6. Сафонов А. О. Актуализация газетного текста (К проблеме газетных заголовков) : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / А. О. Сафонов. – М., 1974. – 19 с.
7. Сибиренко-Ставрояни Е. В. Заголовок в киевских газетах второй половины XIX – начала XX века : содержание и функции : автореф. дисс. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.01.10 «Журналистика» / Е. В. Сибиренко-Ставрояни. – К., 1991. – 18 с.
8. Солodka Л. І. Лексико-семантичні особливості газетних заголовків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук із соціальних комунікацій : спец. 27.00.04 «Теорія та історія журналістики» / Л. І. Солodka. – К., 2008. – 18 с.
9. Галич В. М. Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор : еволюція творчої майстерності : монографія / В. М. Галич. – К. : Наук. думка, 2004. – 816 с.
10. Грицюк Л. Ф. До питання про лінгвістичний статус заголовка / Л. Ф. Грицюк // Мовознавство. – 1989. – № 5. – С. 55–58.
11. Грицюк Л. Ф. Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків / Л. Ф. Грицюк // Мовознавство. – 1992. – № 2. – С. 51–56.
12. Євграфова А. О. Заголовок як актуалізатор текстової інформації / А. О. Євграфова // Стиль і текст. – 2003. – № 4. – С. 141–149.
13. Євграфова А. О. Заголовок як явище інтертекстуальності в журналістському контексті / А. О. Євграфова // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В. И. Вернадского. – Том 19 (58). – № 5. – Филология. – Симферополь, 2006. – С. 126–131.
14. Здоровега В. Й. Теорія і методика журналістської творчості / В. Й. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
15. Ільченко В. І. «Актуалізатори» в газетному заголовку / В. І. Ільченко // Наукові записки. – К. : Інститут журналістики, 2002. – Т. 8. – С. 172–175.
16. Конторчук Г. К. Рубрика, заголовок, підзаголовок, лід як організуючі компоненти кореспонденції / Г. К. Конторчук // Журналистика. Преса, телебачення, радіо. – Вип. 13. – К. : Вища школа, 1982. – С. 123–141.
17. Шестакова Е. Про абсурдизацію як одну з тенденцій розвитку газетних заголовків у сучасній пресі / Елеонора Шестакова // Українська періодика : історія і сучасність / за ред. М. М. Романюка. – Львів, 2003. – С. 621–628.

References

1. Pavliuk, L. S. (2009). *Text and Communication: Fundamentals of Discourse Analysis*. Lviv: PAIS (in Ukr.)
2. Galperin, I. R. (1981). *Text as an object of linguistic study*. Moscow: Science (in Russ.)
3. Krzhizhanovsky, S. D. *Poetics of the titles*, available at: <http://www.philol.msu.ru/~tezaurus/library.php?view>.
4. Dubrova, A. S. (1996). *Structural-stylistic features of the headlines in the French newspaper*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Russian language». Leningrad (in Russ.)
5. Ronginskyi, V. M. (1963). *Syntactic models of headlines and their use in various styles of speech*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Russian language». Simferopol (in Russ.)
6. Safonov, A. O. (1974). *Actualization of the newspaper text (To the problem of newspaper headlines)*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.01.10 «Journalism». Moscow (in Russ.)
7. Sibirenko-Stavroyani, E. V. (1991). *The title in the Kiev newspapers of the second half of the 19th and early 20th centuries: content and functions*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.01.10 «Journalism». Kyiv (in Ukr.)
8. Solodka, L. I. (2008). *Lexical-semantic features of the newspaper headlines*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in social communications: 27.00.04 «Theory and History of Journalism». Kyiv (in Ukr.)
9. Galych, V. M. (2004). *Oles Gonchar – journalist, publicist, editor: evolution of creative skill*: [monograph]. Kyiv: Science thought (in Ukr.)
10. Grytsiuk, L. F. (1989). To the question of the linguistic status of the title. *Movoznavstvo (Linguistics)*, 5, 55–58 (in Ukr.)
11. Grytsiuk, L. F. (1992). An image-semantic approach to the classification of titles. *Movoznavstvo (Linguistics)*, 2, 51–56 (in Ukr.)
12. Yevgrafova, A. O. (2003). Heading as a means to update the text information. *Styl i tekst (Style and text)*, 4, 141–149 (in Ukr.)
13. Yevgrafova, A. O. (2006). Title as a phenomenon of intertextuality in the journalistic context. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo (Scientific notes of the V. I. Vernadsky Taurida National University)*. Simferopol, 19 (58), 5, 126–131 (in Ukr.)
14. Zdoroveha, V. J. (2004). *Theory and methodology of journalistic creativity*. Lviv: PAIS (in Ukr.)
15. Ilchenko, V. I. (2002). «Updates» in the newspaper title. *Naukovi zapysky (Scientific notes)*. Kyiv: Institute of Journalism, 8, 172–175 (in Ukr.)
16. Kontorchuk, G. K. (1982). Rubric, heading, subtitle, ice as organizing components of correspondence. *Zhurnalistyka. Presa, telebachennia, radio (Journalism. Press, television, radio)*. Kyiv: High School, 13, 123–141 (in Ukr.)
17. Shestakova, E. (2003). On absurdization as one of the trends in the development of newspaper headlines in the modern press. *Ukrainska periodyka: istoriia i suchasnist (Ukrainian Periodicals: History and Modernity)*. Lviv, 621–628 (in Ukr.)

SHYTYK Liudmyla Volodymyrivna,

Doctor of Philology, Professor of Ukrainian and Applied linguistics, Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University

e-mail: l_shytyk@ukr.net

HEADLINES IN MEDIA DISCOURSE OF THE KRAINA WEEKLY

Abstract. Introduction. *Being subordinated to the general idea or text program the title serves as a discourse structural element. It is considered to be both part of the discourse and a type of the independent discourse. The relevance of the proposed topic is explained by the need to investigate the headline discourse of The Kraina weekly in the modern communication system. Thus, the structural, semantic and pragmatic aspects that characterize headlines require special analysis.*

Purpose. *The purpose of the paper is to systematically investigate the headline discourse in The Kraina magazine.*

Results. *The broad understanding of the title as part of the discourse and a type of the independent discourse is presented. Based on the classification characteristics the functional-structural types of headlines are analyzed. It is emphasized that the author's view of the events or the character's discourse elements are expressed in a direct or indirect quote headline. The predominance of informative headlines over conceptual ones that give a positive, negative and ambivalent assessment is proved. The principles (nominative, actional, and nominative-actional with the elements of the attributive and adverbial constructions) that underlying the script presentation are identified. The pragmatic variants of the headlines (declarations, imperatives, and interrogatives) are described. The productive structural and grammatical models that syntactically correspond to different types of sentences including simple uncomplicated, simple complicated, complex, compound, without connectors, the combination of two*

sentences are characterized. Definitive statements including a special definitive type which is a transitional statement with a «subordinate clause» used as a predicate are analyzed. Stylistically marked syntactic means used in headlines including parsing, junction, ellipsis, semantic-syntactic parallelism and stylistic figures (metaphors, structural opposites, transformed phraseological units) are investigated.

Originality. *The originality of the research lies in the deep analysis given to functional and structural types of The Kraina magazine headlines and the principles followed to present scripts. The novelty is also in the description of pragmatic variants and structural / grammatical features of headlines, means of expressive syntax, and stylistic figures.*

Conclusion. *It is concluded that the title is a peculiar element of media discourse and a type of an independent discourse since it contains concentrated information reproduced in the media text. Functional-structural types of the titles in The Krayina magazine are analyzed in accordance with their classification features including the author's view of the event or the character's discourse (quote), principles representing the script, dependence on the structural-functional type of the text; opposition of informative / conceptual headlines, category of modality, pragmatic headline options, structural and grammatical features, means of expressive syntax; stylistic special effects. The analysis into the headline discourse is confirming that elaborated titles of The Kraina weekly attract readers' attention, are informatively capacious and indicate a signature writing style. The prospect of further research is seen in the study of the features that characterize headline constructions.*

Keywords: *title; media discourse; quote headline; informative and conceptual headline; principles presenting the script; pragmatic headline options.*

Надійшла до редакції 11.09.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.1'42

ВЕЛІВЧЕНКО Валентина Федорівна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
англійської філології Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

ПОЛІТИЧНИЙ МЕДІАДИСКУРС: МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФУНКЦІЇ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

У цій статті обґрунтовується доцільність виокремлення політичного медіадискурсу в окремий різновид дискурсу, а також аналізуються особливості використання в його межах мовних одиниць для реалізації функції маніпулятивного впливу. Політичний медіадискурс як єдність процесу і результату, інтегруючи типові риси політичного дискурсу та медіадискурсу, має низку власних специфічних ознак. У результативному аспекті, він представлений політичним медіатекстом, який, набуваючи різних форм, створює у реципієнта певний емоційний настрій та нав'язує або навіює йому конкретну думку або точку зору. Якщо такий вплив на свідомість реципієнта цілеспрямовано приховується продуцентом тексту, то він стає маніпулятивним. Тексти політичного медіадискурсу, які типово здійснюють маніпулятивний вплив на реципієнта, демонструють яскраво виражену технологічність, забезпечену, першочергово, як спеціальним використанням мовних одиниць, так і застосуванням конкретних комунікативних стратегій.

Ключові слова: *дискурс, політичний дискурс, медіа-дискурс, політичний медіа-дискурс, політичний медіа текст, маніпулятивний вплив.*

Постановка проблеми. Антропоцентризм сучасної лінгвістики акцентує на усвідомленості та цілеспрямованості комунікативного процесу. Будучи завжди локалізованим у певному просторі й часі, він є активною соціальною взаємодією

комунікантів – продуцента та реципієнта тексту, покликаною забезпечити як обмін інформацією, так і здійснення обопільного комунікативного впливу. При цьому трансльований зміст не зводиться лише до сумарного значення ужитих у породженому тексті мовних одиниць, а обов'язково підпадає під дію як конкретних комунікативно-ситуативних умов, так й особистісних характеристик комунікантів, що й надає трансльованому змісту дискурсивності як «зануреності у життя» (за влучним висловом Н. Д. Арутюнової).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен дискурсу продовжує привертати увагу дослідників мови впродовж останніх десятиліть. Дискурс розглядають як комунікативну інтеракцію (наприклад, Р. Водак та ін.), в аспекті різних соціосупільних відносин (наприклад, К. С. Серажим та ін.), наявних у дискурсі концептів (наприклад, О. Г. Пироженко та ін.) тощо. У сучасній дискурсології родове поняття дискурсу репрезентоване низкою видів і підвидів, розмежованих за метою (наприклад, Л. Л. Ільницька та ін.), перлокуцією (наприклад, Л. В. Козяревич та ін.), типом актуалізованих мовленнєвих операцій (наприклад, Н. В. Гончарова та ін.) або мовленнєвих знань (наприклад, А. А. Бігарі), типом соціальної активності мовця (наприклад, А. П. Мартинюк та ін.) тощо. Проте вичерпного переліку різновидів дискурсу все ще не запропоновано.

Метою цієї статті є обґрунтування доцільності й необхідності виокремлення політичного медіадискурсу в окремий різновид дискурсу та з'ясування особливостей мовної реалізації цим різновидом дискурсу функції маніпулятивного впливу. **Наукова новизна** цієї статті визначається її внеском у дискурсивні студії, зокрема ті, що аналізують лінгвокогнітивні та лінгвопрагматичні характеристики дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У світлі когнітивно-комунікативної парадигми сучасної лінгвістики дискурс постає інтегративним феноменом, який поєднує процес і результат [1, с. 51]. Процесуальність дискурсу – це динамічний процес мовленнєвої діяльності, покладеної в його основу та вписаної в конкретний соціальний контекст, а результативність (продукт) дискурсу – це текст, породжений упродовж цієї мовленнєвої діяльності. Таке розуміння дискурсу висвітлює дві його обов'язкові площини – мовну й позамовну, із розрізненням не лише дискурсивного тексту, а й пресупозицій та контексту, що зумовлюють добір конкретних мовних засобів. Тож, на відміну від тексту, який традиційно характеризується низкою суто лінгвістичних категорій, дискурс має значно більше різних площин, адже він ширше й глобальніше корелює з логічними, психологічними та філософськими категоріями, а головне – він завжди спрямовується на людину, її досвід, знання, інтелектуальний рівень і спосіб вираження знань про навколишній світ [2, с. 193].

Родове поняття дискурсу представлене низкою різновидів, серед яких є політичний дискурс і медіадискурс, причому останній представлений низкою підвидів, зокрема теледискурсом, радіодискурсом, Інтернет-дискурсом і газетним дискурсом. Стисло окреслимо характерні ознаки політичного та медіадискурсів окремо.

Поняття **політичного дискурсу**, як і більшість наукових понять, має два тлумачення: широке та вузьке. За широким тлумаченням, це така форма спілкування, за якої принаймні хоча б одна з її складників (продуцент повідомлення, одержувач повідомлення, зміст повідомлення або позамовний контекст повідомлення) є співвіднесеними зі сферою політики. За вузького тлумачення, яким і послуговуємося, політичний дискурс є окремим різновидом дискурсу, метою якого є набуття та / або здійснення політичної влади.

Процесуальність політичного дискурсу виявляється у динамічному процесі породження або сприйняття конкретного політичного тексту, а результатом (продуктом) політичного дискурсу є цей породжений або сприйнятий політичний текст,

процес породження, існування та сприйняття якого залежать від низки обов'язкових позамовних чинників, які мають бути обов'язково врахованими.

Ідентифікаційною ознакою політичного дискурсу є його обов'язкова спрямованість на владу, адже політика як цілеспрямована діяльність у сфері взаємовідносин між різними суб'єктами суспільного життя безпосередньо пов'язана з боротьбою за отримання та утримання влади. Тож політичний дискурс слугує інструментом боротьби за владу сил та інтересів, що конфліктують [3, с. 76], а його суспільним призначенням є навіювання погляду «політично правильних» дій та оцінок.

Характерною ознакою політичного дискурсу є його спрямованість на майбутній контекст [4, с. 57], що значно ускладнює спростування такого контексту та унеможливує встановлення його валідності – це те, що надає політичному дискурсові значних змістових переваг у порівнянні з іншими різновидами дискурсу. Саме спрямованість у майбутнє зумовлює здатність політичного дискурсу моделювати інтереси суспільства, адже такий дискурс формує не лише його продуцент, а й його реципієнт, очікування та бажання якого і «вмонтовуються» у сам дискурс.

Текст політичного дискурсу завжди породжується за певних історичних і соціальних умов. Такий текст є інституційно організованим і тематично сфокусованим, а його сприйняття здатне як підтримувати, так і змінювати суспільні відносини домінування та підкорення [3, с. 76]. Саме тому в межах політичного дискурсу всі комунікативні стратегії переконання слугують одній єдиній меті – боротьбі за владу, а рушієм такого дискурсу завжди є конкретний політичний інтерес, який полягає у чіткому усвідомленні виниклої політичної потреби. Тож основна мета політичного дискурсу полягає не в описі конкретної події, а у створенні умов для того, щоб переконати або спонукати реципієнта до певної дії, що й визначає ефективність цього різновиду дискурсу.

Щодо *медіадискурсу*, то він є відносно новим різновидом, який, згідно із загальною концепцією дискурсу, поєднує у собі сукупності процесів і продуктів мовленнєвої діяльності у сфері масової комунікації в усьому розмаїтті та складності їхньої взаємодії [5, с. 21].

У результативному аспекті, медіадискурс представлений медіатекстом, породжуваний журналістом як продуцентом, що надходить до реципієнта шляхом поширення у пресі, радіо, телебаченні та мережі Інтернет.

Динамічний розвиток традиційних ЗМІ та висока інтенсивність впливу мережі Інтернет сприяли швидкому утворенню єдиного інформаційного простору, зітканого сукупністю різнорідних медіа потоків. Сьогодні мережа Інтернет та пов'язані з нею технології набувають статусу провідного засобу масової комунікації, важливого інформаційного ресурсу, який забезпечує функціонування та розповсюдження великих інформаційних масивів, у тому числі й політичного змісту. Наразі ЗМІ ефективно впливають не лише на культурний та соціальний контекст формування особистої думки реципієнта, а й на прийняття ним свого власного рішення.

Тож медіадискурс проникає в усі сфери інституційного та повсякденного спілкування, стаючи провідним типом сучасного дискурсу. Таку експансію медіадискурсу забезпечує комплексність його природи, виявлене в його різнорідних характеристиках, основними серед яких вважаються такі [6, с. 27]: групова співвіднесеність, публічність, полемічність, інсценування, масова спрямованість, інформаційна глобальність, всеохоплюваність, важливе місце у геокультурній картині світу.

Конкретна мета, яка завжди притаманна медіадискурсу, утілюється не лише у відповідному медіатексті, а й у динамічному процесі його сприйняття реципієнтом. Причому і формування змістового наповнення медіатексту, і його інтерпретація реципієнтом залежать від низки різнорідних чинників, основними серед яких є статусно-рольові та комунікативно-стратегічні характеристики продуцента та

реципієнта, а також конкретні ситуативні умови породження та існування медіатексту, разом зі способом комунікації [там само, с. 36–37].

Основна мета медіадискурсу надає йому конкретної модальності по відношенню до відповідної предметної області, представлені певними концептам, які й утворюють його тематичне та смислове «ядро». Тому те, що описується, пояснюється або прогнозується у медіатексті, сприймається його реципієнтом, як реальність, щодо якої можуть бути побудовані відповідні раціональні судження [там само, с. 31].

Якщо предметною областю медіадискурсу є політика, то такий медіадискурс стає політичним та отримує свої специфічні характеристики, що й уможлиблює виокремити його в окремий різновид дискурсу.

Політичний медіадискурс є інтегративним і комплексним, що впливає як із сучасного загального розуміння дискурсу, так і з розуміння його вихідних складників – політичного та медійного дискурсів, розмежованих за темою та способом утілення. Тобто, як і будь-який різновид дискурсу, політичний медіадискурс є єдністю процесу і результату. Інтегруючи в собі типові риси як політичного дискурсу, так медіадискурсу, політичний медіадискурс має такі основні функціональні ознаки: інформаційність, інструментальність, прогностичність, унормування, легітимізація, переконання та політична пропаганда. Основною серед цих ознак вважають [4, с. 56] інструментальність, пов'язану з владою – це боротьба за владу, заволодіння владою та її збереження.

У лінгвістичному аспекті, інструментальна функція постає як глобальна, оскільки виявляється у функціонуванні мовних одиниць як основних засобів (інструментів) спілкування, що безпосередньо пов'язано з комунікативною (базовою) функцією мови. Інструментальна функція політичного медіадискурсу об'єктивується у політичному медіатексті, який може набувати різних форм – прямого звернення, гасла, заклику, опису конкретної політичної події тощо. Такий текст завжди створює у реципієнта відповідний емоційний настрій (наприклад, надію, впевненість, ворожість, ненависть тощо), мобілізуючи та стимулюючи його до конкретних дій [7, с. 75]. Тож мова як реалізатор інструментальної функції політичного медіадискурсу відіграє вирішальну роль у побудові дискурсивного тексту.

Мовна реалізація інструментальної функції означає обов'язковість комунікативного впливу продуцента тексту на реципієнта цього тексту. Якщо такий вплив цілеспрямовано приховується продуцентом, то він стає маніпулятивним, спрямованим на нав'язування або навіювання реципієнту певної думки або точки зору, які подаються як об'єктивні або правильні. Наголосимо на тому, що маніпулятивне використання мови є типовим саме для політичного медіадискурсу, в якому приховане керування свідомістю реципієнта може здійснюється як мовними, так і квазімовними та немовними засобами [8, с. 6].

Мовними засобами маніпулятивного впливу є суто вербальні засоби маніпуляції – це певні стилістичні прийоми та виразні мовні засоби, котрі слугують меті створення комічного ефекту, нагнітання страху, відображення чуток тощо. Меті маніпулятивного впливу нерідко слугує і надмірне вживання різних чисел та кількісних даних. **Квазімовними засобами маніпулятивного впливу** є розмір і колористика шрифту та особливості розташування частин медіатексту. Призначені для зорового сприйняття, такі засоби слугують меті імпліцитного вираження певної оцінки теми чи об'єкту, про який йде мова у тексті. **Немовними засобами маніпулятивного впливу** є невербальні елементи смислового простору медіатексту – це фотографії, графіки, схеми, таблиці, колажі, малюнки тощо. Будучи компонентами медіатексту, синсемантично пов'язаними з вербальними його компонентами, вони істотно впливають на загальне сприйняття тексту реципієнтом.

Змістове наповнення текстів сучасного політичного медіадискурсу демонструє яскраво виражену технологічність (тобто, побудову за певними технологіями), що й

забезпечує здійснення цілеспрямованого маніпулятивного впливу на свідомість реципієнта. Застосовувані контент-технології як певна інформаційна система використання мовних засобів забезпечує цілеспрямоване керування сприйняттям реальної дійсності так, як вона представлена у політичному медіатексті. Філософським, аксіологічним і соціокультурним підґрунтям контент-технологій, які використовуються у текстах політичного медіадискурсу, є такі опозиції, як [9, с. 14-20]: «добре :: погано», «свій :: чужий», «комічне :: трагічне», «герой :: антигерой», «істина :: не-істина».

Зазвичай мова тексту політичного медіадискурсу насичена символами, тому успіх та ефективність його сприйняття і розуміння реципієнтом залежать від того, наскільки повно ці символи корелюють з його свідомістю, яка у проекції на медіадискурс репрезентує масову свідомість. Тому політичний медіа текст завжди спрямовується на конкретного реципієнта.

Наголосимо на тому, що текст політичного медіадискурсу не має однозначного інтерпретаційного статусу, адже за різних контекстуальних умов він здатний набувати різних смислових відтінків, де під контекстуальними умовами розуміється не лише конкретна комунікативна ситуація, а й конкретний лексико-граматичний, феноменологічний (екзистенційний) та соціоісторичний контексти, які є значущими для актуалізації у політичному медіатексті тих або інших смислів.

Типовим прикладом актуалізації в політичному медіатексті певного смислу за допомогою лексико-граматичного контексту є вживання дійктичних мовних одиниць, зокрема особових займенників. Часто вживані в англomовному політичному медіадискурсі особові займенники *you, we, they*, актуалізуючи своє значення інклюзивності, дозволяють створити ілюзію позитивності та об'єктивності наданої інформації.

Здійснення маніпулятивного впливу досягається і шляхом певної надмірності вживання у політичному медіатексті особових займенників, що забезпечує «об'єктивізацію» поданої інформації. З іншого боку, узагальнювальне вживання особових займенників (наприклад, *we/you = people*) дозволяє створити ілюзію спільності, єднання, загальноновизнаної думки.

Серед часто вживаних синтаксичних мовних засобів особливе місце займають реченнєві структури, представлені риторичним запитанням і питанням у формі розповідного речення. Уживання таких мовних одиниць не лише створює ілюзію діалогічності спілкування, а й забезпечує навіювання або нав'язування потрібної думки чи ідеї, а також значно послаблює категоричність тексту. Синтаксичні конструкції, зокрема синтаксичні повтори, парцеляції, полісиндетон тощо, використовуються також і для підвищення експресивності тексту або для привернення уваги до його смислових фокусів. З іншого боку, синтаксичні структури можуть спеціально спрощуватися продуцентом тексту задля того, щоб підвищити поріг піддатливості реципієнта для сприйняття «необхідної» думки [10, с. 14], що уможливило певним чином зорієнтувати його у потоці наданої інформації.

Зазначимо, що маніпулювання свідомістю по своїй суті є прагматичним ефектом будь-якого дискурсивного тексту, зокрема політичного. Такий прагматичний ефект спрямованого керування сприйняттям досягається в межах політичного медіадискурсу за допомогою конкретних комунікативних стратегій, застосованих продуцентом медіатексту – це може бути, наприклад, опора на стереотипи, наявні у свідомості реципієнта, використання різнорідних номінативних, аксіологічних і риторичних мовних засобів, певне структурування тексту політичного медіадискурсу тощо. Усі застосовувані продуцентом комунікативні стратегії пропагування певної ідеї або думки обов'язково впливають на емоційну сферу реципієнта, сприяючи як навіюванню йому певних ідей чи думок, так і спонуканню його до конкретних дій.

Зазначимо, що політичні медіатексти зазвичай демонструють комплексне використання мовних засобів для здійснення маніпулятивного впливу на реципієнта,

що значно посилює цей вплив. При цьому такі медіатексти здатні створювати позитивний чи негативний імідж не лише конкретній інституції або конкретному політику, а й цілій країні. Політичні медіатексти здатні також суттєво змінити або повністю зруйнувати наявні у свідомості стереотипи й упередження щодо певної держави, її керівництва, внутрішньої та зовнішньої політики тощо, що стає особливо актуальним у кризові для держави періоди.

Висновки. Отже, політичний медіадискурс є окремим різновидом дискурсу, що інтегрує характерні риси політичного дискурсу та медійного дискурсу та є єдністю процесу і результату. Серед низки власних функціональних ознак, основною вважається інструментальна, пов'язана із владою. У лінгвістичному аспекті, інструментальна функція політичного медіадискурсу пов'язана з обов'язковим здійсненням комунікативного, зокрема маніпулятивного, впливу на реципієнта, що здатне реалізуватися не лише мовними, а й квазімовними та немовними засобами. У текстовому виявленні, політичний медіадискурс представлений різними текстовими формами, які створюють у реципієнта відповідний емоційний настрій та мобілізують або стимулюють його до конкретних дій. Ефективність тексту політичного медіадискурсу визначається умінням його продуцента застосовувати певні технології задля здійснення впливу на потрібні «струни» свідомості реципієнта з метою впровадження в його свідомість потрібної концептуальної інформації.

Перспективу подальших досліджень убачаємо в аналізі конкретних маніпулятивних технік, використовуваних у межах політичного медіадискурсу.

Список використаної літератури

1. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен : колективна монографія ; ред. І. С. Шевченко. – Харків : Константа, 2005. – 356 с.
2. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній художній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с.
3. Переверзев Е. В. Политический дискурс: многопараметральная модель / Е. В. Переверзев, Е. А. Кожемякин // Вестник ВГУ, Серия : Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Белгород. – 2008. – №2. – С.74–79.
4. Петренко І. І. Політичний дискурс: зміст, особливості, функції / І. І. Петренко // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ, 2010 – № 100 – С. 54–57.
5. Дрыга С. С. Социальный дейксис дискурсов массовой коммуникации (на материале ток-шоу) : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук. : 10.02.19 «Теория языка» / С. С. Дрыга. – Тверь, 2008. – 35 с.
6. Желтухина М. Р. О содержании дискурса масс-медиа / М. Р. Желтухина // Вісник Луганського пед. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Серія «Філологічні науки». – Луганськ, 2007. – № 11(128), Ч. 1. – С. 27–40.
7. Максимчук О. Л. Політичний дискурс: особливості та функції / О. Л. Максимчук // Наукове видання «Мова і культура» Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – № 13. – С. 71–75.
8. Попов Р. А. Політичний дискурс: проблема теоретичної ідентифікації. [Електронний ресурс]. / Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf>
9. Никитина К. В. Технологии речевой манипуляции в политическом дискурсе СМИ : на материале газет США : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук. : 10.02.04 «Германские языки» / К. В. Никитина – Уфа, 2006. – 30 с.
10. Косенко О. П. Коментабельні конструкції в сучасній англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. П. Косенко. – Донецьк, 2007. – 20 с.

References

1. *Discourse as Cognitive-Communicative Phenomenon* (2005). [ed. I.S. Shevchenko]. – Kharkiv : Konstanta (in Ukr.)
2. Bekhta I.A. (2004). *Discourse of Narrator in English Literary Prose*. – K. : Hramota (in Ukr.)
3. Pereverzev Ye.V. (2008). Political Discourse: a Multi-Parameter Model. *Vestnik VGU: Linguistics and Cross-Cultural Communication*. – №2 (in Russ.)
4. Petrenko I.I. (2010). Political Discourse: Content, Properties, Functions. *Visnyk KNU: Philosophy, Politics*. – № 100 (in Ukr.)
5. Dryha S.S. (2008). *Social Deixis of Mass Media Discourses (on the data of talk-show)*: Thesis of Candidate of Philology. 10.02.19 «Theory of Language», Tver (in Russ.)
6. Zheltukhina M.P. (2007). About the Content of Mass Media Discourse. *Visnyk of Luhansk Ped. Un-ty: Philological Sciences*. – № 11(128), P. 1. (in Russ.)

7. Maksymchuk O.L. (2010). *Political discourse: Properties and Functions*. – К. : Мова і Кultura, №13 (in Ukr.)
8. Popov R.A. *Political Discourse: the Problem of Theoretical Identification*. [Electronic Source]. Access at <http://www.academy.gov.ua/ej2/txts/pol-prav/05prapti.pdf> (in Ukr.)
9. Nikitina K.V. (2006). *Technologies of Speech Manipulations in the Political Discourse of Mass Media: on the data of US newspapers*: Thesis of Candidate of Philology. 10.02.04 «Germanic Languages», Ufa (in Russ.)
10. Kosenko O.P. (2007). *Commentable Constructions in Contemporary English*: Thesis of Candidate of Philology. 10.02.04 «Germanic Languages», Donetsk (in Ukr.)

VELIVCHENKO Valentyna Fedorivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of The Department of English Philology at Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
e-mail: velivchenko@cdu.edu.ua

**POLITICAL MEDIA DISCOURSE: LINGUISTIC REALIZATION
OF A MANIPULATIVE FUNCTION**

Abstract. Introduction. *This article gives reasons for recognizing the political media discourse a separate discourse type and it also examines linguistic realization of a manipulative function within the political media discourse.*

Purpose. *The purpose of the article is to expose an integrative and complex nature of the political media discourse as a separate discourse type and to identify specificities of linguistic means used within it to exert a manipulative impact on the recipient.*

Results. *The article holds that the political media discourse is a separate discourse type that, similar to any other type of the discourse, is a unity of the process and its result. Integrating typical features of the political and media discourses, it possesses a number of its own specific functional features, the main of which is instrumentality. Instrumentality is immediately connected with language – the main means (an instrument) of communication, which explains its paramount significance for formation of political media texts. Linguistic realization of the instrumental function molds in the receiver this or that emotional mood, thus affecting his/her train of thoughts in the way intended by the text producer. If such an impact on the receiver’s mind is intentionally covert, it is qualified as manipulative, characteristic of political media texts.*

A manipulative impact is achieved by the use of pronouns: the personal pronouns “you”, “we”, “they”, when realizing their meaning of inclusiveness, create an illusion of positive and objective information; the personal pronouns “we” and “you”, when realizing their meaning of generalization, create an illusion of a unified and commonly accepted opinion. A manipulative impact is also achieved by the use of rhetoric questions, declarative sentences used instead of interrogative ones, by the use of different kinds of repetition, by polysyndeton, parcelation, etc. A manipulative impact is a pragmatic effect of the political media text, which results employment of concrete communicative strategies embodied in different nominative, axiological, and rhetoric linguistic means. It is also done by a particular composition of the political media text.

Originality. *Originality of this article is provided by a complex approach to the analysis of the discourse. The article substantiates the necessity of recognition the political media discourse a separate discourse type and contributes to the discourse analysis, in particular to the studies of its cognitive and pragmatic characteristics.*

The perspective of the problem under discussion can be seen in the analysis of concrete manipulative techniques used within the political media discourse.

Conclusion. *Thus, the political media discourse is a separate discourse type that integrates typical features of the political and media discourses; it is a unity of the process and its result. Among its numerous functional features the main is instrumentality, which, from a linguistic perspective, presumes an impact, especially manipulative, on the receiver. Realization of such an impact is achieved by use of different linguistic means: nominative, axiological, and rhetoric.*

Key words: *discourse; political discourse; media discourse; political media discourse; political media text; a manipulative impact.*

Надійшла до редакції 11.09.17
Прийнято до друку 12.10.17

UDC 811.81'42:070

PJETSUKH Oksana Ivanivna,
PhD in Linguistics, Senior Lecturer, Theory and
practice of translation department Cherkasy National
Bohdan Khmelnytsky University
e-mail: oxy.pj7@gmail.com

METAPHORICAL VERBALIZATION OF THE CONCEPT *DOMESTIC POLITICS* IN THE UK PARLIAMENTARY DEBATES

This article focuses on the basic metaphorical representation used to verbalize the concept DOMESTIC POLITICS in the political discourse of the parliamentary debates in the UK. In general political sphere is characterized by high metaphoricity that gives more significance to the information and intensifies its importance. The research demonstrates how the British MPs use the universal metaphorical representation of politics as a plant and way / road to represent the domestic politics. It also deals with the metaphors' influence on their day-to-day parliamentary work and the procedure of the debates. The formation of these metaphors is studied with the help of propositional and metaphoric modeling, as well as contextual-interpretational and componential analysis. The propositional modeling aims to define the structure of propositions in the source domains PLANT, WAY / ROAD and in the target domain POLITICS. The metaphoric modeling helps to explain the mechanism of source and target domains' integration and the peculiarities of source domain and the target domain realization in the UK parliamentary debates. It determines cognitive background and extralinguistic factors influencing the usage of the metaphoric models in the British parliamentary debates. It deals with the Hansards that represent the events and phenomena of the post-Thatcher period discussed during the debates in the UK parliament.

Key words: *concept, metaphor, parliamentary debates, source domain, target domain, propositional structure, metaphorical meaning.*

Introduction. Modern linguistics concentrates on different discursive practices, among which constant focus of scholars' attention is given to the political discourse. This type of discourse is characterized by the high role of metaphorical representations as is formed by the number of metaphorical concepts. G. Lakoff and M. Johnson propose the concept of metaphor, stating that our ordinary conceptual system is fundamentally metaphorical in nature [1, 3]. These linguists determine the essential role of concepts of metaphor proving it by the idea that a large proportion of people's most commonplace thoughts make use of an extensive, but unconscious, system of metaphorical concepts that are reflected in everyday language. As our social and political reasoning makes use of this system, any adequate appreciation of social and political thought requires an understanding of this system of metaphorical concepts [2, 178]. Co-existence of the universal, ethnical, group and individual concepts, their combination in the collective or individual consciousness enable the understanding of every individual on the basis of a certain sign system and socially and culturally marked activity [3, 296-7]. The result of the constant knowledge interchange between humans is turning concept from individual, personal formation into collective knowledge that brings some corrections to the content of the personal knowledge [4, 8]. Understanding such basic concepts and getting into their language representation via language signs provide better insight into the other culture, traditions and ethnos.

Overview of the last researches. The mechanism and processes of the reality conceptualization are topical issues for the linguistic studies. The definition of concept as a cognitive structure and the main means of reality conceptualization is considered in the works by N. Arutyнова, O. Vorobyova, O. Kubryakova, M. Minskyi, O. Selivanova, Ed. Sapir, J. Sternin, B. Whorf, Ch. Fillmore etc. The analysis of metaphors as a way of concepts' verbalization in the political sphere, their peculiarities and functions are provided in the works

of many famous linguists, such as J. Lakoff, M. Johnson, C. Kennedy, A. Mussolff, G. Pocheptsov, H. Ortega-and-Gasset, J. Zinken etc. At the same time the metaphors served for concepts' verbalization in the political discourse of the UK parliamentary debates in terms of cognitive modeling have never been the subject matter of linguistic investigations. This fact determines the novelty of the article, the **topicality** of which is specified by the general direction of modern linguistics towards studying the language processes projection into the ethnic consciousness' ontology and cognition.

The **purpose** of this article is to analyze the basic political metaphors used for the verbal representation of the macro concept DOMESTIC POLITICS in the political discourse of the UK parliamentary debates. It fulfills such **tasks** as defining metaphors, their analysis on the language material and characteristics of the factors influencing their peculiarities in the political interactions during the parliamentary debates. The basic methods used in this paper are the metaphoric modelling that helps to better understand the mechanism of source and target domains' integration and the propositional modelling that helps to define the structures of propositions in the domains. One more method is the contextual-interpretational analysis used to interpret the text fragments that contain metaphoric lexemes.

Presentation of the basic material. The notion of concept is in the constant focus of linguistic attention. Linguists state that the concept is the generalized sense existing in a certain spiritual culture and it can have various language representations [5, 27]. Some scientists consider the complete verbalization of concepts, but O.S. Kubryakova thinks that the most important concepts are represented in the language signs but the part of the information is realized in the mentality completely differently, i.e. via other mental representations – images, pictures, schemes [6]. Thus, concept is defined as a quant of experience that has image-like representation [7], it can correlate with visual images, mental models and propositional structures [8,144].

Here, according to the definition provided by O. O. Selivanova, the concept is determined as an informational structure of consciousness, it is an organized unit of memory that possesses the number of verbal and non-verbal knowledge about the object of cognition and is based on five psychic functions of the consciousness in their interaction with the unconscious [3].

In general, the ways of the concept's language representation are determined by the language system that provides for conceptualization. However, conceptualization is a dynamic and less stable process than language changes. Every historical stage in the development of any ethnos brings changes to the processes of conceptualization due to the modifications in ideology, moral norms, evaluations and values. But cultural traditions of the material and spiritual levels of ethnos' existence are unchangeable [3, 296].

The basic concepts in the political sphere are predetermined by the peculiarities of the ideology, moral, norms, evaluations and values accepted by the society as well as the political, economic and social situation on a certain stage of the ethnos' development. Thus, the basic macro concept DOMESTIC POLITICS is verbalized in the political discourse of the UK parliamentary debates by a set of metaphorical representations, the most widespread of which are the politics as plant and as way / road. These metaphors reflect the urgent problems concerning the whole nation and discussed during the debates in the UK parliament.

The development of the economic policy is typically associated with growth. Thus, metaphorical model POLITICS as PLANT is definitely one of the basic in the political discourse of the UK parliamentary debates. It is widespread both during the Conservative and Labour lead in the parliament. Usually growth is compared to the economic development of the country. For example, in the analyzed fragment of the debates the noun *growth* correlates with various semantic roles in the propositional structure of the target domain POLITICS:

The Secretary of State for Northern Ireland (Mrs Theresa Villiers): A The Government's priority is to return the UK economy to sustainable, balanced growth. B To achieve that we are tackling the deficit and creating the conditions for private sector investment and growth. C Such investment and growth is critically needed to rebalance the Northern Ireland economy, and we shall work in close partnership with the Northern Ireland Executive to achieve it (24 Oct 2012 : Column 911).

In the first communicative move A this lexeme is a representative of resultative as the consequence of the taken measures and actions for the development of the UK economy. In the second communicative move B it is the representative of the object towards which an action is directed, i.e. several conditions specially created for the country's development. In the third communicative move C this language sign correlates with the term of meditative as a certain indirect instrument that serves as a basis for the purposeful actions to balance the economy of Northern Ireland. The process of metaphor creation is based on the analogy between improvement in the economic sphere and plants' growth. This analogy has positive evaluation in both source and target domain.

Metaphorical representation of politics as plant implemented by the lexical unit *growth* is typical for the political discourse of the UK parliamentary debates. As a result, the growth of the regional infrastructure presupposes tremendous "growth of the political initiatives":

Chris Ruane: Less consensually, the chief economist of the Northern Bank last week said:

"Ed Balls and Vernon Coaker were correct this week in asserting that Northern Ireland requires strong growth initiatives now, not later. As well as government investment on infrastructure, Northern Ireland needs demand stimulating policies such a VAT reduction and tax breaks for local companies taking on more workers. These are the initiatives that are needed to create jobs". Does the Secretary of State agree? (24 Oct 2012 : Column 910 – 911).

The language sign *growth* is determined as the level of quality in the propositional structure of the target domain POLITICS. Its usage helps to emphasize the necessity to increase the political and financial initiatives for the development of Northern Ireland. The intensification of its meaning is provided on the basis of the expressive adjective *strong* in the meaning "effective; of a good quality or level and likely to be successful" [9]. This metaphor serves to strengthen the argumentation for unity of the participants' thoughts in the political communication.

Metaphor of politics as plant intensifies the meaning of communicants' replies. So, the idiom *root and branch* is formed due to the borrowing of the lexical units *root*, *branch* from the source domain PLANT. It receives the metaphorical meaning "utterly, entirely" [10] within the political sphere to focus on the complete rejection of the oppositional Labour party from the suggested political programme. This idiom corresponds to the level of quality in the propositional structure of the target domain POLITICS:

Mr. Howard: My hon. Friend is entirely right. I know that he will be particularly pleased to learn that the first contract for a secure training unit was signed on 3 March this year. We can now implement that policy, which, as my hon. Friend rightly said, was opposed root and branch by the Opposition parties.

Metaphorical representation of politics as way / road is reflected in different fragments of participants' interactions during the debates. For instance, discussion of the national health care system suggests working out the ways out from the existing crisis. The communicant proposes to "pave the way" for changes, i.e. to announce the reforms in the health care system. The idiom *pave the way* expresses the possibility to implement or realize something planned before (*if something paves the way for / to something else, it makes the other thing possible* [9]) and correlates with the predicate of action and mediative in the proposition of the target domain POLITICS:

Heidi Alexander (Lewisham East) (Lab): The Minister is an intelligent man, and I know he will be talking to the same senior NHS leaders I talk to. Deep down, he knows that this contract has nothing to do with seven-day services and everything to do with setting a precedent to save money on the NHS pay bill—change the definition of unsociable hours in this contract and pave the way for changing it for nurses, porters and a whole host of other NHS staff. Am I wrong, Minister? (24 Mar 2016 : Column 1755)

During the other discussion this metaphor widens via the borrowing of the language sign *wander away* to the target domain POLITICS. This representation is caused by the association between the attempt to avoid discussing a political hot potato and the attempt to quickly escape, run away from a certain place:

Bill Esterson: I think we are in danger of wandering away from the subject— [Interruption.] I have no idea why Conservative Members find that funny, but there we are. Obviously, the hon. Gentleman and the Democratic Unionist party are particularly exercised by that matter, among others, but I dare say that this is something that the Minister can pick up on, perhaps on another day (HC Deb 3 September 2014 : Column 256).

Within the source domain WAY / ROAD the phrasal verb *wander away* denotes “*move slowly away from a fixed point or place*” [11] and during the process of its borrowing into the target domain POLITICS this word gets contextual meaning “*avoid doing something*” and starts to correlate with the resulting predicate in the propositional structure of this domain. In this case the usage of the metaphor of politics as way / road attracts attention and returns to the topic under discussion.

Attention-getting is provided by the implementation of the phrase *in danger of* used in the metaphorical meaning “*in a situation when something unexpected undesirable is possible*” (in the contrast with the direct meaning “*in a situation in which loss of life or serious harm is possible*” [12]) to intensify the meaning of the phrase. This phrase in the political sphere causes the analogy between the situation when a person is in a real danger and the possible threat to avoid solving the discussed issue in the parliament.

Discussion of the stages in the protection and development of the UK culture after Brexit is compared with the steps on the way to the development. The participants of the debates argue about the steps on the way to get rid of discrimination in sports where male prevail:

Maria Eagle (Garston and Halewood) (Lab) : What steps she is taking to protect the interests of cultural industries after the UK exits the EU (HC Deb 14 September 2017 Column 628)

Vicky Foxcroft (Lewisham, Deptford) (Lab): What steps her Department is taking to tackle discrimination in sport (HC Deb 21 September 2017 : Column 920)

Lexeme *steps* that has a direct meaning “*an act or movement of putting one leg in front of the other in walking or running*” [11], is taken from the source domain WAY / ROAD to the political sphere in its new metaphorical meaning “*a measure or action, especially one of a series taken in order to deal with or achieve a particular thing*” [11]. It is a correlator of predicate of action in the propositional structure of this domain.

Conclusions and perspectives. Detailed analysis of the metaphorical representation of politics as plant and way / road demonstrates that they can contextually bear both positive and negative evaluation. These metaphors are primarily used by the opponents in the political communication for positive self-representation and critical remarks towards the others. The perspective of the further investigations is in the detailed description of other metaphorical models, their peculiarities and extralinguistic factors influencing their functioning in the UK parliamentary debates.

References

1. Lakoff, G. *Metaphors we live by* / G. Lakoff, M. Johnson. – London : University of Chicago Press, 2003. – 276 p.

2. Lakoff, G. Metaphor, Morality, and Politics, or, Why Conservatives Have Left Liberals In the Dust / G. Lakoff // *Social Research*. – 1995. – 62(2). – P. 177–213.
3. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
4. Сусов А. А. Размышления о концептах / А. А. Сусов, И. П. Сусов // *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*, 2006. – Вип. 726. – С. 14–20.
5. Демьянков В.З. Концепт в философии языка и в когнитивной лингвистике / В.З. Демьянков // *Концептуальный анализ языка: современные направления исследования*. – М., Калуга : Эйдос, 2007. – С. 26 – 33.
6. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // *Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира*. – М. : Наука, 1988. – С. 141–172.
7. Paivio, A. Imagery, language and semantic memory / A. Paivio // *International J. of Psycholinguistics*. – 1978. – N. 5-2. – P.31-47.
8. Johnson-Laird, P. N. Mental Models in Cognitive Science / P. N. Johnson-Laird // *Cognitive Science*. – 1980. – №4. – P. 71 – 115.
9. Cambridge Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dictionary.cambridge.org/ru/>
10. Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com>
11. Oxford Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://en.oxforddictionaries.com>
12. Merriam – Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.merriam-webster.com/>

References

1. Lakoff, G. & Johnson, M. (2003). *Metaphors we live by*. London: University of Chicago Press. 276.
2. Lakoff, G. (1995). *Metaphor, Morality, and Politics, or, Why Conservatives Have Left Liberals In the Dust*. *Social Research*. 62(2), 177–213.
3. Selivanova, O. O. (2010). *Linguistic encyclopedia*. Poltava: Dovkillya-K. 844 (in Ukr.)
4. Susov, A.A. (2006). Thinking about concepts. *Visnyk Kharkivskogo nacz. un-tu im. V.N. Karazina (Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University)*, 726, 14–20 (in Russ.).
5. Demyankov, V.Z. (2007). Concept in the philosophy of language and the cognitive linguistics. *Konceptualnyj analiz yazyka: sovremennye napravleniya issledovaniya (Conceptual analysis of the language: modern directions of research)*. 26 – 33. (in Russ.).
6. Кубрякова Е. С. (1988). Role of word-formation in the worldview creation. *Rol chelovecheskogo faktora v yazyke : yazyk i kartina mira (Role of the human factor in language: Language and image of the world)*. – М.: Nauka. 141–172. (in Russ.).
7. Paivio, A. (1978). Imagery, language and semantic memory. *International J. of Psycholinguistics*. N. 5-2. 31-47.
8. Johnson-Laird, P.N. (1980). Mental Models in Cognitive Science. *Cognitive Science*. №4. 71 – 115.
9. *Cambridge Dictionary*. Retrieved from <http://dictionary.cambridge.org/ru/>
10. *Free Dictionary*. Retrieved from <http://www.thefreedictionary.com>
11. *Oxford Dictionary*. Retrieved from <https://en.oxforddictionaries.com>
12. *Merriam – Webster Dictionary*. Retrieved from <https://www.merriam-webster.com/>

PJETSUKH Oksana Ivanivna,

PhD in Linguistics, Senior Lecturer, Theory and practice of translation department

Cherkasy National Bohdan Khmelnytsky University

oxy.pj7@gmail.com

METAPHORICAL VERBALIZATION OF THE CONCEPT DOMESTIC POLITICS IN THE UK PARLIAMENTARY DEBATES

Abstract. Introduction. *Political discourse is characterized by a high role of metaphorical representations as it is formed by the number of metaphorical concepts. Such concepts can be universal, ethnical, group and individual, they are usually socially and culturally marked. Understanding such basic concepts and getting into their language representation through language signs help to deepen the knowledge of other cultures and ethnos.*

Purpose of this article is to analyze the basic political metaphors used for the verbal representation of the macro concept DOMESTIC POLITICS in the political discourse of the UK parliamentary debates.

Methods. *The basic methods used in this paper are the metaphoric modelling that helps to better understand the mechanism of source and target domains' integration and the propositional modelling that helps to define the structures of propositions in the domains. One more method is the contextual-interpretational analysis used to interpret the text fragments that contain metaphoric lexemes.*

Results. *The basic concepts in the political sphere are predetermined by the peculiarities of the ideology, moral, norms, evaluations and values accepted by the society as well as the political, economic and social situation on a certain stage of the ethnos' development. Thus, the basic macro concept DOMESTIC POLITICS is verbalized in the political discourse of the UK parliamentary debates by a set of metaphorical representations, the most widespread of which are the politics as plant and politics as way / road. These metaphors reflect the urgent problems concerning the whole nation and discussed during the debates in the UK parliament. The development of the economic policy is typically associated with growth. Thus, metaphorical model POLITICS as PLANT is widespread both during the Conservative and Labour lead in the parliament. Usually growth is compared to the economic development of the country. Metaphorical representation of politics as way / road is reflected in different fragments of participants' interactions during the debates and expresses the possibility to implement new laws, avoid discussing some issues and taken steps to solve the existing problems.*

Conclusions. *Detailed analysis of the metaphorical representation of politics as plant and way / road demonstrates that they can contextually bear both positive and negative evaluation. These metaphors are primarily used by the opponents in the political communication for positive self-representation and critical remarks towards the others.*

Key words: *concept; metaphor; parliamentary debates; source domain; target domain; propositional structure; metaphorical meaning.*

Надійшла до редакції 11.09.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 81'44

МАХМУДОВА Айгюн Вахид гызы,
докторант Бакинського славянського університета
e-mail: sevinc.n@mail.ru

ОЦЕНКА И ЗНАЧИМЫЕ ОСОБЕННОСТИ В ПОСТРОЕНИИ КОНЦЕПТА «МУДРОСТЬ» (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА)

В статье проанализированы значимые и оценивающие особенности в структуре концепта «мудрость». На примерах показаны отличия оценивающих особенностей концепта «мудрость» в концептуальных структурах, а также по анализируемому концепту даны образцы широко употребляемых видов оценивания.

Ключевые слова: *концепция, когнитивная модель, вербальные метафоры, концептуальная система, значимые особенности, оценивающие особенности.*

Постановка проблемы. В концептуальной системе английского языка концепт «мудрость» в переносном смысле согласовывается с конкретными видами значимых явлений и предпринимается попытка анализа оценивающих особенностей, активно участвующих в исследуемом концепте.

Анализ последних публикаций. При исследовании данной проблемы нами проанализирована работа Н. Д. Арутюновой «Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт». Дифференциация оценки характеристик анализируемой концепции «мудрости» в концептуальных структурах проводится в соответствии с «классификацией видов оценки», предлагаемой Н. Д. Арутюновой; другая работа – М. В. Пименова «Концепт сердце: образ, понятие, символ». Автор показывает, что особенности имущества «связаны с категорией притяжения», которая языковыми средствами обозначает «право собственности, владения», в том числе отношения между целым и частью.

Цель статьи. Цель данной статьи – выявить отличительные особенности значимых явлений и оценок в построении концепта «мудрость» в английском языке. Для исследуемого в английском языке концепта «мудрость» самый высокий показатель употребления наблюдается в интеллектуальной оценивании. Это связано с тем, что на основе качества мудрости стоят различные интеллектуальные способности людей.

Изложение основного материала. Одной из особенностей английского языка, которая принадлежит к концептуальной системе, является понимание феномена мудрости в контексте оценок и значимых особенностей. Мудрость описывается метафорами разной величины.

В английском языке изложение когнитивной модели «мудрость – ► оценка» находит свое выражение в широком диапазоне вербальных метафор. Так, мудрость событий *сохраняют* как богатство, драгоценность. Например: ...*he makes the language of man-kind and preserves the experience of wisdom...* (Iris Murdoch. *The message to the planet*);

- *защищают*. Например: ...*He who guards the old wisdom...* (Lindsay. *A Voyage to Arcturus*);
- *пытаются найти*. Например: ...*who dedicate their lives to the pursuit of wisdom...* (Andy Chambers. *High elves*); *Those who seek wisdom at the shrine will find it.* (Andy Chambers. *High elves*);
- *оценивают*. Например: ...*in a condition to appreciate my wisdom...* (Julian Barnes. *Flauberts parrot*)

На рассматриваемом нами фоне мировых языков использование когнитивной модели «мудрость – ► оценка» кроме вербальных метафор может быть дано в описательной форме (*We are saving a way of life in which the features are kindness, freedom and above all, wisdom* (Jeremy Paxman. *Friends in high places*); ...*amongst other nuggets of wisdom...* (Enoch Powell. *Reflections of a statesman*).

В английской концептуальной системе мудрость в переносном смысле согласовывается с конкретными видами значимых явлений. Выражение когнитивной модели «мудрость – ► оценка» воплощается в следующих выражениях значимых особенностей:

- *преемственность*. Например: ...*also inherited his father's dignity and wisdom.* (Hook. *Chief Joseph: guardian of the Nez Perce*);
- *драгоценность*. Например: *Experience and, most precious of all, wisdom.* (Hitchcock. *Fighting cancer: a personal story*);
- *деньги*. Например: ...*it is the input of the wisdom and the care that we are seeking* (Ideas in Action programmes (03): radio broadcast).

Конкретизация особенностей «осторожности» в смысловом понятии немного меньше по сравнению с вышеупомянутыми функциями. Например: ...*allowing you to share in its store of wisdom* (Philip Heselton. *The elements of earth mysteries*); ...*the repository of the collective wisdom and experience of their departments...* (Peter Richards. *The government and politics of Britain*).

В построении исследуемой концепции «мудрость» значимые особенности раскрываются с точки зрения объяснения «частной собственности». На фоне языков мира эмоции, концепции, идеи могут быть присвоены, весь мир чувств и мыслей может быть воспринят и использован» [1, с. 287].

Когнитивная модель «мудрость – ► оценка» широко используется в концептуальной системе английского языка. Эта модель, которая означает «имущество», выражается вербальными метафорами:

- *to have*. Например: ...*if we had had the wisdom to attend to him...* (H.G.Wells. *What is Coming?*);

- *to possess*. Например: He also *possesses the wisdom...* (William Golding. Lord Of The Flies).

Функционирующая в английском языке когнитивная модель также представлена с особенностями концепта «свой-чужой». Например, еще одна особенность с «чужой» “...**whose wisdom** he...” (Dworkin. Law`s empire). Эта особенность выражается с притяжательными местоимениями (her **money and her worldly wisdom...** (Murdoch. The Black Prince)); **...represents its collective wisdom** (The Weekly Law Reports 1992 Volume 3)).

Аксиологические значения в языке представлены в основном с двумя – общим оценивающим и частным оценивающим видами. Конкретный аспект объекта оценивается с определенной точки зрения частного вида [2, с. 750]. Феномен «мудрости» характеризуется двумя оценивающими видами.

Как отметила Н. Д. Арутюнова, общее оценивание выражается с прилагательными «хорошо» и «плохо» и их различными стилистическими, экспрессивными синонимами.

Для усиления положительного аспекта в английском языке используется лексема *superior*. Например: Those who write represent despair, and those who read disapprove of it and believe that they have *a superior wisdom* (Potter. Hide and seek).

В отличие от общего оценивания, частное оценивание является более обширным и разнообразным. По мнению Н. Д. Арутюновой, частное оценивание может быть представлено с семью оценочными группами: 1) чувствительная; 2) психологическая: а) интеллектуальная (умственная, интеллектуальная), б) эмоциональная; 3) эстетическая; 4) этическая; 5) утилитарная; 6) стандартная; 7) телеологическая [2, с. 75]. В концептуальных структурах анализируемых концепций ни все особенности оценочных групп были обнаружены.

Интеллектуальное оценивание в концептуальной системе английского языка выражается в различных прилагательных. С одной стороны, мудрость отличается своей простотой. Например: *...no especial wisdom* is granted him... (Fay Weldon. Darcy`s Utopia). С другой стороны, мудрость может быть уникальной. Например: *...your own unique wisdom...* (Stephanie Spindler. Learn to live) vэ s.

Лексемы, «выражающие сомнения в мудрости кого-либо», имеют особое значение среди лексем, которые обозначают ментальные, умственные особенности мудрости. Такие случаи встречаются чаще на английском языке. Если речь идет о различных поступках, действиях, решениях, тогда возникает сомнение в мудрости кого-либо, т.е. когда говорящий сомневается в логике и рациональности, он ставит под сомнение мудрость. Например: *...the wisdom of allowing 14-year olds to do night work was questioned* (Derek Church, Edward Gowers. Across the low meadow).

В структуре анализируемой концепции помимо умственного оценивания следует также отметить *эмоциональное* оценивание. Концепция «мудрость» передается как нечто *изумительная* (A big, old man, of *marvellous wisdom* (Lindsay. A Voyage to Arcturus)), *очень тонкая* (But *it struck* then *how very wise he was to keep...* (Andrews. Hospital circles)) вещь.

В английском языке концепту «мудрость» характерно *утилитарное*, практическое оценивание. Оценивание такого типа основано на выборе «который может быть полезен или может помочь при решении конкретной проблемы» (1, с.68).

Исходя из этого можно считать, что оценивание может быть выражено через антиномию «полезное-бесполезное». На английском языке «мудрость» оценивается с позиции из двух компонентов, а именно, мудрость для человека может быть полезной (...the lesson of *wisdom*»s *Utility* (Desmond Morris. Catlore.), или бесполезной (And full of *useless wisdom...* Gibson. Krindlesyke).

В анализируемой картине мира языков утилитарное мышление оценки также выражается как мысль «по необходимости объекта», т.е. это означает, что человек нуждается в мудрости. Например: ...situation where *he is in need of* guidance and *wisdom* (Long. Approaches to spiritual direction).

В описываемом концепте «мудрость» также отмечается эстетическое оценивание: мудрость понимается как красота. Например: ...whose wit and *wisdom* were *equal to* her incomparable *beauty* (Lang. The Arabian Nights)

Так, при оценке чьей-то мудрости, в то же время человек оценивает ум, здоровое мышление, понимание и логичность, эффективность и другие характеры в различных ситуациях.

Другая часто используемая особенность – это «утилитарное» оценивание. Это объясняется тем фактом, что в зависимости от ситуации самому человеку, возможно, потребуется важное качество, потому что, только мудрость может помочь преодолеть трудную ситуацию, принять правильное решение, правильный выбор.

Выводы. Можно прийти к выводу, что в английском языке мудрость воспринимается как человеческая собственность. В концепте «мудрость» английского языка среди значимых особенностей понятие «собственность» более активно выявлено. Таким образом, концепт «мудрость» в концептуальной картине мира у носителей английского языка воспринимается как значимое явление.

Список использованной литературы

1. Пименова М. В. Концепт сердце: образ, понятие, символ. Серия «Концептуальные исследования». – Вып. 9. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
2. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. – М. : Наука, 1988. – 341 с.

References

1. Arutyunova, N. D. (1988). *Types of linguistic meanings. Evaluation. Event. Fact.* М.: Nauka (in Russ.)
2. Pimenova M. V. (2007). *Concept heart, image, concept, symbol. "Conceptual Studies" series.* Vol. 9. Kemerovo: KemSU (in Russ.)

Aygun V. MAHMUDOVA,

Postgraduate student of Baku Slavic University

e-mail: sevinc.n@mail.ru

APPRAISEMENT AND SIGNIFICANT FEATURES IN THE CONSTRUCTION OF THE CONCEPT OF “WISDOM” (BASED ON THE ENGLISH LANGUAGE)

Abstract. Introduction. *Significant and appreciable features are investigated in the structure of the concept of “wisdom” of English language in this paper. The examples show the differences assessing of the features of the concept “wisdom” in the conceptual structures, as well as in the analyzed samples of the concept are commonly used types of evaluation.*

Purpose. *The purpose of this article is to identify the distinctive features of significant events and assessments in the construction concept “wisdom” in the English language.*

Methods. *This article contains analysis and synthesis, structural and semantic, lexical and semantic, contextual and comparative methods.*

Results. *In English the wisdom is perceived as human property. The concept of “wisdom” of the English language is more active detected among the important features of the concept of “ownership”. The concept of “wisdom” is perceived as a significant phenomenon in the conceptual picture of the world of English speakers.*

Originality. *For the tested concept of “wisdom” in English the highest rate of consumption is observed in the intellectual assessment. This is due to the fact that different intellectual abilities of people are on the basis of the quality of wisdom.*

Key words: *concept; cognitive model; verbal metaphors; conceptual system; the value features; the appraiser features.*

Надійшла до редакції 21.04.17

Прийнято до друку 12.05.17

УДК 811.161.1'26

КАЛЬКО Валентина Володимирівна,
кандидат філологічних наук, доцент, докторант
кафедри українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

ІНТЕГРАЛЬНІ ОЗНАКИ ПАРЕМІЙ

У статті обґрунтовано інтегральні ознаки паремії як когнітивно-дискурсивного феномена, продукту культури народу, поліфункціонального жанру усної народної творчості й запропоновано її дефініцію. Встановлено, що паремійним висловленням властиві такі інтегральні ознаки: етнокультурна маркованість, прецедентність, відтворюваність і стабільність, глибинна змістова природа, стислість і чіткість, прагматичність, текстово-дискурсивна зануреність. На ґрунті цих ознак паремію визначено як етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту.

Ключові слова: паремія, прислів'я, висловлення, прецедентність, глибинна семантика, етнокультурна маркованість.

Постановка проблеми. Паремійний фонд як компонент мовної системи є досить своєрідним, специфічним, спроможним у конденсованій формі відобразити не лише особливості певної мови, а й світовідчуття її носіїв, специфіку внутрішньорефлексивного досвіду народу. Паремійні одиниці будь-якої мови – це потужне джерело для лінгвістичних досліджень, оскільки в них зафіксовано досвід народу, передаваний від покоління до покоління, його традиції, звичаї, культуру, моральні та естетичні цінності, у синтезованій формі відображено всі універсальні та специфічні категорії і риси життєвої філософії етносу, його національно-мовну картину світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Мовне дослідження паремій у ХХ столітті було зорієнтоване на такі основні проблеми: аналіз і виявлення їхніх ознак, характеристика лексичного складу, синтаксису, художньої образності тощо. Прислів'я глибоко й фундаментально розглянуто у вітчизняному й зарубіжному мовознавстві з огляду на їхню структуру (В. Л. Архангельський, А. Дандис, В. П. Жуков, Г. Л. Перм'яков, З. К. Тарланов та ін.), а також семантику і функції (В. П. Анікін, С. Г. Гаврин, А. Крикманн, В. В. Гвоздев, Т. М. Ніколаєва, Н. М. Шарманова та ін.). Досить продуктивно досліджують паремії в соціокультурному, лінгвокультурному й історичному аспектах (А. М. Баранов, Д. О. Добровольський, Ж. В. Колоїз, О. О. Селіванова, В. М. Телія та ін.), зростає зацікавлення мовознавців зіставним аналізом паремій (З. Г. Коцюба, В. М. Мокієнко та ін.), упродовж останнього десятиріччя побачила світ низка праць, присвячених прагмалінгвістичному вивченню текстотворчих засобів прислів'їв (В. М. Мокієнко, Т. М. Ніколаєва, О. І. Селіверстова, З. К. Тарланов, В. Д. Ужченко та ін.). Водночас у полі зору лінгвістів – ключові концепти, представлені в паремійному фонді мови (А. М. Архангельська, С. Г. Воркачов, В. І. Кононенко, Т. Г. Нікітіна, Л. Б. Савенкова, Л. В. Ставицька та ін.). Зростає і увага до вивчення специфіки функціонування прислів'їв, приказок і фразеологізмів у мовленні (І. Я. Глуховцева, О. А. Земська, В. Г. Костомаров, Х. Вальтер, В. М. Мокієнко, О. В. Мерзлікіна та ін.).

Лінгвокультурний потенціал паремійного фонду аналізували побіжно, і цей дисбаланс було частково подолано лише на рубежі ХХ–ХХІ століть у працях В. М. Телії [1], О. О. Селіванової [2; 3] та ін. Застосування синтезу лінгвістики з

культурологією для моделювання й пояснення паремійних текстів може збагатити усталені дослідницькі традиції новими даними. Типовість образів, що формують концептуальну структуру паремійних одиниць, функціонування в їхньому складі символів, еталонів світогляду – результат колективного внутрішньорефлексивного досвіду етносу. Віддзеркалюючи характерні риси етнічного світогляду, образний зміст прислів'я може слугувати ключем для культурно-національної інтерпретації [1, с. 247].

Проблема визначення терміна «паремія» та його інтегральних ознак не втрачає актуальності і потребує уваги з боку дослідників. З'ясування особливостей жанру паремії передбачає передовсім аналіз проблеми визначення об'єднувачих, основних її ознак, які, попри давню традицію вивчення прислів'їв, належать до одних із найдискусійніших у мовознавстві й пареміології. Розмаїття функцій паремій, особлива жанрова природа, синкретичний характер семантики, прагматична специфіка ускладнюють формулювання їхньої дефініції й встановлення їхніх визначальних ознак. З огляду на це **мета** статті – обґрунтувати інтегральні ознаки паремії як когнітивно-дискурсивного феномена, продукту культури народу, поліфункціонального жанру усної народної творчості й запропонувати її дефініцію.

Виклад основного матеріалу. Основна складність визначення поняття паремія зумовлена, по-перше, тим, що воно є об'єктом вивчення різних наук – фольклористики, поетики, лінгвістики тощо, де увагу зосереджено на різних аспектах його сутності, й, відповідно до цього, його пов'язують із нетотожним набором ознак, по-друге, історичною багатозначністю слова, по-третє, невизначеністю лінгвістичного статусу паремій серед інших одиниць номінативної мовної системи.

Головною ознакою паремій є етнокультурна маркованість, адже їх беззастережно приймає на віру етнокультурна спільнота, що не потребує доведення чи спростування. В. фон Гумбольдт наголошував, що «у кожній мові закладено самобутній світогляд. Як окремих звук постає між предметом і людиною, так і вся мова загалом виринає між людиною і природою, що впливає на неї ззовні і зсередини» [4, с. 80]. Беззаперечно одним із засобів репрезентації етномовної свідомості є саме паремії – знаряддя ментального впорядкування довкілля, спосіб фіксації етнічного світогляду, що зберігає і допомагає реконструювати особливості розвитку народу, історію його культури, особливості світобачення і життєву філософію. Транслюючи від покоління до покоління моральні й естетичні настанови періоду формування і становлення етносу, паремійні висловлення донині залишаються авторитетними і актуальними для національної свідомості. У них закодовано вироблені упродовж століть і зафіксовані у вербально-мисленнєвій формі стереотипи поведінки, взаємин між людьми, ставлення до своїх і чужих, найхарактерніші ознаки явищ природи, побуту, родинного й суспільного життя тощо. Етнокультурна своєрідність прислів'їв виявляється в тому, що в них представлено норми й правила поведінки, вироблені попередніми поколіннями. Паремії в стійкій формі фіксують особливості етнічної реальності, колективного рефлексивного досвіду етносу [5, с. 171], а також стереотипи етносвідомості і архетипи колективного несвідомого як результати їхньої синергетичної взаємодії.

Ефективність розуміння паремій як етномаркованих висловлень зумовлене тим, що «підґрунтям світогляду й сприйняття довкілля кожного народу є своя система предметних значень, соціальних стереотипів, когнітивних схем. Тому свідомість людини завжди етнічно зумовлена; світобачення одного народу не можна простим «перекодуванням» перекласти мовою культури іншого народу» [6, с. 20]. Саме паремійний фонд української мови зберігає і передає уявлення етносу про світ, культурну, історичну, побутову, міфічну інтеріоризацію дійсності, внутрішньорефлексивний досвід народу, адже в ньому відображено «забуті перекази,

забобони, обряди, звичаї, традиції, народні ігри, давні ремесла, ... усю психологію, приватне і суспільне життя, усю незліченну історію наших пращурів, закарбовану в еліптичних формулах і залишених у спадок нащадкам» [7, с. 255].

Паремії як прецедентні висловлення належать до культурно-мовної компетенції – «здатності носіїв певної етнічної культури й мови впізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значущі настанови й норми, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організувати свою комунікативну поведінку та текстопородження згідно з цими культурними знаннями» [8, с. 212].

Етнокультурна маркованість семантики й прагматики українських прислів'їв спричинена, по-перше, особливостями мислення, по-друге, етномовною специфікою інтерпретації пізнаваного світу, по-третє, своєрідністю концептуалізації і категоризації довкілля. Оскільки культурна пам'ять «не сховище інформації, а механізм її регенерації» [9, с. 618], то паремії – це один з основних інструментів її відновлення, глибинне підґрунтя етносвідомості, активний компонент сьогодення, крізь який актуалізовано особливості національної ментальності. У прислів'ях збережено і накопичено селективну культурну інформацію, що відображає найбільш цінний і релевантний досвід осягнення світу українцями.

Другою інтегральною ознакою паремій є прецедентність. Як зауважує Л. І. Даниленко, прислів'я ідеально відповідає усім параметрам прецедентності [10, с. 79]. Уточнюючи дефініцію Ю. М. Караулова [11, с. 216], В. В. Красних вважає, що прецедентні феномени «1) добре відомі всім представникам національно-лінгвокультурної спільноти («мають надособистісний характер»); 2) актуальні в когнітивному (пізнавальному й емоційному) алані); 3) звернення (апеляція) до них постійно відбувається в мовленні представників тої чи тої національно-лінгвокультурної спільноти» [12, с. 170]. Усіма цими ознаками наділені паремії, вони є традиційними, авторитетними і загальноживаними мовними одиницями, відомими всім представникам української етноспільноти, адже володіння паремійним мінімумом є так само обов'язковим для нормального члена суспільства, як і знання мови: важко уявити людину, яка не знає жодного прислів'я, як і людину, що не знає жодного слова [13, с. 216]. Знання і уявлення, заковані в паремійних висловленнях, спільні для носіїв української мови і культури, до того ж традиційна мовна модель прислів'їв також загальновідома і легко розпізнавана. Беззаперечно, прислів'я значущі в пізнавальному плані для членів української мовно-культурної спільноти, оскільки слугують засобом збереження колективного досвіду, репрезентуючи загальні для мовної спільноти знання, формують «колективний культурний простір» [14, с. 91]. Як прецедентне висловлення паремія орієнтована на пресупозицію етносу, тому що апелює до культурної пам'яті і образного мислення, побутових, наївних уявлень і соціального досвіду мовця, наділена самодостатністю і відносною незалежністю від контексту. На думку Н. Н. Шарманової, паремії слугують для позначення узагальнених комунікативних ситуацій, співвідносних із прецедентними феноменами, що спираються на фонові знання комунікантів та визначають стратегію моральної поведінки кожної людини й соціуму загалом [15, с. 152].

Прислів'я відображають загальні й обов'язкові для носіїв української лінгвокультури етнічно зумовлені знання, уявлення, досвід чи інваріант їхнього сприйняття, що власне і пояснює використання паремій у мовленні. Так, за даними експериментального дослідження, проведеного Т. Ф. Осіповою, близько 30% сучасних українських родин послуговуються прислів'ями і приказками [16, с. 154].

Третьою релевантною ознакою паремій є відтворюваність і стійкість. Прислів'я, відображаючи специфіку мислення етносу, зберігаються в пам'яті мовців і відтворюються

в конкретній ситуації спілкування. Їх не творять щоразу заново, а репродукують в усталеній формі як одиниці мови, відомі всій етноспільноті. Для багатьох загальновідомих паремій згадка однієї ключової частини достатня для створення асоціації з усім висловленням. Ця мінімальна пізнавана одиниця є ядром прислів'я [17, с. 45]. В. М. Телія зауважує, що прислів'я і приказки відтворюють «не як одиниці мови: їхнє значення формується саме у фольклорно-оцінній царині, оскільки їхня денотація – не денотація до світу, а привід для зарахування до системи цінностей» [1, с. 74].

Стійкість паремій виявлена в їхній здатності зберігати відносну постійність лексичної, граматичної, семантичної структур. Відзначимо, що стійкість і відтворюваність не суперечать, а, навпаки, передбачають протилежну ознаку – варіативність, адже прислів'я можна тільки тому модифікувати, що кожен мовець знає його значення і структуру. Дійсно, паремійні одиниці фіксовано існують лише в збірниках, первісною вони існували в усній формі, тому їм властива варіативність як у формальному, так і в змістовому планах. Однак на глибинному рівні в них багато повторюваних елементів, отже, їм властива формально-змістова єдність, пор.: *Дитина (дитя) не плаче, мати (матка) не чує (не знає); Як дитя не плаче, у матері думки нема* [Н, с. 223]; *Вовка все в ліс тягне; Вовка як не годуй, а він усе в ліс дивиться; Скільки вовка не годуй, а він у ліс дивиться; Вовча натура в ліс тягне* [П-89, с. 201]. Саме навмисне спотворення тексту прислів'їв, наявність варіантів, на думку Г. Л. Перм'якова, не лише суперечать тезі про їхню усталеність, а й навпаки зайвий раз її підтверджують. Їх тільки й тому можна змінювати, що кожен носій мови знає їхню основну, вихідну форму [18, с. 15]. У такому разі варіативність прислів'я є підтвердженням його усталеності. Здатність до варіювання – глобальна і фундаментальна властивість фольклору [19, с. 7], форма вияву самої традиції. Пареміям притаманні зміни, зумовлені передовсім недосконалістю людської пам'яті, у якій вони зберігаються в закодованому вигляді. В антиномії «усталеність – варіативність» В. М. Мокієнко вбачає ознаку, яка забезпечує і функціонування, і постійний розвиток паремійної системи [20, с. 10], варіативність не суперечить ідентифікації прислів'я у свідомості індивіда, навіть після значних модифікацій мовець впізнає його. Саме здатність до варіювання – одна з ознак актуальності, значущості, прагматично-функціональної затребуваності паремій, адже «прислів'я – не штамп, який стирається під час багаторазового повторення: словесний образ прислів'я постійно оновлюється..., змінність словесного наповнення народних висловів – їхня унікальна риса: змінюватися, щоб зберегтися!» [21, с. 5].

Варіюванню паремій протиставлена трансформація, у процесі якої відбуваються зміни вищого, складнішого ступеня, унаслідок чого породжується нова номінативна структура, що не одразу набуває статусу одиниці фразеологічного рівня. Вона створює нові ряди текстів, тоді як варіативність породжує сюжети/тексти одного ряду. Утворювані трансформи, виникаючи переважно на основі традиційних паремій, функціонують як самостійні стійкі висловлення, що мають власне значення, сферу вживання, конотацію. Для трансформованих прислів'їв В. Мідер запропонував термін антиприслів'я (нем. Antispruchwort, англ. anti-proverb) [22]. На думку В. Мідера, антиприслів'я – це «пародійні, спотворені чи перевернуті прислів'я, у яких виявлена гумористична чи сатирична мовна гра з традиційною прислів'юною мудрістю» [23, с. 28]. Зберігаючи ту ж саму структурну модель, що й широковідоме прислів'я, антиприслів'я здебільшого зовсім не пов'язане з традиційними прислів'ями семантично: зміна компонентного складу модифікує зміст висловлення, сприяє створенню гумористичного ефекту, порівняймо прислів'я *Краще (лучче) синиця в жмені (руці, руках), ніж журавель (орел, голуб) у небі (під небесами)* і антиприслів'я *Краще курка в суні, ніж журавель у небі; Краще свій дідько, ніж чужий Будда; Краще синицею по*

руках, ніж журавлем по морді; Краще синиця в руках, ніж вутка (утка) під ліжком. Підгрунття будь-якого антиприслів'я становить один із мовленнєвих прийомів комічного – трансформація прецедентного тексту, добре відомого мовцям, що породжує стійкі асоціації. Окрім того, в антиприслів'ї використано різноманітні механізми мовної гри, пов'язані з фонетичними, лексичними, морфологічними, синтаксичними перетвореннями, а також порушенням семантичної цілісності тексту.

Четвертою інтегральною ознакою паремій є глибинний зміст. Прецедентному висловленню з погляду системного аспекту властиві три компоненти значення: «1) поверхнєве значення, тотожне сумі значень компонентів висловлення; 2) глибинне значення, що не дорівнює простій сумі значень компонентів висловлення а є семантичним результатом поєднання компонентів прецедентного висловлення, які формують його лексико-граматичну структуру; 3) системний смисл, як «сума» глибинного значення висловлення і знання прецедентного феномена (тексту, ситуації)» [12, с. 209]. У семантиці й прагматиці паремій можна виокремити два взаємопов'язані рівні – поверхнєвий і глибинний. Розуміння паремії не обмежене лише її поверхнєвим значенням, адже, як зауважує О. Р. Лурія, прислів'я є спеціальною формою висловлень, у яких уся суть полягає в переносному смислі [24, с. 224]. Глибинний рівень – це концептуальне підгрунття значення прислів'я, що формується в процесі міжсеміотичної взаємодії, оскільки «символ містить узагальнений принцип дальшого розгортання згорнутого в ньому змісту» [25, с. 121]. Для осягнення змісту паремії важливо відволіктися від безпосереднього предметного значення компонентів, а збагнути її внутрішній глибинний зміст, який образно виражений у системі поверхнєвих значень.

Однією з ознак паремій є їхня гранична стислість і чіткість: як сконцентрована квінтесенція мудрості, вона фактично має містити мінімум слів. В. Мідер, проаналізувавши паремійний склад англійської мови, встановив, що середня довжина прислів'я – близько семи слів [26, с. 7], що цілком відповідає правилу Інґве-Міллера. Досліди, проведені Дж. Міллером у царині інженерної психології, довели, що в ланцюгу одночасних зв'язків людина розрізняє й ідентифікує 7 ± 2 компоненти [27, с. 571]. Саме пропускна здатність людської пам'яті пояснює природу цілісності більшості паремій. Визначальним для таких висловлень є не структура, що в багатьох випадках відповідає складному реченню, а їхня компактність, яка сприяє запам'ятовуванню, збереженню, трансляції від покоління до покоління.

Інтенційність паремійних висловлень пов'язана з комунікативними намірами мовця: інформувати слухача, впливати на його поведінку, стимулювати емоційну, мисленнєву, мовленнєву реакції тощо. Адресант, застосовуючи авторитет народної мудрості, намагається спонукати адресата до певних дій, підключитися до «спільного психокогнітивного поля етносу» [2, с. 205]. Дослідники зауважують, що «у паремійних висловленнях вплив орієнтований на поведінку типізовану, метою якої є не перетворюваний світ, а стабілізований» [28, с. 317], тобто адресант, використовуючи прислів'я, оперує унормованим світом, змушуючи адресата сприйняти його на віру, підкоритися авторитету предків. Основна інтенційна спрямованість паремій, пов'язана з реалізацією таких завдань: 1) повідомити основне про світ і людину; 2) сприяти гомеостазуванню суспільства; 3) впливати на потенційного «блудного сина» з метою повернення його до лона колективного розуму [28, с. 316].

Прислів'ям у дискурсі притаманна ілюкутивна сила і цілеспрямований перлюкутивний ефект. Вони надають комунікативному процесові нових смислів, особливої образності, експресивності, аксіологічності тощо, ґрунтованих на комплексі відчуттів, почуттів, уявлень народу, інтерсеміотичних сценаріях культури етносу чи цивілізації, адже окремі висловлення є залишками інших текстів: міфів,

пісень, казок, анекдотів, байок тощо. У паремійний масив української мови вбудовано програму різних типів інформації, що представляє колективного узагальненого адресанта, який транслює її прийдешнім поколінням, ідентифікуючи їхню етносвідомість і культуру [2, с. 12].

Висновки. Вважаємо, що паремійним висловлення властиві такі інтегральні ознаки: 1) етнокультурна маркованість; 2) прецедентність; 3) відтворюваність і стабільність; 4) глибинна змістова природа; 5) стислість і чіткість; 6) прагматичність; 7) текстово-дискурсивна зануреність. Ми пропонуємо розуміти **паремію** як етнокультурно марковане, прецедентне висловлення, відтворюване, стабільне за формою, що має глибинну змістову природу і функціонує як компонент тексту. Запропоноване визначення в жодному разі не претендує на універсальність, а передовсім зумовлене потребою встановлення сутності об'єкта наукового дослідження. Перспективу подальших досліджень убачаємо в обґрунтуванні семіотичної природи паремії.

Список використаної літератури

1. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
2. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 275 с.
3. Селиванова Е. Синергетика дискурса фразем и паремий / Е. Селиванова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. 12. – С. 417–421
4. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт [пер. с нем.; общ. ред. Г.В. Рамишвилли; послесл. А.В. Гулыги и В.А. Звегинцева]. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
5. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Мир свідомості в мові. Мир свідомості в мові. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.
6. Леонтьев А. А. Языковое сознание и образ мира / А. А. Леонтьев // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М. : Ин-т языкознания РАН, 1993. – С. 16–21.
7. Касарес Х. Введение в современную лексикографию / Х. Касарес. – М. : Иностранная литература, 1958. – 354 с.
8. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – 2-е вид., випр. і доп. – Черкаси, 2017. – 890 с.
9. Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб : Искусство СПб, 2001. – 704 с.
10. Даниленко Л. І. Лінгвокультурологічна характеристика прецедентності паремійного тексту / Л. І. Даниленко // Мовознавство. – 2007. – № 8. – С. 78–84.
11. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1997. – 264 с.
12. Красных В. В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 375 с.
13. Григорян А. Г. Пословица в зеркале пословицы / А. Г. Григорян // Славянское и балканское языкознание: Структура малых фольклорных текстов. – М. : Наука, 1993. – С. 216–227.
14. Гудков Д. Б. Теория и практика межкультурной коммуникации / Д. Б. Гудков. – М. : Гнозис, 2003. – 228 с.
15. Шарманова Н. Н. Лінгвістична ідентифікація паремії: семіотичні й когнітивні параметри / Н. Н. Шарманова // Вестник Новгородского государственного университета. – 2014. – № 77. – С. 151–153.
16. Осіпова Т. Ф. Паремії як репрезентанти мовлення сучасної людини / Т. Ф. Осіпова // Лінгвістичні дослідження. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2007. – Вип. 24. – С. 33–38.
17. Norrick N. R. How proverbs mean: semantic studies in English proverbs / N. R. Norrick. – Berlin; New York : Mouton, 1985. – 213 p.
18. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремииологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 236 с.
19. Никитина С. Е. Устная народная культура и языковое сознание / С. Е. Никитина. – М. : Наука, 1993. – 189 с.
20. Мокиенко В. М. Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. – 2-е изд., исп. и доп. – М. : Высшая школа, 1989. – 287 с.
21. Старая пословица не даром молвится : поучения, поговорки и пословицы в переводе и обработке В. В. Колесова / [вступ. ст., пер., лит. обраб. В. В. Колесова]. – СПб. : Авалон : Азбука-классика, 2007. – 318 с.

22. Mieder W. General thoughts on the nature of the proverb / W. Mieder // *Revista de Etnographie si Folklore*. – 1991. – Vol. 36. – № ¾. – S. 151–164.
23. Mieder W. Popular views of the proverb / W. Mieder // *Proverbium*. – 1985. – № 2. – С. 109–143.
24. Лурия А. Р. Язык и сознание / А. Р. Лурия. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979 – 320 с.
25. Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф / А. Ф. Лосев– М. : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – 480 с.
26. Mieder W. *Proverbs: A Handbook* / W. Mieder. – Westport : Greenwood Press, CT, 2004. – 305 p.
27. Миллер Дж. А. Магическое число семь плюс или минус два. О некоторых пределах нашей способности перерабатывать информацию / Дж.А. Миллер // *Психология памяти* / Ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романов. – М. : ЧеРо, 1998. – С. 564–582.
28. Николаева Т. М. Обобщенное, конкретное и неопределенное в поговорках / Т. М. Николаева // *Малые формы фольклора: Сб. статей памяти Пермякова Г. Л.* / под ред. Е. М. Мелетинского, С. Ю. Неклюдова и др. – М. : Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 1995. – С. 311–324.

References

1. Teliа, V. N. (1996). *Russian phraseology. Semantic, pragmatic and linguistic-cultural aspects*. Moscow: Languages of Russian Culture (in Russ.)
2. Selivanova, O. O. (2004). *Essays on Ukrainian phraseology (psychocognitive and ethnocultural aspects)*. Kyiv – Cherkasy: Gate (in Ukr.)
3. Selivanova E. (2010). Synergetics of Discourse of Phrase and Paremias. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnogo universytetu. Seriya «Linhvistyka» (Scientific Herald of Kherson State University. Series "Linguistics")*. Kherson: KhDU Publishing House. 12, 417–421 (in Ukr.)
4. Humboldt, V. von. (2000). *Selected works on linguistics*. Moscow: Progress (in Russ.)
5. Selivanova, O. O. (2012). *The world of consciousness in the language*. Cherkassy: Y. Chbanenko (in Ukr. & Russ.)
6. Leontiev, A. A. (1993). *Language consciousness and the image of the world* In *Language and consciousness: paradoxical rationality*. Moscow: Institute of Linguistics, Russian Academy of Sciences. 16–21 (in Russ.)
7. Casares, H. (1958). *Introduction to modern lexicography*. Moscow: Foreign Literature (in Russ.)
8. Selivanova, O. O. (2017). *Modern Linguistics: Directions and Problems*. Cherkassy (in Ukr.)
9. Lotman, Yu. M. (2001) *The Semiosphere*. St. Petersburg: Art of St. Petersburg (in Russ.)
10. Danilenko, L. I. (2007). Linguocultural and cultural characteristics of the precedent of the paremian text *Movoznavstvo (Linguistics)*. 8, 78–84 (in Ukr.)
11. Karaulov, Yu. N. (1997). *Russian language and linguistic personality*. Moscow: Science (in Russ.)
12. Krasnih, V. V. (2003). «Own» among «others»: Myth or Reality? Moscow: Gnosis (in Russ.)
13. Grigoryan, A. G. (1993). *Proverb in the mirror of the proverb*. In *Slavonic and Balkan linguistics: The structure of small folklore texts*. Moscow: Science, 216–227 (in Russ.)
14. Gudkov, D. B. (2003). *Theory and practice of intercultural communication*. Moscow: Gnosis (in Russ.)
15. Sharmanova, N. N. (2014). Linguistic identification of parema: semiotic and cognitive parameters. *Vestnyk Novhorodskoho hosudarstvennoho unyversyteta. (Bulletin of the Novgorod State University)*. 77, 151–153 (in Ukr.)
16. Osipova, T. F. (2007). Paramées as presenters of contemporary speech. (*Linhvistychni doslidzhennya. Linguistic research*). Kharkiv: KhNPU them. G.S. Skovoroda. 24, 33–38 (in Ukr.)
17. Norrick, N. R. (1985). *How proverbs mean: semantic studies in English proverbs*. Berlin; New York: Mouton
18. Permyakov, G. L. (1988). *Fundamentals of structural paremiology*. Moscow: Science (in Russ.)
19. Nikitina, S. E. (1993). *Oral folk culture and linguistic consciousness*. Moscow: Science (in Russ.)
20. Mokienko, V. M. (1989). *Slavic phraseology*. Moscow: High School (in Russ.)
21. *The old adage is not for nothing that says: teachings, sayings and proverbs in the translation and processing of V. V. Kolesov* (2007). St. Petersburg: Avalon: Classical Alphabet (in Russ.)
22. Mieder, W. (1991). General thoughts on the nature of the proverb. *Revista de Etnographie si Folklore*. 36. ¾, 151–164.
23. Mieder, W. (1985). Popular views of the proverb. *Proverbium*. 1985. 2, 109–143.
24. Luria, A. R. (1979). *Language and consciousness*. Moscow: Publishing house of the Moscow University (in Russ.)
25. Losev, A. F. (1982). *Sign. Symbol. Myth*. Moscow: Publishing house of the Moscow University (in Russ.)
26. Mieder, W. (2004). *Proverbs: A Handbook*. Westport: Greenwood Press, CT
27. Miller, J. A. (1998). *The magic number is seven plus or minus two. About some limits of our ability to process information*. In *Psychology of Memory*. Moscow: CheRo, 564–582.
28. Nikolaeva, T. M. (1995) *Generalized, specific and indefinite in paremia*. In *Small forms of folklore*. Moscow: Eastern Literature, 311–324 (in Russ.)

KALKO Valentyna Volodymyrivna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Ukrainian linguistics
and applied linguistics

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

e-mail: mkalko@ukr.net

INTEGRAL SIGNS OF PROVERBS

Abstract. Introduction. Investigating paremia stock within ancient tradition is basically rooted in Aristotle's writings. However, language studies still lack the unified paremia notion. Therefore, problem of its scholar definition is quite significant and needs consideration. The variety of functions, specific genre applications, syncretic nature of their semantics as well as pragmatic features add to the complexity of defining paremia that though being investigated for quite long time yet now still join up a sophisticated discussion.

Purpose. The purpose lies in analyzing the problems of defining proverbs as cognitive discursive phenomenon, the national culture output, multifunctional folk genre, and giving own proper paremia definition based on most appropriate linguistic and folklore studies.

Results. Paremia both presuppose some allegoric idea, and as well reveal essential human, ethic. The definition of paremia appears generally complicated being in the first place regarded through folklore, poetics, linguistics with concentration on different aspects of paremia and on its controversial features; secondly, through historic lexical semantics in multiple meanings, and thirdly, through its vague linguistic status among other units of the nominative language system.

Originality. The main definition for paremia is proposed as an ethnic culturally marked utterance phrase, formerly precedent, reproduced, steady in form, with deeply motivated meaning, functioning as a text component.

The proverb sentence has the following integral characteristics: 1) ethnocultural marking; 2) precedent; 3) reproducibility and stability; 4) deep nature of the content; 5) brevity and clarity; 6) pragmatism; 7) text-discursive immersion.

Conclusion. Modern linguistic studies had put paremia into a quite new perspective: it's the 20th- 21st century linguistic investigation mostly cognitively aimed at the discourse features of the language phenomena that enable the application of the newest approaches to the lingual sense of paremia.

Key words: proverb; paremia; sentence; precedent; deep semantics; ethnocultural marking.

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО І ЗІСТАВНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81.41

ЛИТВИН Ірина Миколаївна,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри теорії та практики перекладу
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: orinija@rambler.ru

СИСТЕМИ ГОЛОСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ

У статті зіставлено системи голосних української, російської та польської мов: розглянуто артикуляційні, акустичні та функціональні риси голосних у трьох мовах.

Основним методом дослідження є зіставний, спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставляваних мов на фонетичному рівні. Одиницями зіставлення є голосні фонема та звуки мовлення. Фонему розглядаємо як найкоротшу, неподільну звукову одиницю мови, що служить для розрізнення слів, словоформ і морфем (за Р. Аванесовим). У мовленні фонема реалізується у звуках (фонах). Одній фонемі можуть відповідати кілька реалізацій (алюфонів), які не можуть вживатися в одній позиції.

Описано фонетичні процеси в системі голосних, а також звернено увагу на особливості вимови та вживання голосних звуків у трьох слов'янських мовах, що сприяє поглибленню знань про орфоепічні норми як російської та польської мов, так і української.

Ключові слова: акомодация, голосна, звук, лабіалізований, зіставний метод, редукція, фонема.

Постановка проблеми. Синхронічне дослідження спільних і специфічних рис мов незалежно від їхньої спорідненості є важливим й **актуальним** на тлі процесів інтеграції в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми зіставного мовознавства порушено в працях відомих лінгвістів: О. Потебні, Л. Щерби, А. Федорова, В. Аракіна, Л. Булаховського, А. Багмут, Т. Возного, В. Гака, О. Мельничука, Г. Іжакевич, Р. Зорівчак, Ю. Жлуктенка, В. Каліущенка, І. Корунця, М. Кочергана, Л. Лисиченка, Н. Озерової, В. Русанівського, О. Селіванової, О. Ткаченка, Н. Шумарової, В. Ярцевої й ін. Про актуальність зіставних досліджень мов в Україні свідчать монографії та дисертації останніх десятиліть: М. Фабіан, В. Кушнерика, В. Пономаренка, А. Ляшук, Н. Іваненко й ін. Зіставляються в основному українська та германські мови, насамперед, англійська. На периферії зіставних досліджень українських компаративістів перебувають російська та польська мови.

Метою нашої статті є зіставний аналіз систем голосних української, російської та польської мов: зіставлено артикуляційні, акустичні та функціональні риси голосних, фонетичні процеси в області голосних, а також звернено увагу на особливості вимови та вживання голосних звуків у трьох слов'янських мовах. Основним методом дослідження є зіставний, спрямований на вияв спільних і специфічних рис зіставляваних мов на фонетичному мовному рівні, а також в мовленні. На думку О. Реформатського, саме для зіставного методу близькоспоріднені мови становлять

особливий інтерес, оскільки спокуса ототожнення свого та чужого «лежить на поверхні», однак саме це і є тією провокаційною близькістю, подолання якої приховує в собі великі труднощі.

Виклад основного матеріалу. Теоретичною базою зіставлення фонетичних систем трьох слов'янських мов стали роботи таких мовознавців, як Р. Аванесов, А. Вежбицька, Б. Вежховська, Ф. Гужва, М. Жовтобрюх, Ю. Карпенко, А. Кравчук, М. Панов, Л. Прокопова, М. Плющ, М. Погрібний, О. Пономарів, В. Тихомирова, Е. Сенковська, Н. Тоцька, І. Ющук й ін.

Мови відрізняються за кількістю та якістю голосних (рос. *гласные*, пол. *samogłoski*) – фонем (звуків), утворених музикальним тоном і голосом, що виникають в гортані в результаті ритмічних коливань напружених голосових зв'язок; до основних тону й голосу приєднуються обертони – низка тонів, які виникають в порожнині глотки та рота й надають кожній голосній особливого тембру. В українській мові 6 голосних фонем: /а, о, у, е, і, и/; у російській 5: /а, о, у, э, и/, за Московською фонологічною школою, (6, коли |ы| вважають окремою фонемою, слідом за представниками Санкт-Петербурзької фонологічної школи Л. Щерби); у польській мові зараховують до самостійних голосних фонем: /а, о, u, i, e, ɔ/; [ɨ] (y) вважають варіантом фонемі [i], що може вживатися тільки після твердих приголосних; [ɛ] (e-носове) польські лінгвісти називають потенційною фонемою [див.: 1, с. 12–13].

Голосні класифікують за такими артикуляційними особливостями: участю губ (лабіалізовані (огублені) // нелабіалізовані (неогублені)); ступенем підняття язика (підняттям (піднесенням)) і ступенем звуження порожнини рота; місцем підняття язика (рядом); участю м'якого піднебіння разом з увулою (носові / неносові).

Укр. |а| нелабіалізована, низького підняття, заднього ряду; за шириною відкриття рота: широка, відкрита: укр. *сад, сядь, капля, трава, слава, парта, яблуна, абрикоса, м'ята, м'яч*. Рос. і пол. |а| нелабіалізована (obojętna głoska), низького підняття (niska), середнього ряду (środkowa); широка, відкрита: рос. *сад, капля, трава, слава, парта, абрикос, яблоня, мята, м'яч*; пол. *matka, gra, mak, Anka, Agata, tара*.

Укр. |е| – неогублена, середнього підняття, ближча до середнього ряду, середня за шириною відкриття рота. Рос. [э] – неогублена, середнього підняття, переднього ряду; середня за шириною відкриття рота. Пол. |e| – неогублена, середньо-нижнього підняття, переднього ряду; середня за шириною відкриття рота, неносова; в мовленні реалізується звуком [e]. В українській і польській мовах |e| не пом'якшує приголосні, в російській пом'якшує: Пор.: укр. *пень, день, небо дерево, село, небеса* // рос. *пень, день, небо. дерево, село, небеса*; пол. *ten (той), sena, arena*.

Рос. |и| – неогублена, високого підняття, переднього ряду; вузька за шириною відкриття рота: рос. *тигр, листик, лисица*. Укр. [i] акустично не відрізняється від російської |и|; проте вони відрізняються за походженням, тому не вживаються в одних і тих слов'янських коренях. Пор.: укр. *піч* (рос. *печь*), укр. *камінь* (рос. *камень*), укр. *сіно* (рос. *сено*), укр. *літо* (рос. *лето*), укр. *січ* (рос. *сечь*) – українська [i] та відповідна їй рос. |e| походять з Ъ (ять);

Укр. *дім* (рос. *дом*), укр. *кіт* (рос. *кот*), укр. *сіль* (рос. *соль*), укр. *віл* (рос. *вол*), укр. *голівка* (рос. *головка*) – українська [i] та відповідна їй рос. |o| походять із загальнослов'янської фонемі |o| в закритому складі (пор.: у відкритому складі укр. *дому, ката, солі, вола, голова*).

Пол. [i] – неогублена, високого підняття, переднього ряду; неносова; в мовленні реалізується звуком [i]: *istota, iskra, izba, wiza, kit, pisk* [2, с. 157]. Польський голосний [i] вимовляється широко розтягненими губами, отвір, що утворюється під час вимови, має бути вузьким. Звук [i] пом'якшує попередній приголосний: *kiwi, mini, pić, szybki*. У позиції між приголосною й голосною не вимовляється, виступає тільки показником (графічним

знаком) м'якості: *babcia, Ania, miasto, kobieta, niemiecki, świetnie, śnieg, kostium* (такий [i] не утворює склад). У запозичених словах вимовляється як [j] (*aikido*), після голосної може вимовлятися з ледь відчутним йотованим призвуком: *Ukraina, Kair, idej, moi*.

В укр. [и] злилися давні звуки [i], [i]: рос. *сын, сидеть* // укр. *син, сидіти* [3, с. 51]. Укр. [и] високо-середнього підняття, переднього ряду. Рос. [ы] високого підняття, середнього ряду. Пол. [ɨ] (y) – варіант фонем /i/ – неогублений, неносовий, високо-середнього підняття, переднього ряду. Від рос. [ы] польський звук [y] відрізняється переднішим і нижчим творенням: *syn // сын // син*.

Укр. та рос. [y]; пол. [u] – лабіалізована, високого підняття, заднього ряду; вузька за шириною відкриття рота: укр. *урок, урюк, юшка, рука, вузький, думка* // рос. *утюг, тюль, юла, супруг, стул*. У польській мові [u] реалізується одним звуком [u], проте позначається двома літерами: **u** – відкрите (пол. *u otwarte: kurs – курс, muzeum – музей, humor – гумор, muzyka – музика*) та **ó** – закрите (пол. *u zamknięte: ogórek, górzysty, próbować równina, równy, róża, jagódka, nóżka, królik, królowa, twój, Kraków* (проте *w Krakowie*)). Звучать обидва звуки однаково, проте пишуться по-різному, останнє продиктовано історичними змінами: у польських словах **ó** часто пишеться там, де в російських відповідниках пишеться **o**, а в українських – **o** або **i** чи **e**: пол. *góra* – укр., рос. *гора*, пол. *sól* – рос. *соль*, укр. *сіль*; пол. *nóż* – рос. *нож*, укр. *ніж*; пол. *chór* – укр., рос. *хор*; пол. *plótno* – укр. *полотно*; пол. *rózno* – рос. *поздно*, укр. *пізно*; пол. *wrózba* – укр. *ворожіння*; пол. *żółty* – укр. *жовтий*; пол. *miód* – рос. *мед*, укр. *мед*, пол. *pióro* – укр. *перо*; пол. *mój* – рос. *мой*, укр. *мій*; пол. *mroz* – укр. *мороз*; пол. *podróż* – укр. *подорож*; пол. *spódnica* – укр. *спідниця*; пол. *wieczór* – укр. *вечір*.

Укр. та рос. [o] – лабіалізована, середнього підняття, заднього ряду; вузька за шириною відкриття рота: укр. *сорока, ворона, сором, молоток, сорок* // рос. *сорока, ворона, сом, молоток, топор*. Рос. [o] часто вживається після м'яких приголосних: *лен, мед, сестры, слезы, свекла, поселок, веселый, пестрый, тертый, легкий, елка*; укр. [o] в такій позиції вживається нечасто: *тьохкати, тіньовий, польовий, льон, льох*. Пол. [o] – лабіалізована, середньо-нижнього підняття, заднього ряду; вузька за шириною відкриття рота; реалізується звуком [o]: *dom, okno, ciocia*. Від російського та українського [o] пол. [o] відрізняється рухом язика вперед і меншою лабіалізацією.

Специфічна риса польського вокалізму – наявність **носових** (пол. *nosowe*) голосних, які утрачено у всіх інших живих слов'янських мовах: [ɔ̃] ([ɔ̃], буква *ą*), – лабіалізована, носова, заднього ряду: *dąb (дуб), sąd (суд)*; [ɛ̃] ([ɛ̃], буква *ę*). – нелабіалізована, носова, переднього ряду: *pieć (п'ять), mięso (м'ясо)*. Польські носові вимовляються із запізненням носового призвуку (на противагу французьким, де призвук вимовляється одночасно з основним звуком): [ɔ̃] (ą) за вимовою середній між [ou], [on] або [om]; [ɛ̃] (ę) звучить як звичайний [e] з носовим призвуком в кінці – середній між [eu], [en] або [em] [1, с. 12; 4, с. 121]. Таку вимову, за якої не співпадають за часом основна (ротова) і носова артикуляція, називають асинхронною. Носові голосні (пол. *nosówki*) вживаються часто на місці російського і (або) українського [y]: *maż – муж, mężowie – мужья, ręka – рука, rąk – рук*.

В українській, російській і польській мовах голосні звуки найчіткіше вимовляють під наголосом (сильна позиція голосних фонем): укр. *мак, том, дуб, дим, сік, тема* // рос. *мак, том, дуб, был, мел* // пол. *pan, woda, Bug, kino, syn, chleb, język, książka*. Проте польські наголошені голосні коротші від російських наголошених, тому не розтягуються під час вимови: *jablko, masło, wtorek, lody, wino, piwo, herbata, cytryna, bulka, kurczak, bluzka*. Польські голосні [a, u, e] вимовляють подібно до відповідних наголошених звуків української мови: *prawda, farba, grunt, дума, ekran, etap, nerw*. Польський наголошений [o] звучить інакше, ніж наголошений український [o]. Укр. [o] сильно огублений звук і наближається іноді до укр. звука [y]; пол. [o] менше огублений

і наближається у вимові до [a] [5, с. 22]: *owoc, nos, sok, Bok, proso, kompot, kosmos, prorok, dobro, drogo, krok, kort, mrok, prosto*. Польський звук [y] та український [и] також звучать по-різному: польський [y] наближається за артикуляцією до [e] [5, с. 22]: *wy, ty, psy, cytryn, krytyk, irys, grzywna*.

М. Кочерган зазначає, що явище **акомодації** – комбінаторної зміни, яка полягає в частковому пристосуванні артикуляції суміжних приголосної й голосної – поширене в слов'янських мовах, зокрема в українській і російській, в яких голосні акомодуються приголосними [6, с. 120]. Після м'яких, перед м'якими й між м'якими приголосними непередні голосні звуки стають більш передніми: укр. *люк, льон, м'ять, п'ять*; рос. *мята, мяч, мать, лед, поле, путь, тюк, люди*. Перед м'якими й між м'якими приголосними передні голосні звуки стають більш високими, вузькими й напруженими: укр. *тінь, кінь, день*; рос. *семь, олень, мель, пить, лить*. Це явище характерне і для польських голосних: *jaiko*.

У ненаголошеному положенні сила та довгота голосних звуків зменшуються (слабка позиція голосних фонем). Вимова українських, російських і польських ненаголошених голосних суттєво відрізняється. Для ненаголошених голосних звуків російської мови характерна **редукція** (рос. редукция гласных) – ослаблення артикуляції ненаголошених голосних звуків і зміна їхнього звучання. Редуковану голосну вимовляють коротше від наголошеної, з меншою силою, з нечіткою артикуляцією. На першому ступені редукції (1-ий склад перед наголошеним і на початку слова) рос. [э, а] після м'якого приголосного реалізуються звуком [и³]: [в'и³]сна́, с[в'и³]то́й, [п'и³]та́к, п[чи³]ла́, [чи³]сно́к, [ч'и³]дит. Російська літературна вимова і-каюча. У російській мові фонемі [o], [a] після твердих приголосних в окреслених позиціях вимовляються як а – оглушений (у транскрипції [л]): рос. [л]блака́, [л]се́нний, [л]хо́та, р[л]га́, к[л]са́, п[л]то́к, н[л]со́к, пл[л]то́к, к[л]то́к, к[л]ла́ч, к[л]те́л, [л]рбу́з, [л]мба́р. Російська літературна вимова акаюча.

В українській мові в цих позиціях фонема [a] реалізується звуком [a]; фонема [o] вимовляється як [o], тільки трохи коротший, ніж під наголосом: пор.: укр. *тр[а]ва́, с[а]ла́т, [а]тле́т, в[о]да́, р[о]са́* – рос. *тр[л]ва́, с[л]ла́т, [л]тле́т, в[л]да́, р[л]са́*. Українській мові, на відміну від російської, а також білоруської, не властиве «акання». В українській мові [o] в складі перед наголошеним [y], [i] вимовляється наближено до [y] – [o^y]: [зо^y]зу́ля, [мо^y]ту́зка, [по^y]ду́шка, [ко^y]ту́шка, [го^y]лу́бка, [ло^y]пу́х, [ко^y]жу́х, [ко^y]лу́н, [ро^y]зу́мний; [до^y]ри́жка, [со^y]пі́лка. У мовленні українським ненаголошеним [o] й [y] властива більше огублена артикуляція, ніж російським і польським.

На другому ступені редукції (у всіх ненаголошених складах перед наголошеним, крім першого, й у всіх ненаголошених складах після наголошеного складу) російські фонемі [o, а, э] після твердих приголосних (у тому числі після шиплячих і ц) реалізуються редукованим звуком [ъ], після м'яких – [ь]. рос. *голова́ [гѣлва́], пе́рец [п'ѣр'ѣц]*. Пор.: укр. [молоко́] – рос. [мѣллокó], укр. [молоде́ц'] – рос. [мѣллд'ѣц].

В українській мові ненаголошені [e] і [и] в мовленнєвому потоці зазнають деяких незначних змін: [e] в ненаголошеній позиції вимовляють як [e] з наближенням до [и]: [ве^исна]. Пор.: укр. [дѣре^иво] – рос. [д'ѣр'ѣвѣ]. Зазвичай вимовляють: [e^и] – перед складом з [e, а, o]: [бе^ире́за], [ве^исна́]; [и^е] – перед складом з [y, и, і]: [ви^ес'ил':а]. Для того щоб український ненаголошений [e] не перетворювався на російський [и/э] чи російський [и], треба стежити за тим, щоб [e] зберігав свою відкриту вимову, щоб приголосні перед ним не пом'якшувалися, для цього треба трохи подовжувати його вимову [див.: 7]. Ненаголошену [и] вимовляють з наближенням до [e]: [ди^ере́ктор]; [зи^ема́]; [ди^етина], [ли^емо́н], [ли^ема́н].

Російські ненаголошені [и, ы, у] вимовляють найчіткіше в наголошеному складі, а в першому перед наголошеним і на початку слова звучать так само, тільки трохи коротше, з меншою силою та чіткістю: рос. [м'ур], [сыр], [тур]; [п'ила́], [дыра́], [тура́].

В інших ненаголошених складах [и] змінюється на голосний переднього ряду високо-середнього підняття, [ы] – на звук з вищим підняттям язика: [л'ут'ук], [вы]ходить. В українській мові на слух зміни [а], [у], [і] в ненаголошених позиціях майже непомітні: укр. *фáрба, парасо́ля, по́суд, луска́, сі́дло, ві́кно*. Н. Тоцька зауважує, що найголовніше під час вимови ненаголошених голосних в українській мові – це не скорочувати їх надмірно й вимовляти всі склади повнозвучно, з рівномірним напруженням усіх голосних [7].

Більшість українських фонетистів (О. Пономарів, Н. Тоцька, І. Ющук) зазначають, що, незважаючи на цілком закономірні деякі якісні та кількісні зміни, головна особливість українського вокалізму полягає в тому, що ненаголошені голосні різко не відрізняються своєю вимовою від наголошених, і всі складові голосні української мови в усіх позиціях зберігають повнозвучну вимову, а також (за нечисленими, порівняно, винятками) й свою якість і в ненаголошених складах. Різке скорочення, ослаблення, напівглуха вимова голосного – нетипове для української мови явище [8; 9].

У польській мові, подібно до української, немає якісної редукції ненаголошених голосних: *ryba, salata, pomarańcza, kapusta, ofiara, bieganie*.

Установились деякі особливості вживання голосних звуків в українській, російській і польській мовах.

- На місці *or, *ol, *er, *el в українській і російській мовах зазвичай розвинулось повноголосся -oro-, -оло-, -ере-, -еле-: укр. *корова* // рос. *корова*, укр. *золото* // рос. *золото*, укр. *береза* // рос. *береза*, укр. *пелена* // рос. *пелена*; проте укр. *полон* // рос. *плен*, укр. *ворог* // рос. *враг*, укр. *сором* // рос. *срам*, укр. *солодкий* // рос. *сладкий*. укр. *воротар* // рос. *вратарь* (хоч укр. *ворота* // рос. *ворота*), укр. *молодиий* // рос. *младший* (хоч укр. *молодий* // рос. *молодой*), укр. *охорона* // рос. *охрана*, укр. *прохолода* // рос. *прохлада* (укр. *холод*, *холодний* // рос. *холод*, *холодный*), укр. *середа* // рос. *среда*, укр. *середній* // рос. *средний*, укр. *прибережний* // рос. *прибрежный*). У російській мові збереглося значно більше старослов'янських слів з неповноголоссям *ра-, ла-, ре-, ле-*, ніж в українській: *время, бремя, влага*. У польській мові повноголоссям східнослов'янських мов відповідає *ro-, lo-, re-, le-*: пол. *broda* // укр. *борода* // рос. *борода* (пор.: біл. *барода*); пол. *głowa* // укр. *голова* // рос. *голова* (біл. *галава*); пол. *brzeg* // укр. *берег* // рос. *берег*; пол. *mleko* // укр. *молоко* // рос. *молоко*; а також пол. *głos* (*голос*), *król* (*король*), *wrota, wrona, sroka, drzewo, krowa, środa* (*середа*), *środek* (*середина*) [10, с. 11].

- В українській мові початкові *ро-, ло-* (*робота, рости, розум, роз-, лодка*) відповідають *ра-, ла-* в російській мові (*работа, расти, разум, раз-, ладья*, проте *рост, лодка*). У польській – *rozim, robota*.

- Початкове *о-* вживається на місці *je- в українській і російській мовах: укр. *озеро, олень, осика, осінь* // рос. *озеро, олень, осина, осень*. Проте укр. *ожина, одиниця, Омелян, Остап* // рос. *ежевика, единица, Емеля, Евстафий*. Зазвичай *je- на початку слова збереглося в польській мові: *jezioro* (*озеро*), *jelen* (*олень*), *jesień* (*осінь*), *jedna* (*одна*), *jeżyna* (*ожина*), *jedynka* (*одиниця*), *jesiotr* (*осетр*), проте *osika, osina* (*осика*).

- В українській і польській мовах вживається початкове *як-* у займенниках: укр. *який, яка, яке, які, якийсь*; пол. *jaki, jaka, jakie*. У російській мові *как-*: *как, какой, какая, какое, какие; какой-то, какой-нибудь*.

- Для української мови характерно розвиток приставного *і* (*іржа, іржавий, іржати, імла, імлистий*), пор.: рос. *ржавчина, ржавый, ржать, мгла, мгlistый, лгун*; пол. *rdza, zardzewiały, rzenie, mglisty*.

- Для української мови характерно афереза голосної: *гра, грати, сповідь, голка, Гнат, Панас, Ларіон, Катерина*. Пор.: з рос.: *игра, играть, исповедь, иголка, Игнат, Афанасий, Иларион, Екатерина*; пол. *igła, gra, grać*.

- В українській мові спостерігається зміна етимологічного **-e- > -o-**: *чотири, шостий, чого, чоло, щока, пишно*. У російській – **e > e**: *четыре, шестой, чего, чело, щека, пишно*. Пор.: пол. *cztery, sześć, szósty, czolo*.

- В українській мові спостерігається зміна етимологічного **e > a** (*барліг, зблякнути, залізо, залоза, часник, Гарасим, Палажка*), а також початкових **je- > ja-** (*ялина, Яким, Ярема, Явтух, Явдоха, Явдоким*). Пор. з російською: *берлога, бледнетъ, железо, железá, чеснок, Герасим, Пелагея; ель, Ерема, Евдокия, Евдоким* (у рос. етимол. **e-, je-** збережено). Пор.: пол. *czosnek, żelazo*.

- В українській мові розвинулися старі **ъ, ь в е**: *овес, орел*; у російській мові в **ё**: *осёл, овёс, орёл, козёл*; пор. пол. *osiół, owies, orzeł*;

- У родовому відмінку однини або в множині деяких односкладових слів типу *лев, лоб, мох, рот* в українській мові збережено **-o,-e-**: *лева, леви; лоба, лоби; моху, мохи; рота, роти*; в російській мові відбувається чергування з 0-вим звуком: *лев – льва, львы; лоб – лба, лбы; мох – мха, мхи; рот – рта, рты* (проте в обох мовах: *день – дня; сон – сна, сну*); в польській мові відбувається чергування з 0-вим звуком: *lew – lwa, lwy; sen – sni; pies – psa, psy*.

Висновки. Зіставлення голосних звуків трьох слов'янських мов дає можливість глибше зрозуміти артикуляційну, акустичну та функціональну природу голосних кожної мови. Таке порівняння поглиблює знання як іноземних мов, так і рідної на їхньому тлі. Тож **перспективним** вважаємо дослідження систем приголосних трьох мов, їхньої графіки, орфографії тощо.

Список використаної літератури

1. Тихомирова В. С. Польський язык / В. С. Тихомирова.– М. : Высшая школа, 1988. – 280 с.
2. Wierzchowska B. Fonetyka i fonologia języka polskiego / B. Wierzchowska. – Wrocław – Warszawa–Kraków – Gdańsk, 1980.
3. Гужва Ф. К. Современный русский литературный язык / Ф. К. Гужва. – К. : Вища школа, 1976. – 248 с.
4. Sękowska E. Fonetyka z elementami fonologii / E. Sękowska // Nauka o języku dla polonistów. – Warszawa : Książka i Wiedza, 2002. – S. 113–155.
5. Кравчук А. М. Польська мова. Граматика з вправами: підручник / А. М. Кравчук. – К. : ІНКOS, 2016. – 454 с.
6. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства: підручник / М. П. Кочерган. – К. : Академія, 2006. – 424 с.
7. Тоцька Н. І. Фонетика української мови та її вивчення в початкових класах: метод. рекомендації / Н. І. Тоцька. – К. : Рад. школа, 1976. – 176 с.
8. Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Н. І. Тоцька. – К. : Вища школа, 1981. – 183 с.
9. Ющук І. П. Українська мова / Ющук І. П. – К. : Либідь, 2004. – 640 с.
10. Mańczak W. Polska fonetyka i morfologia historyczna / W. Mańczak. – Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe, 1983. – 170 s.

References

1. Tikhomirova, V. (1978). *Polish Language*. Moscow: Higher school (in Russ.)
2. Wierzchowska, B. (1980). *Phonetics and Phonology of the Polish Language*. Warsaw – Krakow
3. Guzhva, F. K. (1976). *Modern Russian Literary Language*. Kyiv: Vyscha shkola (in Russ.)
4. Senkowska, E. (2002). *Phonetics with Elements of Phonology*. Warsaw: Książka i Wiedza
5. Kravchuk, A. M. (2006). *The Polish Language. Grammar with Exercises*. Kyiv: INKOS (in Ukr.)
6. Kochergan, M. P. (2006). *The Basics of Comparative Linguistics*. Kyiv: Akademiya (in Ukr.)
7. Tocz`ka, N. I. (1976). *Phonetics of the Ukrainian Language and its Studying in Elementary School*. Kyiv: Radianska shkola (in Ukr.)
8. Tocz`ka, N. I. (1981). *Modern Ukrainian Literary Language. Phonetics, Orthoepy, Graphics, Orthography*. Kyiv: Vyscha shkola (in Ukr.)
9. Yushhuk, I. P. (2004). *The Ukrainian Language*. Kyiv: Ly`bid (in Ukr.)
10. Manczak, W. (1983). *Phonetics and Historical Morphology of the Polish Language*. Warsaw: Państwowe wydawnictwo naukowe

LYTVYN Iryna Mykolai'vna,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department
of Translation Theory and Practice
Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: orinija@rambler.ru

VOCALISMS OF THE UKRAINIAN, RUSSIAN, AND POLISH LANGUAGES

Abstract. Introduction. *The article deals with the comparison of phonetics of the Ukrainian, Russian, and Polish languages. Articulatory, acoustic, and functional characteristics of the vowel sounds in three Slavic languages are analyzed.*

Purpose. *The purpose of the article is the comparative analysis of the vowel systems of the Ukrainian, Russian, and Polish languages. Common and specific characteristics of the vowel phonemes and phonetic processes in the vowel systems are compared, the peculiarities of pronunciation and using of the vowel sounds in three Slavic languages are studied.*

Methods. *Comparative analysis is the main method of the research. It's aimed at finding common and specific characteristics of the compared languages on the phonetic level and in speech.*

Results. *The vowel systems of the Ukrainian, Russian, and Polish languages differ on the quantity and quality of the vowel phonemes (there are 6 vowel phonemes in Ukrainian and 5 vowel phonemes in Russian (6 when «ы» is considered as a different phoneme), 8 phonemes are usually distinguished in Polish, among them there are two nasal phonemes that were lost in the East Slavic languages). Phonetic processes in the vowel systems of the Slavic languages differ, and that is reflected in speech. Common features in the using of the vowel sounds in the Ukrainian, Russian, and Polish languages are determined, and that's important for orthography.*

Originality. *The original aspect of the research is the complex comparison of the vowel sounds of three Slavic languages. Special attention is paid to the applied aspect – specific features in the pronunciation of these languages' vowel sounds.*

Conclusion. *The comparison of the sounds of the Ukrainian, Russian, and Polish languages helps to understand better the articulatory, acoustic, and functional characteristics of the vowel sounds of each language. The comparison deepens knowledge of phonetics of the foreign languages and the native language. The research of the consonant systems of three Slavic languages, their graphics, and orthography is considered to be promising.*

Key words: *accommodation; the vowel sound; sound; the labialize sound; the comparative method; reduction; phoneme.*

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 81'255.4=821.161.2:82-1=821.111(73)''19''

КИКОТЬ Валерій Михайлович,

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
теорії і практики перекладу Східноєвропейського
університету, член Національної спілки
письменників України

НЕПЕРЕКЛАДНІСТЬ ПОЕЗІЇ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

У статті йдеться про проблему перекладності/неперекладності поезії, що є предметом полеміки мислителів та науковців гуманітарної царини упродовж тривалого часу. Перекладність розглядається як ключове поняття в теорії перекладу й магістральний принцип у професійному світогляді перекладача, як вияв взаємного тяжіння, здатність зрозуміти і втілити, тобто витлумачити чужий світ думок і почувань питомими для себе і свого середовища формами вираження, а також як динамічний і цілком об'єктивний параметр міцності мостів порозуміння, стану зчепності між мовами, людьми й народами.

Заперечуючи міркування прихильників ідеї неперекладності художнього твору, автор статті вважає, що позицію «неперекладності» давно відкинуло саме життя у вигляді практики сучасного перекладу, в якій і потрібно шукати розв'язання проблеми. Стратегічну сутність поетичного перекладу розглянуто крізь призму перетворення образної структури віршового твору, а процес перекладу вірша – як перевтілення його макрообразної структури засобами мови перекладу шляхом відтворення лінгвістичних, ієрархічних та позамовних контекстуальних взаємостосунків її образних складників.

Ключові слова: *перекладність, неперекладність, мовна асиметрія, відмінність культур, гармонія змісту і форми, трансформація образу, смислова багатоплановість, образна структура, образна цілісність, макрообраз, адекватність перекладу, поетичний переклад, лімерик.*

Постановка проблеми. Сучасне перекладознавство ще не має цілісної теорії перекладу вірша, яка б усебічно обґрунтовувала перекладність як ключове поняття в теорії перекладу та специфіку поетичного перекладу, зумовлену багатоплановою смисловою природою поезії. Дослідники-віршознавці розглядають переклад поетичних творів із різних боків, але вони однотайні щодо потреби врахування всього спектру складників, які забезпечують цілісність поезії як окремого виду художньої літератури. Питання адекватного відтворення образності поетичного твору, рамки індивідуальної свободи перекладача, межі допустимих відхилень від тексту першотвору та аргументація цих відхилень формують коло проблем, які сьогодні потребують нагального розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із питання перекладності поетичного твору здійснено впродовж усього тексту статті.

Дослідження перекладності/неперекладності віршового твору як ключової проблеми поетичного перекладознавства та пошук методів і засобів, за допомогою яких можна було б здійснювати аналіз першотвору та забезпечувати його адекватний переклад, зумовили **актуальність** вибраної теми статті. Актуальність статті визначає і зростаюча увага перекладознавців до вірша, як до тексту, в якому представлена інформації різних типів, зокрема, образно-змістова, образно-формальна та образно-підтекстова, а також потреба дослідити шляхи реконструкції цієї інформації в перекладі. **Мета статті** – виявлення засобів формування макрообразної структури поетичного твору, аналіз її образних складників та дослідження видів трансформацій, яких вони зазнають у перекладі. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: проаналізувати висвітлення проблеми перекладності/неперекладності в теоретичних працях перекладознавців та мислителів гуманітарної галузі, проілюструвати можливості іншомовного втілення лімерика як найскладнішого для перекладу поетичного жанру, а також шляхів досягнення адекватного перекладу. **Наукова новизна** статті полягає в тому, що в ній на основі першотворів лімерика та їх існуючих перекладів здійснено аналіз поетичного твору як макрообразу, досліджено шляхи відтворення в перекладі змістових та формотворчих образів, які складають твір як макрообраз. Багатогранна та складна природа поетичного образу, різноманітність його мовних реалізацій, а також поставлені завдання визначили необхідність застосування перекладознавчого **методу** як сукупності методів та прийомів аналізу. **Теоретичне значення** праці становить її певний внесок у дослідження текстової та образної структури, у науковий розвиток макрообразної структури поетичного твору, теорії перекладу, лінгвістики тексту, лінгвостилістики, теорії інтерпретації тексту. **Практична цінність** статті полягає в тому, що результати проведеного в ній дослідження можна використати в перекладацькій практиці, під час усіх видів аналізу поетичного твору та його перекладу, а також під час підготовки перекладачів та критиків художнього перекладу, мовознавців і літературознавців. Матеріали статті можна застосовувати в курсах теорії перекладу і зіставної стилістики англійської та української мов.

Виклад основного матеріалу. Про неможливість абсолютно точного відтворення оригіналу свого часу писав ще Іван Франко: «Повна дослівність попросту неможлива, коли переклад має передавати не тільки слова, а й думку першотвору» [1, с. 9].

У всякому художньому творі іншомовного автора увагу перекладача привертає насамперед закладена в ньому наскрізна ідея, а також передана засобами художніх образів та думка, яка є визначальною. Тому нерідко, дбаючи про адекватність відтворення основного тексту, як зазначає В. Губарець у своїй книзі «Редактор і переклад» (2012), перекладачеві стає вкрай необхідно перейнятися ще й духом підтексту, тобто всього того, що має прихований, внутрішній смисл, закладений у всьому тексті першотвору чи в якомусь його відрізку. Адже без розуміння і сприйняття підтексту неможливо передати ідейний зміст, належним чином відтворити в перекладі художні якості оригінального твору [2, с. 28].

Щодо ставлення інтерпретаторів до головної думки, ідеї першотвору, то один із засновників сучасної школи українського перекладу М. Зеров висловлювався однозначно, наголошуючи на тому, що найпершою вимогою до перекладачів має бути «повне розуміння тексту, над відтворенням якого вони в рідній мові працюють». Водночас М. Зеров наполягав на тому, що «зовсім не досить розуміти слова, основну думку чи закладену в тексті ідею, але саме крізь них треба вміти відчувати світогляд автора, орієнтуватися в його стилістичному спрямуванні, знати обставини, в яких текст народився, а також його місце в житті і розвитку цього автора» [3, с. 175].

Про неможливість ідеального перекладу, особливо, коли йдеться про поетичні шедеври, створені геніями, вести мову, можливо, й зайве. З цього приводу достатньо лише нагадати висловлювання В. Брюсова: «... в боротьбі з Данте вже честь лишитися кульгавим – як Яків...» [4, с. 535]. Однак, чимало відомих мислителів і творців відкидали можливість поетичного перекладу взагалі. Серед прибічників неперекладності поезії є і всесвітньо відомі поети такі як, приміром, Р. Фрост із його відомим висловом «Поезія – те, що гине в перекладі» [5, с. 402]. Сумніви щодо життєвої спроможності перекладу висловив і Л. Бек своєю лаконічною фразою «Переклад – завжди коментар» [5, с. 397].

Своє розчарування в перекладі образно висловили П. Буаст: «Переклади дуже схожі на зворотний бік вишитих на килимі узорів», «Переклад є не більше, ніж гравюра, колорит непередаваний» [5, с. 401], В. Менцель: «Переклади – це квіти під склом» [6, с. 398] та Н. Готорн: «Ніякі слова, в які ми намагаємося убрати думку, не можуть повністю передати притаманну їй невловиму красу. Тому переклад завжди недосконалий, і той, хто не говорить чужою мовою, відчуває це сильніше за того, хто знає мову» [6, с. 398].

У відомій праці “Translation, Community, Utopia” один із найбільших сучасних американських перекладачів, історик і теоретик перекладу Лоренс Венуті веде мову про утопічність перекладу, внаслідок мовної та культурної асиметрії, що неминуче супроводжує будь-який переклад [7, р. 77–91].

Ганс-Георг Гадамер, німецький філософ, який зробив значний внесок у розвиток герменевтики та феноменологічної критики, у своїй праці «Поезія і філософія» вважав переклад ліричної поезії неможливим, спираючись на те, що ліричний вірш найпереконливіше демонструє нерозривність свого існування як словесного твору та свого початкового прояву як мовлення. У ліричній поезії, за його словами, присутня найрадикальніша її форма – чиста поезія. «Сама собою проблема її перекладності, байдуже, якою б негативною була б відповідь на неї, свідчить, що навіть тоді, коли музикальність поетичного слова сягає апогею, це так чи інакше питання про музикальність мовлення. Форму вірша творить постійне балансування між звуком і змістом» [8, с. 266].

Структурування звуку, рими, ритму, інтонації, співзвучності тощо – стабілізуючі чинники, які фіксують і призупиняють минущість слова, що проривається за свої межі. Так, за Гадамером, конститується єдність твору. До того ж, згідно з цим дослідником, творові притаманна і єдність буденного мовлення. Це означає, що інші логіко-граматичні форми інтелегібельного мовлення також співстворять вірш, навіть, якщо вони, можливо, і відходять на задній план на користь щойно названих структурних моментів твору. Синтаксичні засоби, які є в розпорядженні мови, можна використовувати вкрай економно. Кожне окреме слово, відстоюючи себе, стає неначе ближчим і зрозумілішим. Синтаксична невизначеність зумовлює як вільну гру конотацій, яким слово завдячує багатством свого змісту, і ще більшою мірою семантичну наповненість, яка переповнює кожне слово й полягає у безлічі найрізноманітніших значень. Багатозначність і незрозумілість тексту можуть доводити до відчаю перекладача, але вони є складовими елементами такої поезії [8, с. 267].

Пропонуючи повернутися до первісної здатності слова буденної мови – до називання, німецький філософ зауважує, що назвати річ, означає викликати її наявність. Звичайно, без конкретного контексту окреме слово як таке не може створити єдність змісту, вона може постати лише в контексті сказаного, і якщо, наприклад, сучасна поезія руйнує єдність образної картини й відмовляється від описового підходу задля неймовірного багатства, якого досягає, поєднуючи цілковито різні й не пов'язані між собою речі, то можемо запитати, що насправді означають ці називні слова? Що у цьому випадку називається? «Без сумніву, – розмірковує Ганс-Георг Гадамер, – така лірична поезія є спадкоємицею поезії бароко, але у нас відсутня та об'єднувальна основа культурної традиції загальноприйнятої образності, яка була притаманна епосі бароко. Як із конфігурацій звуку та уривків змісту може формуватися одне ціле? Це запитання підводить до герметичних ознак «чистої поезії». Неважко зрозуміти, чому в часи масової комунікації така лірична поезія неминуче стає герметичною. Як у такому інформаційному потоці може виділитися слово? Як ще воно може повернути до себе увагу, як не відійшовши від тих занадто знайомих зворотів мови, яких ми, зазвичай, і чекаємо. Послідовні словесні конструкції поступово нашаровуються одна на одну, щоби скласти вірш як одне ціле, хоч контури кожного такого фрагменту наділяються і є самовартісними. У деяких сучасних віршах цей процес настільки глибокий, що інтелегібельну єдність мовленого відкидають як недоречну» [8].

На думку Гадамера, це помилка, позаяк єдність змісту зберігається скрізь, де тільки це мовиться. Але цю єдність досягнути не так просто. Здається, ніби ми справді не можемо досягнути називання речей, бо порядок слів не можна пристосувати до єдиного потоку думок чи сформуванню в єдиний образ. Однак сила семантичного поля, напруга між тональним і сигнікативним, які зіштовхуються між собою та міняються місцями, – все ж конститує ціле. Слова викликають образи, пересікаються, перекреслюють одне одного, але все ж таки творять і залишаються образами. У вірші немає жодного слова, яке б мало тільки власну мету, і водночас воно є перпоною для самого себе, щоб не сповзти до прози й риторики, що її супроводжує. Так, підкреслює Гадамер, «можна було б окреслити претензії «чистої поезії» і обґрунтувати її законність» [8, с. 268].

Звісно, чиста поезія – це крайній випадок, але він дає змогу описати й інші форми поетичної мови. Ступінь перекладності тексту змінюється, починаючи від ліричної поезії до – через епос і трагедію як особливий випадок переходу в явне – роману і всього, що називається прозою. Цілісність твору забезпечують не лише ті лінгвістичні засоби, які були описані попередньо. Розгляньмо випадок декламації чи інсценізації твору, коли автор як оратор, надає своєму мовленню літературної форми. Такі твори легші для перекладу. Однак і в ліричній поезії є такі форми як пісня, для яких характерні стилістичні засоби пісні у її музичній формі – строфа, рефрен або такі

як політизована балада, що використовує ці та інші риторичні прийоми. Якщо навіть і розглядати, як у них використовується мова, то випадок «чистої поезії» є основним. Ліричну форму майже неможливо переробити на музичну, нічого при цьому не втративши, особливо тоді, коли вона справді має право називатися піснею. Бо при цьому вона має власний «тон», причому настільки, що не може бути транспонована ні в яку іншу мелодійну форму. З таким самим критерієм, уважає Гадамер, слід підходити й до політично «ангажованої» поезії, тому що всяка цілеспрямованість, яку можна спостерігати у військовій та революційній поезії, далека від того, що можна назвати мистецтвом, з тієї причини, що як дуже прагматична, вона відчуває брак поетичного у чистому вигляді. А саме ця поетичність і є вічним гарантом прочитуваності поезії, яка просочується через товщу століття, щоб звернутися до нас та оновитися в потоці часу. Хоча злободенність може погаснути, або як у грецькій трагедії відійти в небуття, та музичний супровід і сам собою текст продовжують жити, і як форма мови залишаються при цьому самоцінними [8, с. 268].

У вірші, який не є віршем, поет не має «власного» тону, як і в порожніх формах мислення, що не стосуються суті мислення, – у цих двох нижчих формах мови слово руйнується. І тільки тоді, коли слово повністю зреалізує себе й стане мовою, тільки тоді ми повинні йому довіритися [8, 271].

В іншій праці Гадамера «Про вклад поезії у пошук істини» йдеться про те, що поетичне слово – це єдність звукового та значеннєвого. Міра їхньої взаємозв'язності може бути більшою чи меншою, аж до апогею, коли в певних видах мистецтва, які реалізуються в мові, це вже повна нерозривність. Тут автор знову має на увазі лірику. Кожен прочитує її по-своєму. Не може бути жодного тлумачення ліричного вірша, яке б відтворило первинний твір. У кращому випадку є якийсь поет, який вживається в іншого поета і як він творить новий поетичний твір, творить у новому мовному матеріалі якийсь аналог. Щоправда ця неперекладність, зазначає Гадамер, має певні градації. Роман можна перекласти, тому можна запитати, чому він піддається перекладові і чому, не знаючи російської, можна бачити сходинки, що фігурують у романі Достоєвського, настільки докладно, що навіть можна з цього приводу посперечатися. Як цього досягає мова? Взаємозв'язок звучання і значення тут явно зміщений до значення, хоча й тут маємо справу зі словом поетичним. Тут воно теж знаходить своє підтвердження не в чомусь іншому, наприклад, верифікації чи зовнішньому досвіді, а саме в собі. Його самодостатність означає, що воно вже не посилається ні на які інші інстанції. Але поетичну мову відзначає та властивість, що вона з усією можливою повнотою реалізує те, що собою власне і розкриває і що взагалі є плодом мовлення. Тому німецькому філософові видається неправильною та естетичною теорією, яка інтерпретує поетичне слово як консолідаційний центр емоційних і значеннєвих моментів, що долучаються до буденного слова. Це можливе, як вважає Гадамер, не тому, що слово стає поетичним словом, а тому, що воно набуває властивості «реалізовувати». «Навіть слушне зауваження Гуссерля, – пише Гадамер, – про те, що в естетиці ейдетична редукція здійснюється спонтанно, поет поставання в бутті призупиняється, є тільки половиною справи, це ще не все. Гуссерль говорить, що у цьому випадку відбувається «нейтральнісна модифікація». Коли я, вказуючи на вікно, говорю: гляньте на он той будинок, то кожний, хто виконує мою вказівку, подивитися туди, побачить будинок як підтвердження мого вислову. Натомість, коли поет описує словами будинок чи змушує нас уявити «будинок», то ми не дивимося ні на який будинок, а кожний буде «свій» будинок так, що цей будинок є для нього дійсним. Тобто тут ейдетична редукція дає плоди, бо ідея будинку реалізується в слові як спонтанне «підтвердження інтенції». У цьому розумінні тут слово і є істинним, тобто таким, що розкриває: утверджується самодостатність як така. Проте все однозначне,

загальновідоме, з чим можна зустрітись і деінде, причому одночасно перевірити, чи наше висловлювання йому відповідає – це в поетичному слові неначе зняте» [9, с. 277].

Багатоплановість художнього твору вважає основною причиною неперекладності і С. В. Тюленев, який у своїй книзі «Теорія перекладу» (2004) пише: «Художньому текстові притаманна багатоплановість: за його фабулою зазвичай криються більш глибокі рівні символів, образів, ідей, які важко передати в іншому культурно-естетичному середовищі, й практично неможливим виявляється збереження усього обсягу художніх засобів і змістових планів у їхній збалансованості та взаємодії» [10, с. 255].

Однак утруднення, пов'язані з перекладом, виникають не лише внаслідок мовної специфічної сутності поетичного мовлення, багатоплановості чи асиметрії мов. «Одна з найсуттєвіших проблем перекладу, – пише дослідниця зі Львова Н. М. Гриців у своїй дисертації «Творча особистість Василя Мисика як перекладача в контексті української культури ХХ сторіччя» (2016), – виникає за розбіжності не лише мовних систем, а й «естетосфери культури-джерела та цільової культури, де естетосферу становить духовно-чуттєва, евокативна й аудіовізуальна сукупність предметних, знаково-символічних та емоційно-виразових цінностей культури і мистецтва [11, с. 9].

У своїй статті «Віршовий переклад та вірші про переклади» вірменський дослідник Л. Мкртчян наводить вельми цікаві віршовані думки деяких відомих поетів, які, судячи зі змісту цих думок, теж мають неабиякі сумніви щодо перекладності поезії. Ось декотрі з них:

*Переводчик, сломай карандаш:
перескажешь – размажешь – предашь.*

*Этот подлинник неуследим,
подвиг – подвигом переводим...*

Володимир Леонович [12, с. 56].

*Не дано удержатъ перевода
Огнекрылое пенне вод...*

Михайло Синельников [12].

*Есть в переводах привкус святотатства,
Как в копиях со статуй божества...*

Іван Драч [12].

Звісно, що Іван Драч міг би висловити цю думку й приблизно так: *В перекладах є присмак святотатства, / Як в копіях зі статуй божества...*, але ми все ж бо наводимо цей та інші його висловлювання в оригіналі:

*«Перевести» суть «прахом все пустить» –
Значение известно и такое.*

Перевести – почти перекрестить

В чужую веру детище родное...

Іван Драч [12].

В пам'яті мимовільно зринає і такий чотиривірш І. Драча:

*Є щось святотатницьке в перекладі,
Ну переклади троянду – матіолою,
Граціозність Венери – Попелюшкою голою.
Запахів несумісність – вся в перекладі!*

Белла Ахмадуліна ставить до перекладу дещо по-іншому:

На каторге чужой любви старея,

О, сколько я стихов перевела.

Белла Ахмадуліна [12, с. 60].

Із таких досить песимістичних висновків самих поетів, чия професійна думка, звісно, має свою вагу, можна, проте, зробити й деякі власні умовиводи: слід працювати

над перекладом так, щоби чужі слова завдяки любові до «чужого» першотвору стали своїми. Слід шукати шлях, яким оригінал може вийти в сьогоднішній день. Якщо ми говоримо, що перекладач поезії – такий самий поет, то це треба розуміти не як комплімент (визнаємо, мовляв, працю перекладача працею творчою). Це насамперед означає, що перекладач, відтворюючи чужу дійсність, відтворює і свою дійсність, своє «я» та свій час. Переклад неможливо звести до одного лише літературного першоджерела, до тієї дійсності, яка відображена в цьому першоджерелі. І тому не можна не погодитися з Л. Мкртчяном, який слушно зауважує, що «коли перекладач закриває оригінал для своїх почуттів, не втручається в оригінал, то в перекладі гасне й життя оригіналу» [12, с. 61].

І якщо, приміром, наш земляк із Кіровоградщини, батько видатного кінорежисера, поет Арсеній Тарковський вважає, що «переклад за можливості повинен бути буквальним, а коли маєш справу з великим поетом, великою поезією, то це завжди можливо і, гадається, необхідно» [13, с. 4], то він, зрозуміло, захищає не буквализм, як такий, а говорить про можливість оригіналу та можливість перекладу, а також про те, що він засуджує перекладацьке свавілля.

Розв'язання проблеми перекладності/неперекладності потрібно, на нашу думку, шукати саме в практиці перекладу. В цьому плані в нашому випадку може прислужитися такий рідко згадуваний жанр «малої поезії», як лимерик.

Переклад художніх творів, попри все інше, допомагає перекладачеві зрозуміти специфіку мислення різноманітних народів, адже художні тексти багаті на характерні для певного народу образні засоби та національно-специфічні реалії. Чи не найважчим у цьому аспекті видається переклад каламбурів або одного з різновидів гри слів – лимерика.

Ігрова організація тексту, що застосовується під час створення лимериків та інших каламбурних творів, досить мало досліджена перекладознавцями, позаяк становить складність через неможливість адекватно передати мовою перекладу передовсім зміст оригіналу, а також комічний ефект, виражений за допомогою як змістових, так і формотворчих елементів вихідного тексту. З небагатьох дотичних до цієї проблеми праць можна виділити роботи Ю. Н. Мухіної («Засоби репрезентації іронії в художньому тексті» (2006)) [14], яка досліджувала засоби репрезентації іронії в англійських художніх творах, Н. Ю. Степанової («Контраст як засіб створення комічного ефекту» (2009)) [15], яка розв'язувала проблеми передачі гумору під час перекладу англійської літератури та Е. І. Ражевої («Лимерик: неперекладна гра слів чи перекладна гра форми» (2006)) [16], яка, попри інше, означила лимерик як неперекладну гру слів.

Для того, щоб дати щонайповніший аналіз змін, яких зазнає текст лимерика під час перекладу, необхідно зрозуміти, що саме становить собою цей вид каламбуру. Отже, лимериком називають свого часу популярну форму короткого гумористичного вірша, побудованого на обіграванні нісенітності. Лимерик – це жанр гумористичної поезії, що походить із Ірландії та Великої Британії. Це своєрідні жартівливі епіграми на будь-яку тему, для яких характерні комічні або гротескні елементи, парономазії, каламбури, гра слів.

Лимерик (або лімерик) – це п'ятирядковий вірш, що має риму за схемою aabba, з тристопним анапестом у першому, другому і п'ятому рядках та двостопним – у третьому й четвертому. Проте система римування може бути порушена, як і кількість стоп у віршовому рядку, позаяк головним у лимерику є розкута інтонаційно-синтаксична структура [17, с. 557].

Таким чином у лимерику переважно римуються перший, другий і п'ятий рядки та, відповідно, – третій і четвертий, переважає розмір анапест, а кількість складів у першому, другому та п'ятому рядках, зазвичай, на три склади більша, ніж у третьому та четвертому.

Існує кілька версій походження назви цього дещо незвичного жанру, адже Лимерик – це і графство в Ірландії, і місто в однойменному графстві Ірландії. У нашому ж випадку лимерик – насамперед поетичний жанр. За однією версією, жанр лимерика походить від імпровізованої англійської чи ірландської застільної або солдатської пісні XVIII століття, що мала приспів «Чи прийдеш ти в Лимерик?» (“Will you come up to Limerick”), за іншою – назва жанру походить безпосередньо від ірландського міста Лімерик. За ще однією версією, твори цього жанру поширили ветерани ірландських бригад, які перебували на службі у французькій армії (1691–1771). Жанр лимерика може походити зі збірки дитячих віршів “Mother Goose's Melody” 1765 року, у якій зокрема є віршик зі згаданим римуванням. Однак, тут варто розрізнити типovu для лимерика форму та саму назву «лимерик». Вірші, які за формою відповідають лимерикові, можна знайти вже у В. Шекспіра (застільна пісня в драмі «Отелло» або пісня Офелії в «Гамлеті»). Тоді як це поняття з'явилося в словниках приблизно в 1876 році, хоча вживалося й раніше. Термін «лимерик» використовувався у двох англомовних збірках: «Історія шістнадцяти дивовижних бабусь» (1820) і «Випадки із життя та пригоди п'ятнадцяти джентльменів» (1822).

Англійський поет ірландського походження Едвард Лір (Edward Lear) у збірці “A Book of Nonsense” («Книга нісенітниць») (1846) широко використовував жанр лимерика в дещо зміненому вигляді; він об'єднав третій і четвертий рядки в один із внутрішньою римою. До жанру лимерика вдавалися такі письменники, як Альфред Теннісон, Алджернон Чарльз Суїнберн, Редьярд Кіплінг, Роберт Льюїс Стівенсон, Льюїс Керрол, Венді Коуп, Марк Твен, Юліан Тувім та ін.

З погляду сюжетної лінії, жартівливий п'ятивірш традиційно включає опис ексцентричних дій героя, що мешкає в тій чи тій місцевості, та реакції на його поведінку когось із оточуючих. Лимерикам притаманні всі характерні риси англійського гумору: 1) широкий контекст, що дає можливість різноманітних тлумачень; 2) парадоксальність, тобто гра зі словами, де смисл «вивертається», перевертається і миттєво знову повертається на місце; 3) здатність бачити абсурд життя та йому посміхатися; 4) наскрізний характер, що дозволяє гуморові переливатися із однієї форми в іншу: то м'яка іронія, то вишуканий натяк, то сум чи багатозначне умовчання, то раптовий поворот [18].

Саме гумор, на нашу думку, часто допомагає розкрити психологію інших народів, зрозуміти їхні реалії та національно-культурні особливості. Під час перекладу лимериків перекладач стикається з великими труднощами, адже досить часто в них відсутній щонайменший зв'язок і логіка, автори прагнуть використати гру слів, вигадані образи, якомога чіткіший ритм та елементи співзвуччя. Перекладачеві доводиться робити вибір між передачею форми лимерика та його змісту, насамперед емоційного компоненту. Кожен елемент лимерика можна перекласти, але в сукупності перекладені елементи не несуть жодного смислу. Перекладач змушений приймати рішення щодо того, які прийоми він буде використовувати, а також яка мета кінцевого результату роботи – передавання особливостей гумору автора оригінального лимерика чи створення адекватного твору, гумор якого буде зрозумілий читачеві перекладу. «Перекладачеві при цьому необхідно враховувати відмінності в культурах та в мовах, із якими він має справу, а також національно-специфічні реалії», – справедливо зауважує Ю. М. Шемчук у своїй статті «Неперекладність перекладного лимерика» (2014) [19, с. 72].

Деякі художні твори, традиційно вважаються неперекладними, оскільки, як щойно згадувалося, узяті окремо елементи тексту мають певні значення в іншій мові, але ті ж елементи, взяті разом, засвідчують неможливість семантично адекватного перекладу. Перекладачеві доводиться вдаватися до трансформаційних прийомів, зокрема

компенсації за допомогою різноманітних граматичних та лексичних засобів мови, часом цілковито змінюючи форму, а у випадку лимериків – навіть смисл задля збереження основної функції цих каламбурів, тобто їхнього гумористичного ефекту. Пересвідчитися в цьому можна проаналізувавши кілька перекладів лимериків Едварда Ліра.

*There was an Old Man with a nose,
Who said, "If you choose to suppose,
That my nose is too long,
You are certainly wrong!"
That remarkable Man with a nose. [20]*

*Длинноносый старик из Литвы
Говорил: «Если скажете вы,
Что мой нос длинноват,
В чем же я виноват –
Ведь не я так считаю, а вы!» [21]*

Як бачимо, російський перекладач Марк Фрейдкін зберіг риму, розмір і гумор, що було вже доволі складно, позаяк російська мова, як, до речі, й українська, сильно відрізняється від англійської насамперед тим, що англійські слова багато коротші за російські, в поезії вони найчастіше односкладові. Крім того, під час перекладу дуже складно адекватно відтворити зміст, утілений у коротку, суворо задану віршову форму. Тому в самому сюжеті цього перекладу спостерігаємо деякі зміни, наприклад, було додано слово-реалію «Литва», можливо, щоб натякнути на певні типові риси цього народу (довжина носа). Також перекладач цілковито змінив зміст рядків *You are certainly wrong!* та *That remarkable Man with a nose*. Очевидно, це зроблено для збереження рими та гумористичного відтінку першотвору.

Здавалося б, із огляду на загрозу «неперекладності», усі доповнення, вилучення та інші трансформації російського перекладача цілком виправдані, проте ця думка спростовується, коли натрапляєш на український переклад цього лимерика, виконаний відомим українським перекладачем із Канівщини Олександром Мокровольським. Українська версія перекладу переконливо свідчить про те, що відтворення гармонічного поєднання змісту і форми тут можливе зі значно меншими втратами:

*Жив та був собі дід, що мав носа.
Всім казав: – То вам тільки здалося,
Що великий мій ніс, –
Ні, він ще не доріс!
Ви мого ще не знаєте носа! [22, с. 13]*

Лимерики часто ґрунтуються на омонімії звучання, довільних словах і шарадах. Якщо каламбур має цілком визначену соціально-політичну адресу, якщо він має ідейне значення, перекладачеві належить докласти всіх зусиль і передати його з художньою точністю. Там, де присутня чисто звукова гра, перекладач має право відступити від букви оригіналу, якщо інакше йому не створити того самого комічного ефекту, якого досяг автор» [23, с. 198].

Слід також ураховувати відмінність національного сприйняття гумору – адже те, що вважається каламбуром та іронією в одній культурі, може бути цілком закономірним явищем в іншій. Тому, очевидно, тут важко вести мову про якісь конкретні правила перекладу, позаяк у творах такого типу панує індивідуальність, своєрідність, авторська оригінальна задумка. І для того, щоб упоратися з таким перекладом, потрібно не лише досконало володіти двома мовами, відповідними лінгвокраїнознавчими та лінгвокультурними знаннями, величезним перекладацьким досвідом, а й мати почуття гумору, винахідливість і неабиякий талант.

Ось інший лимерик Е. Ліра:
*There was a Young Person of Smyrna,
Whose Grandmother threatened to burn her;
But she seized on the cat,
And said, "Granny, burn that!
You incongruous Old Woman of Smyrna!"* [24]

*Младую персону из Сочи,
Бабуся ругала полночи.
Отвечала ей та:
«Вот ругайте коша!
Вы, старуха дурная из Сочи»* [21]

Наведений переклад Даника Ковалевського демонструє, наскільки далеко перекладач іноді відходить від тексту першотвору, аби передати гумор нонсенсу лимерика, вдаючись до лексичних доповнень та вилучень, жертвуючи грою слів у одному місці заради загального збереження комічності. В такому випадку можна вести мову про стратегію одомашнення перекладу (*Smyrna – Сочи*) та аж ніяк про неперекладність лимерика.

Перекладність залежить від таланту та професійності перекладача, який усвідомлено відходить від семантики оригіналу для того, щоб формально бути до нього ближче. Втім, виконаний О. Мокровольським український переклад, не відходячи дуже далеко від змісту першотвору, адекватно передає і всі формальні елементи останнього, і гумор, і його іншокультурний дух:

*– Ой спляю тебе! – дівчині з Смірни
Прабабуся грозить несумирна.*

А онука пита:

*– Може, спалиш коша
Замість мене, прабабо із Смірни?* [22, с. 14]

Розгляньмо ще один лимерик Едварда Ліра та його переклади:

*There was an Old Man in a boat,
Who said, "I'm afloat, I'm afloat,
When they said, "No! You ain't!"
He was ready to faint,
That unhappy Old Man in a boat.* [20]

Російський переклад, виконаний М. Фрейдкіним, виглядає так:

Сидя в лодке, старик из Намюра

Восклицал: «Наконец я на море!»

Услыхав: «Вы на суше!»

Он едва Богу душу

Не отдал от досады и горя. [21]

Тут маємо ще один випадок, коли, відтворюючи лимерик рідною мовою, перекладач добровільно відмовляється від формалізму, намагаючись передати змістову частину першотвору. У перекладі з'являється топонім, на якого немає навіть натяку в оригінальному тексті, що поступово стає вже своєрідним правилом російських перекладів лимериків. У цій інтерпретаторській версії не можна не помітити появу фразеологізму «Віддати Богові душу» на місті значно м'якшого англійського *He was ready to faint* (він мало не знепритомнів). Автор перекладу не передав оригінальні звороти, створив іншу гру слів, яка здійснюється цілковито іншими засобами. Тому за таких результатів, можливо, правильніше вести мову не про переклад, а про перекладення лимериків на іншу мову, вважаючи при цьому виправданими зміни

розміру, місць дії, деяких імен та героїв оповіді з метою збереження загальної картини того, що відбувається. В такому випадку, очевидно, варто говорити не про «неперекладність», а про ступінь віддаленості від оригіналу, яка цілковито залежить від намірів перекладача.

Український перекладач цього лимерика (знову О. Мокровольський) ціною всього лише незначної змістової гіперболізації (*He was ready to faint – I зомлів чоловік у човні*), досяг цілком адекватного перекладу:

Говорив чоловік у човні:

– *О, як гарно пливеться мені!*

– *Крикнув хтось йому: – Де ж!*

Зовсім ти не пливеш! –

I зомлів чоловік у човні. [22, с. 19]

Таким чином, напрашується правомірний висновок, що під час перекладу лимериків не можна досягти еквівалентної передачі змісту й форми, якої в ідеалі прагне кожен перекладач, і що відбувається лише в рідкісних випадках. Ось чому перед перекладачем раз-у-раз постає питання: чим пожертвувати, що важливіше для перекладуваного гумористичного твору – відтворити його зміст, забувши про гру слів, чи зберегти гумор. В останньому російському випадку перекладач узяв за необхідне будувати переклад на інших образах, змінювати ідею художнього твору, зосередитися лише на грі слів, тоді як автор української версії цього лимерика пішов шляхом віднаходження образних еквівалентів, укотре продемонструвавши свій непересічний перекладацький хист.

Отже, аналіз перекладів дозволяє стверджувати, що лимерики не підпадають під категорію неперекладності. Для їхнього функціонального відтворення необхідно лише зуміти віднайти образні та контекстуальні аналоги, дотримуючись при цьому форми оригінального твору, аби продемонструвати гру слів, спосіб мислення та чільну рису персонажу.

На «бік перекладності» стала й видана в Запоріжжі 2011 року перекладознавча монографія В. В. Овсянникова «Модальність перекладу» [24], у якій розглянута модальність, як одна з найважливіших категорій перекладу, актуальність якої переконливо показана ще півстоліття тому Я. Й. Рецкером,

Те, що в Рецкера можна назвати геніальним здогадом, тут набуває контурів виразної теорії, підкріпленої мотивованою логікою викладу, технічно бездоганим аналізом перекладацьких проблем та глибоким знанням перекладацьких шкіл і традицій. Автор монографії переконливо доводить, що відносини еквівалентності доцільно трактувати в рамках «вихідний текст – перекладний текст», модальність при цьому охоплює відносини, що виходять за межі текстів. Заслуга В. Овсянникова щонайперше вбачається в добре обґрунтованій гіпотезі про те, що модальність є тим механізмом, який забезпечує всезагальну перекладність.

У цьому ж 2011 році за океаном видана присвячена проблемам перекладу книга Девіда Беллоса, автор якої теж інтегрує соціолінгвістичну проблематику (статус мови, мовну політику, мовні війни, зникнення мов та мовну конвергенцію) в теорію перекладу [25]. Відмінні за науковою спадковістю, логікою викладу, стилем та організацією полемічного простору, книги цих двох авторів виявляють схожість теоретичних обґрунтувань. Обидва дослідники вбачають в ієрархії мов міжнародного спілкування системотворчий фактор сучасного перекладознавства: під впливом цивілізованих культурологічних шкіл у лінгвістиці й перекладознавстві асиметричне уявлення дихотомії – «рівність – нерівність мов» буде з часом усунене.

Згадана монографія В. Овсянникова є логічним продовження попередньої книги цього ж автора «Точка зору перекладача» (2010) [26]. В обох книгах розглянуто три групи

чинників, що забезпечують рівність мов та всезагальну перекладність, як-то: однаковий механізм фізичного сприйняття у всіх людей, єдність матеріального світу довкола нас та передбачувана спільність намірів. Хоча ця монографія більше зосереджена на третій групі: спільності намірів, у ній теж виявляється схожість із працею Д. Беллоса, автор якої стверджує, що жодна з 7000 діючих нині мов, не може в принципі мати «темну зону», непроникну для інших мов. Цей факт аж ніяк не виключає фактора регулярних помилок із інтерпретації тексту, що спостерігаються в процесі реальної комунікації. Усвідомлення цієї суперечності є доленосним для теорії перекладу. Модальність, що діє в межах стосунків між вихідною та перекладною мовами, допускає виникнення «темних зон» у вихідному тексті, з огляду на специфіку інтертекстуальних зв'язків, культуронів, «хибних друзів» перекладача, слів-хамелеонів, лексичних та граматичних лакун, а також інших явищ, що виявляють типологічні відмінності між мовами.

Для подолання «темних зон» найдосконаліше володіння транскодуванням, тобто регулярними міжмовними відповідностями, виявляється для перекладача недостатнім. Він змушений удаватися до інтерпретації та аналізувати модальність, що лежить за межами еквівалентних відносин між вихідною та перекладною мовами. Модальність намірів, як прояв екстралінгвістичного контексту, здатна освітити «темні зони», допомогти перекладачеві зробити вірне припущення на векторі декодування.

В монографії аналіз намірів правомірно включає репертуар стилістики декодування І. В. Арнольд. Авторіві цієї праці вдалося показати головне: будь-який акт вербального обміну – це відображення комунікативного акту, а категорія модальності охоплює вербальну та невербальну комунікацію. Це одна з причини того, що монографія В. Овсянникова знайшла позитивний відгук у книзі іншого українського вченого-філолога В. Н. Манакіна «Мова і міжкультурна комунікація» (2012) [27].

Завдячи мову про значення та роль загальноперекладацьких концепцій, сучасний російський перекладознавець Е. Мішуров у статті «Про герменевтичний поворот у сучасній теорії та методології перекладу» (2014) спростовує думку окремих дослідників, зокрема Т. Г. Щедріної («Переклад як культурно-історична проблема» (2010)), про неможливість адекватного перекладу та неспроможність загальної теорії перекладу [28, с. 25], зокрема зазначаючи, що «лише надмірним полемічним завзяттям Т. Г. Щедріної можна пояснити її суперечливу контрпродуктивну тезу, хитро «упаковану» в контекст про марність метатеорії перекладу, у якій зокрема йдеться про те, що переклад – це завжди культурна асиміляція. І тому начебто немає смислу в теоретичних суперечках, якщо не обговорюється конкретний переклад і не обговорюється питання про те, які функції в культурі він виконує. І це, за словами авторки, нібито єдиний методологічно значимий змістовний висновок, який можна робити з тези про несумірність культур і неможливість абсолютного перекладу [29, с. 20].

Переклад поезії істотно відрізняється від перекладу прози, позаяк сама природа поетичного твору має чимало відмінностей від природи твору прозового (значно більша вага окремого слова, широке використання фонетичних засобів організації тексту, ритміко-інтонаційна своєрідність і т. п.) [30, с. 10]. В поезії, за словами Р. Якобсона, вербальні рівняння стають конструктивним принципом тексту [31, с. 27]. Об'єктивні відмінності двох мовних систем, що вступають у перекладацькі відносини, завжди обмежують свободу перекладача [32, с. 73], створюють труднощі, і багатозначність художньо-поетичного твору, і відмінність культур, проте це все не означає, що адекватний поетичний переклад неможливий, адже величезна перекладацька спадщина відомих майстрів поетичного перекладу та її фаховий усебічний аналіз виразно свідчать на користь протилежного.

Перекласти поетичний твір – це значить втілити в засоби іншої мови діалектичну єдність його змісту і форми, яка розкривається у структурі художнього твору [33, с. 69].

Ті, хто відкидають перекладність, – пише білоруський перекладознавець П. І. Копанєв, – головний доказ своїх тверджень виводили з відмінності психічного складу людей, умов та рівня розвитку народів і їхніх мов. Якщо одні дослідники акцентували увагу на властивостях мови, що об'єднують народи та цивілізації, то інші, навпаки, на властивостях, які начебто їх між собою роз'єднують [34, с. 31].

Обидва протилежні погляди ґрунтуються на об'єктивних явищах. Те, що мови несуть у собі щось спільне, саме собою відкидає цілковиту неперекладність, повне нерозуміння. Але те, що кожна з них неповторна, робить неможливою цілковиту перекладність. Тому коли В. Гумбольдт у листі до А. Шлегеля пише, що всякий переклад уявляється йому «безумовною спробою розв'язати нерозв'язне завдання, – коментує А. В. Федоров, – він говорить про досконалий, вичерпний, ідеальний переклад, який недосяжний так само, як і абсолютне пізнання Всесвіту» [35, с. 8].

«Перекладність, – пише В. Радчук у статті «Забобони неперекладності» (2007), – як ключове поняття в теорії перекладу й основоположний принцип у професійному світогляді перекладача, ... це – можливість відтворити щось засобами іншої мови. У широкому сенсі – вияв взаємного тяжіння, здатність зрозуміти і втілити, тобто витлумачити чужий світ думок і почувань питомими для себе і свого середовища формами вираження [36, с. 152].

Тому навряд чи мав рацію Р. Фрост, заперечуючи перекладність поезії. «Здатність поезії переходити з мови в мову є її властивістю і суттю бо в поезії втілено прагнення бути почутим, і не тільки в себе вдома, на хуторі, в повітрі чи в країні, – вона є спосіб порозумітися через моря й епохи, це погук до людей і відгук у ній багатоманітності вселенського людського досвіду» [36, с. 157]. Ще Гете писав: «Що б не казали про хиби перекладацької праці, вона була й залишається однією із найважливіших та найдостойніших справ, що зв'язують усесвіт воєдино» [37, с. 94].

«Перекладність – це динамічний і при тому цілком об'єктивний параметр міцності мостів порозуміння, стану зчепності між мовами, людьми й народами, – слушно наголошує В. Радчук у своїй іншій праці «Динаміка перекладності» (2007). – Інакше кажучи, проблеми неперекладності, за великим рахунком, не існує взагалі, існує проблеми важкоперекладності та неможливості абсолютного перекладу. І як би там не було, перекладна поезія давно існує. Вона існує у великому обсязі як у вигляді, на жаль, не зовсім вдалим версифікацій, так і у вигляді поетичних шедеврів, які широко відомі в рамках тієї чи іншої культури, що дає можливість досліджувати переклад із метою як фахового вивчення, так і практичного вдосконалення шляхом виявлення та покращення його багатомірних характеристик» [38, с. 210].

Висновки. Отже, заперечуючи міркування деяких прихильників ідеї неперекладності художнього твору, зауважмо, що позицію «неперекладності» давно відкинуло саме життя у вигляді практики сучасного перекладу.

Аналіз численних перекладів поезії свідчить про те, що адекватний поетичний переклад можливий, і адекватність його залежить від кількох чинників, як-то: прагматична мета перекладу, обрана перекладацька стратегія тощо, і досягається вона не шляхом механічного відбиття кожного зі складників поетичного твору, а шляхом відтворення гармонійної взаємодії цих складників, у основі яких лежать образи, що формують поетичний твір як образну цілісність, вивчення якої й становить перспективу подальших перекладознавчих досліджень.

Список використаної літератури

1. Франко І. Я. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Франко І. Я. – К. : Наукова думка, 1983. – Т. 39. – 543 с.
2. Губарець В. Редактор і переклад. основи видавничої роботи з відтвореними текстами : навчальний посібник / Василь Губарець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 176 с.

3. Наш сучасник Микола Зеров [зб. наук. пр]. – Луцьк : ВМА «Терен», 2006. – 230 с.
4. Русские писатели о переводе XVIII – XX вв. / [под ред. Ю. Д. Левина и А. В. Федорова]. – Л. : Советский писатель, 1960. – 696 с.
5. Борохов Э. Энциклопедия афоризмов: Мысль в слове / Э. Борохов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 720 с.
6. Борохов Э. Энциклопедия афоризмов: В мире мудрых мыслей / Э. Борохов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 665, [7] с.
7. Venuti L. Translation, Community, Utopia / Lawrence Venuti // *Theory of Translation and Comparative Literature : Anthology of Critical Materials* / [Edited by Igor Limborsky]. – Черкаси : Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту, 2009. – С. 76–91. – [Укр., англ. мови].
8. Гадамер Г. Г. Поезія і філософія / Ганс-Георг Гадамер // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / [за ред. Марії Зубрицької]. – [2-вид., доповнене]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 264–271.
9. Гадамер Г. Г. Про вклад поезії у пошук істини / Ганс-Георг Гадамер // *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / [за ред. Марії Зубрицької]. – [2-вид., доповнене]. – Львів : Літопис, 2002. – С. 272–280.
10. Тюленев С. В. Теория перевода : учеб. пособие / Тюленев С. В. – М. : Гардарики, 2004. – 336 с.
11. Гриців Н. М. Творча особистість Василя Мисика як перекладача в контексті української культури ХХ сторіччя : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 «Перекладознавство» / Наталія Миколаївна Гриців. – К., 2016. – 20 с.
12. Мкртчян Л. Стихотворный перевод и стихи о переводах / Левон Мкртчян // *Художественный перевод. Вопросы теории и практики.* – Ереван : Изд-во Ереван. ун-та, 1982. – С. 54–63.
13. Тарковский А. Поэзия и перевод / Арсений Тарковский // *Литературная газета.* – 1980. – 13 авг. – С. 4.
14. Мухина Ю. Н. Средства репрезентации иронии в художественном тексте: на материале русского и английского языков : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.06 «Германские языки» / Мухина Ю. Н. – Саратов, 2006. – 22 с.
15. Степанова Н. Ю. Контраст как средство создания комического эффекта (лингвостилистический аспект) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Степанова Н. Ю. – М., 2009. – 20 с.
16. Ражева Е. И. Лимерик: непереводаемая игра слов или переводимая игра формы // Е. И. Ражева // *Логический анализ языка. Концептуальные поля игры.* – М. : Индрик, 2006. – С. 327–335.
17. Лимерик // *Літературознавча енциклопедія* / [автор-укладач Юрій Ковалів]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2007. – Т. 1. – 557 с.
18. Лимерик [Электронный ресурс] : Научно-популярная онлайн-энциклопедия «Кругосвет». – Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LIMERIK.html
19. Шемчук Ю. М. Непереводаемость переводимого лимерика / Ю. М. Шемчук, Н. М. Кочергина // *Вестник Московского университета. Научный журнал. Серия 22. Теория перевода.* – М. : Изд-во Московск. ун-та, 2014. – № 1. – С. 70–75.
20. Lear E. [Electronic Source] / Edward Lear // *Lear Edward. A Book of Nonsense.* – Access Mode: <http://www.gutenberg.org/files/13646/13646-h/13646-h.htm>
21. Лир Э. Лимерики [Электронный ресурс] / Эдвард Лир // *Лир Эдвард. Книга нонсенса.* – Режим доступа: <http://lir.ramot.ru/limeriki/lim1.htm>
22. Лір Е. Небилиці : для мол. та серед, шк. віку / Едвард Лір ; [пер. з англ. та вступ. слово О. М. Мокровольського; худож. оформл. О. В. Набоки]. – К. : Веселка, 1989. – 220 с.
23. Виноградов В. С. Введение в переводоведение (общие и лексические вопросы) / В. С. Виноградов. – М. : Изд-во Института общего среднего образования РАО, 2001. – 224 с.
24. Овсянников В. В. Модальность и перевод : монография / Овсянников В. В. – Запорожье : Просвіта, 2011. – 364 с.
25. Bellos David. Is That a Fish in Your Ear?: Translation and the Meaning of Everything / David Bellos. – London : Particular books, 2011. – 400 p.
26. Овсянников В. В. Точка зрения переводчика : лекции по университетскому переводоведению : учебное пособие [для студентов переводческих отделений университетов] / Овсянников В. В. – Запорожье : Просвіта, 2010. – 448 с.
27. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація : навч. посіб. / Манакін В. М. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 288 с. – (Серія «Альма-матер»).
28. Щедрина Т. Г. Перевод как культурно-историческая проблема (отечественные дискуссии 1930-1950-х годов и современность) // *Вопросы философии.* – 2010. – № 12. – С. 25–35.
29. Мишкурин Э. Н. О «герменевтическом повороте» в современной теории и методологии перевода (часть IV) / Э. Н. Мишкурин // *Вестник Московского университета. Научный журнал. Серия 22. Теория перевода.* – М. : Изд-во Московск. ун-та, 2014. – № 1. – С. 14–29.
30. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Вища школа, 1982. – 168 с.

31. Jakobson R. On Linguistic Aspect of Translation / Roman Jakobson // *Theory of Translation and Comparative Literature. Anthology of Critical Materials* ; [edited by Igor Limborsky]. – Черкаси : Східноєвропейський ун-т економіки і менеджменту, 2009. – С. 23–27. – [Укр., англ. мови].
32. Чередниченко О. І. Відтворення стилістичних особливостей першотвору в поетичному перекладі / О. І. Чередниченко // *Теорія і практика перекладу*. – К. : Вища школа, 1979. – № 1. – С. 71–83.
33. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. В. Коптілов. – К. : Вид-во Київського ун-ту, 1971. – 132 с.
34. Копанев П. И. Вопросы теории и истории художественного перевода / П. И. Копанев. – Минск : Просвещение, 1972. – 376 с.
35. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы) : учеб. пособие / Федоров А. В. – [5-е изд.] – СПб. : Филологический факультет СПбГУ; М. : ООО «Издательский Дом «ФИЛОЛОГИЯ ТРИ», 2002. – 448 с. – (Студенческая библиотека).
36. Радчук В. Д. Забобони неперекладності (чи під силу мові Тараса переклад цитат?) / В. Д. Радчук // Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. праць. – Хмельницький : ХНУ, 2007. – Ч. II. – Вип. 3. – С. 152–158.
37. Goethe. *Sammtliche Werke* : in 45 Banden / Goethe. – Leipzig, 1977. – Band 39. – 452 S.
38. Радчук В. Динаміка перекладності / В. Радчук // *Філологічні студії*. – № 1–2 (39–40). – Луцьк, 2007. – С. 210–215.

References

1. Franko, I. Ya. (1983). *Collected works in fifty volumes. Vol. 39*. Kyiv: Naukova Dumka (in Ukr.)
2. Gubarets, V. (2012). *Editor and translation. Basics of editor work with reproduced texts*. Ternopil: Teaching book – Bohdan (in Ukr.)
3. Zerova, M., Korohodskiy, R., & Kotsiubynska, M. (Eds.). (2006). *Our contemporary Mykola Zerov*. Lutsk: BMA “Teren” (in Ukr.)
4. Levin, Yu. D., & Fedorov, A. V. (Eds.). (1960). *Russian writers on translation XVIII – XX cc*. Leningrad: Sovetskiy pisatel (in Russ.)
5. Borokhov, E. (2001). *Encyclopedia of aphorisms: A thought in a word*. Moscow: LTD “Publishing House AST” (in Russ.)
6. Borokhov, E. (2004). *Encyclopedia of aphorisms: In the world of wise thoughts*. Moscow: LTD “Publishing House AST” (in Russ.)
7. Venuti, L. (2009). Translation, Community, Utopia In I. Limborsky (Ed.), *Theory of Translation and Comparative Literature. Anthology of Critical Materials* (pp. 76-91). Cherkasy: East European University of Economics and Management (in Ukr., & Eng.)
8. Gadamer, G. G. (2002). Poetry and philosophy. In M. Zubrytska (Ed.), *An anthology of the world literature and critical thought of XX cent.* (pp. 264–271). Lviv: Litopys (in Ukr.)
9. Gadamer, G. G. (2002). On poetry contribution to the search of truth. In M. Zubrytska (Ed.), *An anthology of the world literature and critical thought of XX cent.* (pp. 272–280). Lviv: Litopys (in Ukr.)
10. Tyulenev, S. V. (2004). *Translation Theory*. Moscow: Gardariki (in Russ.)
11. Hrytsiv, N. M. (2016). *Creative personality of Vasyl Mysyk as a translator in the context of the Ukrainian culture of XX century*. (Extended abstract of the doctoral dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine (in Ukr.)
12. Mkrtchyan, L. (1982). Poem translation and poems about translation. In *Belle-letter translation. Theory and practice* (pp. 54–63). Erevan: Erevan University Publishing House (in Russ.)
13. Tarkovsky, A. (1980, August 13). Poetry and translation. *Literaturnaya gazeta (Literary newspaper)*. pp. 4 (in Russ.)
14. Mukhina, Y. N. (2006). *Means or irony representation in belle-letter text: based on Russian and English languages material*. (Extended abstract of the doctoral dissertation). Saratov State University. Saratov, Russia (in Russ.)
15. Stepanova, N. Y. (2009). *Contrast as mean of comic effect creation (lingo-stylistic aspect)*. (Extended abstract of the doctoral dissertation). Moscow State Pedagogical University. Moscow, Russia (in Russ.)
16. Razheva, E. I. (2006). Limerick: untranslatable pun or translatable play of form. In *Logical analysis of language. Conceptual game fields* (pp. 327-335). Moscow: Indrik (in Russ.)
17. Kovaliv, Yu. (Ed.). (2007). *Literature Encyclopedia*. Kyiv: Publishing center “Academia” (in Ukr.)
18. Limerick. In *Popular Scientific online-Encyclopedia “Krugosvet”*. Retrieved from http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/LIMERIK.html (in Russ.)
19. Shemchuk, Y. M., & Kochergina, N. M. (2014). Untranslatability of translatable limerick. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 22. Teoriya perevoda (Bulletin of Moscow University. Series 22. Theory of translation)*, 1, 70-75 (in Russ.)
20. Lear, E. (2004). *A Book of Nonsense*. Retrieved from <http://www.gutenberg.org/files/13646/13646-h/13646-h.htm> (in Eng.)

21. Lear, E. Limericks. In *A book of nonsense*. Retrieved from <http://lir.ramot.ru/limeriki/lim1.htm> (in Eng., & Russ.)
22. Lear, E. (1989). *Nebylytsi*. Kyiv: Veselka (in Ukr.)
23. Vinogradov, V. S. (2001). *Introduction to the theory of translation (general and lexical problems)*. Moscow: Publishing House of the Institute of general and secondary education RAO (in Russ.)
24. Ovsyannikov, V. V. (2011). *Modality and translation*. Zaporizhzhya: Prosvita (in Russ.)
25. Bellos, D. (2011). *Is That a Fish in Your Ear?: Translation and the Meaning of Everything*. London: Particular books (in Eng.)
26. Ovsyannikov, V. V. (2010). *Translator's viewpoint : lectures on university translation theory*. Zaporizhzhya: Prosvita (in Russ.)
27. Manakin, V. M. (2012). *Language and intercultural communication*. Kyiv: Publishing center "Academia" (in Ukr.)
28. Schedrina, T. G. (2010). Translation as cultural and historic problem (home discussions of 1930–1950 years and modern times). *Voprosy Filosofii (Philosophical issues)*, 12, 25-35 (in Russ.)
29. Mishkurov, E. N. On "hermeneutic turn" in modern theory and methodology of translation. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 22. Teoriya perevoda (Bulletin of Moscow University. Series 22. Theory of translation)*, 1, 14–29 (in Russ.)
30. Koptilov, V. V. (1982). *Theory and practice of translation*. Kyiv: Vyscha Shkola (in Ukr.)
31. Jakobson, R. (2009). On Linguistic Aspect of Translation. In I. Limborsky (Ed.), *Theory of Translation and Comparative Literature. Anthology of Critical Materials* (pp. 23–27). Cherkasy: East European University of Economics and Management (in Ukr., & Eng.)
32. Cherednychenko, O. I. (1979). Reproduction of stylistic properties of original in poetic translation. *Teoriia i praktyka perekladu (Theory and practice of translation)*, 1, 71–83 (in Ukr.)
33. Koptilov, V. V. (1971). *Actual questions of the Ukrainian artistic translation*. Kyiv: Publishing House of Kyiv University (in Ukr.)
34. Kopanev, P. I. (1972). *Problems of theory and history of artistic translation*. Minsk: Prosvescheniye (in Russ.)
35. Fedorov, A. V. (2002). *Basics of general translation theory (linguistic aspects)* (5th ed.). Saint-Petersburg: Philological department of SPb State University (in Russ.)
36. Radchuk, V. D. (2007). Untranslatability prejudices (whether Taras language can translate quotations?). *Aktualni problem filiihii ta perekladoznavstva (Topical problems of philology and translation theory)*, 2(3), 152–158 (in Ukr.)
37. Goethe (1977). *Sammtliche Werke: in 45 Banden. Band 39*. Leipzig. (in Ger.)
38. Radchuk, V. D. (2007). Dynamics of translatability. *Filolohichni studii (Philological studies)*, 1-2(39-40), 210–215 (in Ukr.)

KYKOT Valeriy Myhaylovych,

Candidate of Philological Sciences, associate professor of Eastern European University of Economics and Management (Cherkasy, Ukraine), specialist in study of translation, member of Ukrainian Writers Union

POETRY UNTRANSLATABILITY: MYTH OR REALITY?

Abstract. Introduction. *The article deals with the problem of poetry translatability/untranslatability that has been an object of long period debate of humanitarian sphere thinkers and scholars. Translatability is considered as key phenomenon in translation theory, as basic principle of translator's world outlook, as manifest of mutual attraction, understanding and implementation ability, that is interpretation of another world of thoughts and feelings by means of self realm specific expression forms, as well as dynamic and quite objective firmness parameter of the bridges of mutual understanding, the state of languages, men and the people clutch.*

Purpose. *The present paper aims to reveal the means of poem's macroimage structure creation, to analyze its image components as well as to study the types of transformations they are subjected to in the process of translation.*

Methods. *The multi-faceted and complex nature of poetic image, the diversity of its linguistic realizations and the set above aims have determined it necessary to employ translational method being a complex of methods and techniques of analysis.*

Results. *Objective discrepancies of two language systems that enter translation relationship always restricts translator's activity, difficulties are also created by poem multiple sense nature and culture discrepancy, however all that doesn't mean that adequate translation is impossible since great translation heritage of well known poetic translation masters as well as its professional all-round analysis definitely prove the contrary.*

Aiming to refute the untranslatability statement and to assess the translation quality data one of the hardest in terms of translation poetic genre limerick original texts and their foreign language interpretations have been analyzed and image transformations with the help of which each translation was completed have been considered.

The strategic essence of poetic translation is viewed here through the prisms of poem structure transformation and poem translation process is considered to be its macroimage structure reimplementation by the target language means through the structure image components linguistic, hierarchy and extra linguistic contextual relationship reconstruction.

Originality. *The originality of the present article is seen in the analysis of a poem as macroimage, which has been carried out on the basis of limerick original texts and their foreign language interpretations. The author studies ways of rendering in translation of the content and form building images which constitute a macroimage.*

Conclusion. *Having denied the considerations of artistic work untranslatability idea adepts the author of this article is confident in the fact that untranslatability statement has been objected by life itself in the form of modern translation practice.*

The multiple poems translations analysis has proved that adequate translation of poetry is possible, and its adequacy depends on several factors such as translation pragmatic aim, translation strategy, which has been chosen, etc. And this objective is achieved not by means of each poem component mechanical transfer but through the reconstruction of these components' harmonious interaction.

Key words: *translatability; untranslatability; language asymmetry; culture discrepancies; content and form harmony; image transformation; multiple sense; image structure; image entirety; macroimage; adequate translation; poetic translation; limerick.*

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811. 111

МОГІЛЕЙ Ірина Іванівна,
старший викладач кафедри теорії та практики
Черкаського національного університету імені
Богдана Хмельницького
e-mail: irynamogiley@yandex.ua

МЕТАФОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В УКРАЇНОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

Статтю присвячено аналізуванню перетворень метафоричних значень у контексті літературного твору, їх трансформацій у процесі досягнення функціонально-семантичної еквівалентності та перспективі перекладознавчого дослідження художніх метафор на матеріалі англomовної художньої прози і її україномовних перекладів.

Ключові слова: *метафора, художній твір, еквівалентність перекладу, деметафоризація, реметафоризація, трансметафоризація, донорська зона, реціпієнт, стилістичні засоби художнього оформлення тексту.*

Постановка проблеми. Метафора та закономірності її функціонування в художньому тексті посідають важливе місце в сучасних лінгвістичних студіях. Упродовж існування світової теорії наукової філософської думки метафора стала невід'ємним складником численних рефлексій і досліджень. Зростання зацікавленістю метафорою зумовлено збільшенням її ролі в різноманітних текстах, від поетичного мовлення і публіцистики до різноманітних галузей наукових знань. Специфіка

перекладу метафор є ключовою проблемою сучасних перекладацьких технік у царині художньої літератури та художньої публіцистики, що загалом сприяє розробленню всебічних комплексних аналізів дослідження метафор і їхніх відповідників у перекладах рідною мовою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження присвятили увагу проблемі нового вживання й узагальнення метафори на теренах прагматичних студій та мовленнєвих процесів загалом, зазначаючи роль метафори в пізнанні світу, у створенні художнього тексту, його рецепції й інтерпретації. У метафорі вбачають ключ до розуміння основ мислення і процесів створення не лише національно-специфічного бачення світу, а й універсального образу, крізь призму якого сприймають картину світу і його мінливі форми існування. Загально визнана роль метафор відзначена в працях лінгвістів і перекладознавців, серед яких І. Р. Гальперін, Л. С. Бархударов, В. М. Телія, О. О. Селіванова Н. Д. Арутюнова, Р. Newmark, G. Lakoff, M. Johnson, E. N. Kurth, K. Shaffner та ін. За основу аналізу метафоричних трансформацій у перекладі художнього тексту взято типологію таких перетворень, розроблену О. О. Селівановою [2, с. 455–471], та опис різновидів метафоричних трансформацій, встановлених на основі їхньої кваліфікації [1, с. 3–9].

Мета статті – розглянути й проаналізувати приклади відтворення, переструктурування або інтерпретації оригінальних метафор в українських перекладах англomовних літературних текстів, систематизувати проілюстровані випадки згідно з типологією метафоричних перетворень, дослідити природу ідіостилістичних особливостей перекладів у аспекті осмислення й використання метафор.

Виклад основного матеріалу. Перекладознавчі проблеми відтворення метафор знайшли відображення в теорії метафоричних трансформацій О. О. Селіванової, у якій за групами метафоричних перетворень встановлено усталені термінологічні назви – деметафоризації, реметафоризації, трансметафоризації, що ілюструють відповідно опущення метафори і її заміну неметафорою, поновлення метафори та заміну донорської зони або її складників [1, с. 3–9]. Випадки застосування метафоричних трансформацій розглянуті на прикладі українських перекладів фрагментів англomовних художніх творів літератури 19–20 ст., зокрема оповідань Е. А. По, О. Генрі, драматичних і прозових творів О. Вайлда.

Деметафоризація охоплює більшість проілюстрованих випадків перекладу метафор, а втрата метафори авторами перекладів часто є ознакою їхнього ідіостилю. Зокрема, український переклад детективної новели Е. По «Викрадений лист» (*The Purloined Letter*) (пер. Р. Доценка) містить численні звернення до спрощених форм тих денотативних значень, які представлено в оригіналі. Англійський вислів *lynx eye* «рисяче око, рисячі очі», що використовує донорську зону дикої природи, перекладено як «гострі його очі», від чого словосполучка втрачає відтінок значення, що пов'язує його із образом спритного й небезпечного хижака, а натомість зосереджується на тривіальних фізичних можливостях персонажа: *His lynx eye immediately perceives the paper, recognizes the handwriting of the address, observes the confusion of the personage addressed, and fathoms her secret* (Поє) (2, 27 3) // **Гострі його очі відразу нагледіли листа; він упізнав почерк на адресі, завважив збентеження особи, до якої його адресовано, і вгадав її таємницю** (По) (4, 2). Так само, в оригіналі дієслово *perceives*, «сприймає, помічає, знаходить, ухоплює», сприйняте як якісна ознака «рисячого ока», його невіддільна функція, у перекладі є неметафорою – «нагледіли» (очі), теж саме, що «людина побачила, персонаж помітив».

Сюжетний контекст оповідання О. Генрі «Кімната на горищі» (*The Skylight Room*) (пер. Ю. Іванова) тяжіє до використання численних метафор, актуалізованих завдяки авторській іронії, які залишаються невідтвореними в перекладі. Спостерігаємо, як

метафори в оригіналі, а саме “the pack of hounds” і “the curiosity chase”, що залучають метафоричну донорську зону полювання, зі значеннями «зграя хортів» і «гонитва цікавості», що мають відобразити реакцію жадібною до сенсацій людської юрби, перекладено як «натовп цікавих» і «видовища», тобто із усуненням метафоричного змісту: *The ambulance physician strode with his burden through the pack of hounds that follow the curiosity chase, and even they fell back along the sidewalk abashed, for his face was that of one who bears his own dead* (O Henry) (1, 20) // Лікар із своєю ношею пройшов **повз натовп цікавих, яких завжди валять усякі видовища**, і навіть вони, ошелешені, розступилися, бо вигляд у лікаря був такий, наче він ховає найдорожчу людину (О. Генрі) (3, 21).

Схожі приклади демегафоризованих перекладів із вищезгаданого оповідання Е. По так само ілюструють втрату метафори при перекладі вислову “to fashion the expression of a face” – «змайструвати вираз обличчя», пов’язаного із процесом майстрування і виготовлення одягу, тобто із донорською зоною шиття. У перекладі використано неметафору «надати виразу обличчю», і далі в реченні вислів *thoughts or sentiments arise in my mind or heart*, «думки або відчуття народжуються у моїй душі і моєму серці» перекладено як «думки та почуття з’явилися в мене», тобто так само неметафорою: *I fashion the expression of my face, as accurately as possible, in accordance with the expression of his, and then wait to see what thoughts or sentiments arise in my mind or heart* (Poe) (2, 279) //... я силкуюся надати своєму обличчю такого самого виразу, як у неї, а тоді чекаю, щоб уже й **думки та почуття з’явилися в мене** теж такі самі (По) (3, 5). У наступному випадку англійський вислів *to be contradicted by the voice of the world* – «протистояти голосу світу, протилежати суспільній думці», у якому «голос світу» представлено як живу істоту, із застосуванням донорської зони ІСТОТА, перекладено неметафорою «загальноприйнятна думка»: *«You surprise me,» I said, «by these opinions, which have been contradicted by the voice of the world»* (Poe) (2, 280) // Це дуже дивно, – зауважив я, – **Ваше твердження суперечить загальноприйнятій думці** (По) (3, 6). У фрагменті *I felt that this whole train of thought would necessarily pass through the mind of the Minister. It would imperatively lead him to despise all the ordinary nooks of concealment* (Poe) (2, 281) // Я відчував також, що **весь той хід думок, який я щойно продемонстрував перед вами, тобто про незмінні засади поліційних пошуків, неминуче мусить бути відомий і міністрові. Усе це спонукало його рішуче відмовитись від усяких звичайних криївок** (По) (3, 8) англійську метафоричну сполуку *train of thought*, «низка думок, схожа на потяг» передано так само метафорою, «хід думок», але вислів, у якому її використано, *pass through the mind* – «пройти, йти, рухатися свідомістю», із метафоричним значенням «потяг, низка транспортних засобів», замінено не метафорою «бути відомим комусь», а сполуку *nooks of concealment*, дослівно «потаємні куточки, потаємні місця для сховку, утаємничені місцини» перекладено словом «криївки», «місця для переховування або притулку».

Наближеними до випадків демегафоризації є неуточнені або неудоконалені переклади метафор оригіналу, як, наприклад, у фрагменті перекладу оповідання О. Генрі «Дари волхвів» (*The Gift of the Magi*) (пер. Ю. Іванова), у якому йдеться про драматичні переживання героїні через неможливість придбання бажаної речі: *They were expensive combs, she knew, and her heart had simply craved and yearned over them without the least hope of possession* (O. Henry) (1, 5) // Гребінці коштували дорого, вона знала це, і її серце давно вже нило від того, що не було ніякої надії купити їх (О. Генрі) (4, 9). Метафора, призначена для відтворення сердечної пристрасті, *her heart had simply craved and yearned over them* – «її серце плакало й розривалося через них», із донорською зоною ЛЮДИНА, втілила риси людського горювання, але у перекладі одержала клішоване тлумачення «її серце давно вже нило», що передає фізичний біль або фізіологічний стан людського органа.

Так само передано метафору в фрагменті *...you gasped, you looked up as from a well—and breathed once more. Through the glass of the little skylight you saw a square of blue infinity* (О. Генрі) (1, 16) // *...ви задихаєтесь, дивитесь угору, як з колодязя, – і з полегкістю зітхаєте: через невеличке віконце в стелі видніє **квадратик безмежної блакиті*** (О. Генрі) (4, 16), у якому йдеться про емоційний стан мешканця тісної й незручної горишньої кімнати із єдиним крихітним вікном і де сполуку a square of blue infinity – «квадрат, вікно блакитного безмежжя», подану задля протиставлення замкнутого простору злиденного помешкання і відкритого неба поза ним, перекладено як «квадратик безмежної блакиті», що має означати вікно або віконний отвір у стелі.

Реметафоризовані сегменти тексту новели «Кімната на горищі» О. Генрі є вочевидь менш численними і спостерігаються в нескладних для перекладу випадках, наприклад: *There was no world about her* (О. Генрі) (1, 19) // *Вона була відірвана від усього світу* (О. Генрі) (4, 20), де неметафору *there was no world about her* – «навколо неї не було нікого і нічого» замінено на «вона була відірвана від усього світу», що в контексті виявляє структурні поетичні символи самотності й відчаю героїні оповідання. Схожий короткий пасаж із реметафоризацією маємо в перекладі оповідання О. Вайлда «Кентервільський привид» (The Canterville Ghost) (пер. Д. Радієнко): *...a dreadful peal of thunder shook the house* (О. Вайлд) (5, 48) // *...будинок здригнувся від громового удару* (О. Вайлд) (5, 49), у якому фрагмент речення *a dreadful peal of thunder shook the house* – «будинок струснуло від жахливого удару грому» перекладено метафорою «будинок здригнувся від громового удару», із залученням донорської зони ІСТОТА.

Випадки збереження метафор при перекладі є не менш цікавими, оскільки відображають якісний рівень перекладу й досвід його автора при збереженні інформаційних і прагматичних параметрів оригіналу, як у випадку із вищезгаданим перекладом новели О. Генрі «Дари волхвів»: *The "Dillingham" had been flung to the breeze during a former period of prosperity when its possessor was being paid \$30 per week. Now, when the income was shrunk to \$20, though, they were thinking seriously of contracting to a modest and unassuming D* (О. Генрі) (1, 1) // *Слово «Діллінгем» розтягнулось на всю довжину в той недавній час процвітання, коли власник цього імені одержував тридцять доларів на тиждень. Тепер він заробляв тільки двадцять доларів, і літери в слові «Діллінгем» поблякли, немовби серйозно замислились, чи не скоротитись їм до скромного, без претензій «Д»* (О. Генрі) (4, 5) або у перекладі оповідання «Викрадений лист» Е. По, де маємо заміну метафоричним синонімом: *The Prefect appeared absolutely thunder stricken* (Poe) (2, 287) // *А префект сидів, наче громом прибитий* (По) (3, 4).

Помилкове тлумачення, подекуди викривлення метафоричного значення, заміна схожою, але недосконалою метафорою у процесі трансметафоризації помітним чином впливає на рецепцію художнього образу: *And when she went out in the morning, instead of working, she went from office to office and let her heart melt away in the drip of cold refusals transmitted through insolent office boys* (О. Генрі) (1, 19) // *І вранці, виходячи з дому, вона йшла не на роботу, а ходила з контори до контори, і її серце краяли холодні відмови, які переказували їй нахабні молоді посильні* (О. Генрі) (4, 19). Англomовний оригінал подає метафоричний вираз *her heart melt away in the drip of cold refusals*, що міг би бути перекладений як «її серце поволі тануло, поволі зникало під холодним дощем відмов», із залученням донорської зони ВОДА, адже англ. *drip* (дрібний дощ, мряка, мжичка) сприймається як образ холодного, непривітного середовища, що майже нищить слабку і зневірену героїню. Поданий переклад – «її серце краяли холодні відмови», використовує слово «краяли» (із зусиллям, жорстоко різали, неначе гострим ножем), орієнтуючись на донорську зону значень АРТЕФАКТ.

Наступні переклади фрагментів оповідання О. Генрі «Кімната на горищі» так само містять елементи неточного тлумачення метафоричного значення, почасти підміну художньо узагальненого образу самовдоволеного багатія, чиє залицання виглядає принаймні загрозово, у оригіналі *his fatness hovered above her like an avalanche* – «його гладке тіло виростало, нависало над нею, неначе гірська лавина», що перекладено як ординарне зображення незграбного закоханого череваня, « його гладке черево нависало на перила»: *As she stepped into the hall Mr. Hoover met her and seized his chance. He asked her to marry him, and his fatness hovered above her like an avalanche* (О Генрі) (1, 19) // У вестибюлі вона зустріла містера Гувера, який вирішив скористатися з цієї нагоди. Він спитав міс Лісон, чи не погодиться вона вийти за нього заміж. **Його гладке черево нависало на перила** (О. Генрі) (4, 19). У фрагменті *She was sunk in a pit of blackness, with but that small square of pallid light framing the star that she had so whimsically and oh, so ineffectually named* (О Генрі) (1, 19) // **Вона поринула у глибоку пітьму**, і тільки маленький квадрат блілого світла облямовував зірку, яку вона так химерно, але марно назвала (О. Генрі) (4, 20) англійське речення *She was sunk in a pit of blackness*, із використанням граматичного пасиву, має означати «її затигла, поглинула чорна темрява» або «вона потонула у вирі чорної темряви», що у тексті твору уособлює образ нічного неба, натомість переклад («вона поринула у глибоку пітьму») пропонує уявити простір темної, нічим не освітленої кімнати, у якій знаходиться героїня новели.

Втрату метафори через заміну іншим стилістичним засобом, наразі порівнянням, можна проаналізувати на прикладі наступного фрагменту: *He stopped and let loose the practised scalpel of his tongue, not loudly. Gradually Mrs. Parker crumpled as a stiff garment that slips down from a nail. Ever afterward there remained crumples in her mind and body* (О Генрі) (1, 20) // **Він зупинився і стиха сказав кілька слів, гострих, як скальпель хірурга. Місіс Паркер повільно зігнулась, мов сукня з цупкої матерії, яка впала з цвяха. Відтоді вона лишилась назавжди зігнутою і душею, і тілом** (О. Генрі) (4, 21), де метафору *he let loose the practised scalpel of his tongue* – «він дав волю, вивільнив досвідчений скальпель свого язика», засобами рідної мови вочевидь вдалося передати із залученням порівняння: «він сказав кілька слів, гострих, як скальпель хірурга». Схожим чином відбувся переклад речення *Mrs. Parker crumpled as a stiff garment that slips down from a nail*, «місіс Паркер зіщулилася, зім'ялася, неначе цупка сукня впала додолу», де зберігся образ зім'ятого одягу: «місіс Паркер повільно зігнулась, мов сукня з цупкої матерії, яка впала з цвяха». Метафору оригіналу *there remained crumples in her mind and body* – «її душа і тіло лишилися зім'ятими», перекладено із збереженням метафоричного значення «відтоді вона лишилась назавжди зігнутою і душею, і тілом».

Висновки. Метафоричні трансформації, що повсякчас використовують у перекладах художніх текстів, розглянуто й досліджено у аспекті типології метафоричних трансформацій, запропонованої О. О. Селівановою, згідно з якою метафори відтворюються в перекладах у формі деметафоризації, реметафоризації, трансметафоризації. Аналіз фрагментів перекладів художніх творів англійської прози виявив переважну більшість деметафоризованих випадків реалізації метафор з метою збереження прагматичного потенціалу перекладених текстів у порівнянні з оригіналом. Розкриття метафоричного потенціалу художніх англійських текстів і його відтворення у перекладах рідною мовою становлять перспективу подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Селіванова О. О. Метафора в українському перекладі роману М. Булгакова «Майстер і Маргарита» / О. О. Селіванова // Вісник Черкаського університету. Серія Філологічні науки. – 2012. – № 27 (240). – С. 3 – 9.

2. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання / О. О. Селіванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

1. Henry, Hundred Selected Stories. Wordsworth Classics, Wordsworth Editions Ltd., 1995. – 735 p.
2. Е. А. Пое, Prose and Poetry, Moscow, Raduga Publishers, 1983. – 416 p.
3. ae-lib.org.ua/texts/ohenry_stories_ua.htm
4. ae-lib.org.ua/texts/poe_stories_ua.htm
5. Вайлд О. Кентервільський привид = The Canterville Ghost: / Оскар Вайлд=Oscar Wilde. – Харків: Фоліо, 2017. – 255 с. – (Видання з паралельним текстом). – Англ. і укр. мовами.

References

1. Selivanova O. O. (2012) Metaphor in the Ukrainian translation of the novel by M. Bulgakov "Master and Margarita". *Visnyk Cherkas'koho universytetu. Seriya Filolohichni nauky. (Bulletin of Cherkasy University. Series Philology)*. (240), 3 – 9.
2. Selivanova O. O. (2012). *The world of consciousness in the language*. Monographic edition. Cherkassy: Y. Chabanenko Printing House

MOGILEY Iryna Ivanivna,

senior Lecturer at the Department of Translation Theory and Practice

Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University

e-mail: irynamogiley@yandex.ua

METAPHOR TRANSFORMATIONS IN UKRAINIAN TRANSLATIONS OF LITERARY FICTION

Abstract. Introduction. *Metaphor has been widely discussed within the discipline of translation studies, predominantly with respect to equivalent and adequate translation. It has been argued that metaphors can as much widely become a translation problem, since transferring them from one language and culture to another one may be hampered by linguistic and cultural differences that normally produce quite a number of other conceptual and translating procedures. The latter should be rather thoroughly regarded through the concept of classified metaphor changes such as the loss of metaphor (demetaphoric change), the appearance of metaphor (re-metaphoric change), and transmetaphoric substitution of the metaphor donor zone (the vision promoted by Prof. O. Selivanova). The paper contains the analysis of those changes and their translation viewed interpretation illustrated by fragments from literary fiction.*

Purpose. *The paper is aimed at illustrating the metaphoric translation methods viewed through the classification introduced by Prof. O. O. Selivanova to differentiate the means of substituting metaphors within denotative contents changes in translating.*

Methods. *The article applies the contrastive methods to establish the differences in form and contents of the two-language comparative analysis, as well as descriptive passages, to fuller explain and provide the illustrative items.*

Results. *Metaphors as well as other denotative semantic instruments appear to be represented in the specially schemed and classified transformational units most of which are common in the literary texts and are to be fully re-created in the translations. Those transformations are correspondingly exposed as metaphorical and metonymical ones, enabling to preserve the actual imagery potential of the translation contrasting with that of the original text.*

Originality. *The transformation processes are regarded in a new perspective, that of a new approach to the problems of equivalence and adequate translation in the literary context, being supported with modern views on lingual and cognitive phenomena in the evolving communicative activity throughout the global functional and translating practices.*

Conclusion. *Functional and stylistic equivalence is obviously perceived to be achieved through numerous translation devices including metaphorical transformations associated with several types of changes, most of which lie within the inner and contextual meaning of the lexical units in imagery of the text.*

Key words: *metaphor; literary fiction; translation equivalency; demetaphoric change; remetaphoric substitution; transmetaphoric change; donor zone; recipient; text imagery.*

Надійшла до редакції 11.04.16

Прийнято до друку 14.04.16

УДК 808.3-083-55

ТАРАН Анна Анатоліївна,
кандидат філологічних наук, доцент кафедри
українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: alla__taran@ukr.net

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НЕОСЕМАНТИЗМІВ-ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМІВ (на матеріалі української і польської мов)

У статті проаналізовано динамічні процеси, активні в сучасному українському лексиконі, на тлі подібних явищ в польській мові; описані іменники і прикметники, у яких засвідчено семантичні зміни, з'ясовано характер таких змін. ЗМІ й Інтернет сприяють формуванню фонду інтернаціоналізмів та семантичних кальок. Неосемантизм кваліфікуємо як нове значення в семантиці вже наявного слова. З'ясовано, що семантичні інновації вносять нові штрихи до української мовної картини світу, розкривають несподівані смислові зв'язки, які лаконічно концентрують актуальні, соціально значущі думки. Досліджено словотвірний потенціал неосемантизмів-інтернаціоналізмів.

Ключові слова: лексикон, мовна динаміка, поповнення лексикону, неосемантизм, інтернаціоналізм.

Постановка проблеми. Розвиток мови нерозривно пов'язаний із розвитком соціуму. Мова – основна суспільно значуща (опосередкована мисленням) форма відображення людиною навколишньої дійсності і самої себе, саме тому вона реагує на будь-які зміни в суспільстві. Поява нового значення, тобто нової семми в семантичній структурі слова, що зумовлює розширення семантичного обсягу словесного знака, є відображенням насамперед діалектичних властивостей людського мислення, а також діалектичної природи розкритих свідомістю людини реалій дійсності і підтверджує діалектичну природу понять і уявлень. Тому дуже складний процес зміни і розвитку значень слів, що визначає їх рух при збереженні форми, – це частковий вияв актуального в мовознавстві питання динаміки мови.

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. неосемантизація, або поява в семантичній структурі слова нових значень, у слов'янських мовах, зокрема й українській, є одним з потужних механізмів поповнення лексикону. Семантичні зміни зумовлені потребою в нових номінаціях і виражально-зображальних засобах, особливостями мовсприйняття соціуму, ситуативністю мовлення і контекстуальною взаємопов'язаністю слів. Новими категоризаторами є уже наявні лексеми, що зазнали неосемантизації, дальшого структурування позначеного поняття, а отже, сформували нові семантичні валентності.

О. О. Потебня розробив теорію «внутрішньої форми слова», що передбачає «найближче етимологічне значення слова». На думку мовознавця, внутрішня форма слова може існувати кілька віків, а може бути забутою. За допомогою внутрішньої форми науковець обґрунтував появу нових значень слів, а також їх розуміння всіма носіями мови [1]. Ще в ХІХ ст. виникла потреба класифікувати типи семантичних змін. Г. Пауль у науковій студії «Принципи історії мови» передбачав, що зміни початкового значення слова являють собою відхилення оказіонального значення від узуального, у якому міститься «зародок» справжньої зміни слова» [2, с. 5]. Він протиставляв мовну діяльність кожного індивіда, у якій виникають певні відхилення від узуального вживання певного слова в мові. На думку мовознавця, семантичні зміни слів відбуваються не через мовні або немовні процеси, а відповідно до загальноприйнятої логічної схеми. Саме тому виокремлював 3 різновиди семантичних змін: 1) звуження; 2) розширення і 3) перенесення значення уже наявного слова на

інший об'єкт номінації, метафоризація наявних його значень. Розширення і звуження значення пов'язані зі зміною обсягу понять і зумовлені родо-видовими відношеннями твірного і похідного значень словоформи. Семантичне перенесення будується, як правило, на відношеннях «вид - вид» у межах одного родового поняття.

Серед наслідків неосемантизації, або нової вторинної номінації, наявні одиниці як з питомою, так і із запозиченою формою, вже адаптованою до системи української мови. Кваліфікуємо неосемантизм як нове значення в семантиці вже наявного слова. Нам імпонує думка Є. А. Карпіловської про те, що термін неосемантизм за обсягом свого змісту є ширшим за термін *семантична деривація*, який здебільшого вживають на позначення семантичної деривації в межах системи певної національної мови. Натомість терміни *неосемантизм* і *неосемантизація* охоплюють усі способи оновлення семантики слова, зокрема, й приховане запозичування нових його значень [3, с. 15].

Польський мовознавець А. Марковський виокремлює такі різновиди семантичних модифікацій: а) перенесення значеннєвого центру зі збереженням початкового (загального значення). Як приклад науковець наводить лексему *nominacja / номінація*, яку вживали в контексті *nominacja na stanowisko dyrektora / номінація на посаду директора*, а сьогодні означає “подання, пропозиція” – *nominacja do nagrody Oskar / номінація на Оскар*; б) розширення єдності виразу за мінімальної зміни значення – це розширення стосується часто назв неосіб на зразок лексем, що раніше стосувалися лише людей напр.: *inteligentny człowiek / інтелігентна людина* – *inteligentny smartfon / інтелігентний смартфон*; в) зміна експерсивного значення, наприклад, прикметник *agresywny / агресивний* набуває позитивного значення: *Агресивна “конячка”*: *з'явилося перше зображення Skoda Fabia*; г) істотна зміна значення [4, с. 98].

Мета пропонованого дослідження – проаналізувати основні особливості механізму розвитку і формування нових значень лексем, дослідити словотвірний потенціал неосемантизмів-інтернаціоналізмів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Семантичні процеси виявлено передусім у змінах сполучуваності слів, адже нові значення можна встановити за допомогою певних нових словосполук, які й засвідчують нові аспекти поняття, означеного певним словом, їхній зв'язок з уже наявними, вихідними його значеннями. Загалом активні семантичні зміни стимульовані потребою української мови «здобувати нові поля невідомих досі понять».

Значне місце в новому словниковому складі кожної мови мають інтернаціоналізми – лексичні одиниці, що поширилися в багатьох мовах з незначними орфографічними або граматичними змінами. У деяких випадках ці слова мають характер професіоналізмів, в інших – часто використовуються в повсякденному мовленні. Інтернаціоналізація є однією із домінуючих тенденцій розвитку всіх світових мов. Унаслідок зростання економічних, соціальних, культурних та мовних контактів нова інтернаціональна лексика поповнює словниковий склад окремих мов.

Вплив іншої мови на появу в уже наявному українському слові нового значення спостерігаємо тоді, коли слово використовують для позначення реалії, раніше відсутньої в житті української спільноти. Наприклад, слово **вікно** з'явилося з новим значенням, називаючи поняття іншої сфери життя суспільства – комп'ютерного середовища. У такому новому значенні трактуємо як приховане запозичення з англійської, адже асоціація цього нового аспекта поняття спричинена зв'язком зі спеціальною операційною системою комп'ютерів WINDOWS, у якій пакетний спосіб оброблення даних має назву *window*, що в перекладі з англійської й означає «вікно».

Фіксуємо широкий спектр наслідків неосемантизації в українській і польській мові, з-поміж яких переважають інтернаціоналізми. Наприклад, в українській і польській мовах побутують такі неосемантизми-іменники з тотожним значенням: **вікно** (на екрані

комп'ютери) / **okno** (na ekranie komputera); **лідер** (у продукції) / **lider** (w produkcji); **лінія** (косметики) / **linia** (kosmetyków); **продукція** (кіно) / **produkcja** (film); **формат** (європейський) / **format** (europejski); **пакет** (пропозиції) / **pakiet** (propozycji, ustaw).

Спостереження над мовним матеріалом засвідчує, що виникнення неосемантизмів-інтернаціоналізмів відбувається переважно внаслідок розширення значення – переходу від виду до роду (гіпо-гіперонімія), внаслідок чого в структурі значення нового лексико-семантичного варіанта збільшується кількість семантичних компонентів.

Іменник *лідер*, зафіксований у двох значеннях «той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно-політичної організації; вождь (у 2 знач.), керівник» і «особа або група осіб, що йде першою у якому-небудь змаганні» [СУМ, IV, с. 509], формує нове значення шляхом заміни одних сем-спеціалізаторів «керівник», «особа» на іншу сему-спеціалізатор «структура, організація, яка є провідною, найпопулярнішою», адже з англ. *leader* – провідний, напр.: *Лідер з продажу смартфонів, лідер виробництва молочної продукції, Вінничина – лідер з виробництва плодово-ягідної продукції*. Прикметно, що і в нових словниках української мови значення слова *лідер* стосується лише особи чи групи осіб. У новому значенні синонімом до слова *лідер* є *xit*, пор.: *xit-продаж*, значення якого теж набуває розширення, бо за «Сучасним словником іншомовних слів» «хіти – (англ. hit – успіх) – популярні естрадні пісні, шлягери, а також фільми, книжки, які мають великий успіх; окраса театрального, концертного сезонів» [ССІС, с. 735].

Напрямок розвитку семантики слова *лінія* окреслений, проте з'явилися додаткові семантичні конотації, які увиразнюють означуваний об'єкт. По-перше, у переносному значенні *лінія* «напрямок або система поглядів, дій.» [СУМ, IV, с. 518], проте при перенесенні до сфери політики лексема утворює лексико-семантичний варіант «напрямок або система поглядів у політиці», напр.: *лінія суспільного розлому* (УТ, 22.03.2012); *агресивна лінія щодо українських організацій* (УТ, 07.08.2012), «генеральна лінія партії» (УТ, 15.11.2012). По-друге, у словосполучах *лінія косметики, лінія автомобілів сформовано нове значення* «ряд однорідних або споріднених за спільною ознакою предметів».

У неосемантизмах розкриваються несподівані смислові зв'язки, які лаконічно концентрують актуальні, соціально значущі думки. Докладно проілюструємо це на прикладі лексеми **майдан**. В українських та польських словниках зафіксовано такі значення цього давнього тюркізма.

майдан

укр.	пол. <i>majdan</i> походить від укр. <i>майдан</i>
майдан (нім. <i>Platz, Anger</i>) «площа, зокрема в селі як місце зібрання громади» <i>майдан (Teer brennerei)</i> «смолокурня» [11, с. 423]. майдан 1. «Площадь»; 2. «Заводь для гонки смоль»; <i>майданна громада</i> та <i>майданний дьоготь</i>. [12, с. 398]. майдан «велике незабудоване місце в місті або селі; площа // базарна площа» [СУМ, IV, с. 504]. «стародавня могила, розкопана зверху», «рівне поле, низина, оточена лісом або будівлями», «озеро в полі» тощо [ЕСУМ, III, с. 361].	українізм пол. <i>majdan</i> походить від укр. <i>майдан</i>, що виникло із турецької мови [ЕСУМ, III, с. 361]. majdan «площа», «площа, де розташувалося військо», «військовий табір» засвідчено в польській мові XVII ст. [13, с. 27]. З другої половини XVII ст. зафіксовано значення, які теж запозичено з української мови: «лісова поляна», «смолярня» [14, с. 27]. У сучасній польській літературній мові функціонує значення «речі, багаж» [13].

Контексти вживання лексеми *майдан* у мовній діяльності сучасного українського суспільства свідчать про певні зміни його значення, зокрема про його вторинне термінування, появу в семантичній парадигмі цього слова нових спеціальних значень. За текстами сучасних українських ЗМІ, що висвітлюють події суспільно-політичного життя України, окреслюємо такі нові значення або відтінки значень слова *майдан*: *Майдан* (пишуть як з малої, так і з великої літери) – «мітинг», «акція протесту»; 2. *Майдан* «люди, які беруть участь у мітингу, збірна назва для мітингувальників, протестувальників» (метонімія за ознакою «територія (місце) – ті, хто перебуває на ній»). Контексти вживання засвідчують персоніфікацію лексеми, напр.: *Євромайдан продовжує мітингувати* (ТСН, 29.11.2013).

Проте і в польській мові в цього слова вимальовується нове значення «мітинг», «акція протесту», пишуть також як з малої, так і з великої літери, напр.: *Opozycyjna dzicz próbuje rozkręcić Majdan w Polsce, bo nie potrafi nawet napisać porządnego projektu ustawy!* (<https://polskaniepodlegla.pl/> 18 grudzień 2016).

Поповнення неосемантизмів відбувається також шляхом семантичного калькування. На думку Н. Ф. Клименко, семантичні кальки утворені завдяки семантичному перенесенню за іншомовним зразком (наприклад, *мережа – сеть*) [5, с. 227]. На жаль, у словниках не завжди зазначено мову-джерело при запозичуванні значення. Прикладом може бути лексема формат з новим значенням «Форма, вигляд, спосіб, стиль подання, організації чогось; тип, різновид чогось» [9, с. 144] під впливом англійського *format* «2. Форма, характер (зборів тощо). 3. вчт. (вычислительная техника) формат; *информ.* форматировать [10, с. 131]. У мовній системі зафіксовано значення «Розмір кого-, чого-небудь (*подушки різного формату, пор- трет форматкабінетного формату*); 2. *друж.* Довжина і висота полоси набору, довжина рядка» [СУМ, X, с. 622]. Нове термінологічне значення зафіксовано вже в «Сучасному словнику іншомовних слів»: «в інформатиці – спосіб розміщення й подання інформації в пам'яті ЕОМ або на зовнішньому носіїві (диску, дискеті та ін.)»: *формат даних* [8, с. 722], а також *format/формат* «схема розміщення й подання даних під час зберігання, вводу-виводу з/на зовнішні пристрої або пересилання в комп'ютерних мережах»: *формат даних, формат вводу* [7, с. 789]. У процесі формування нового значення відбувається розвиток можливої семи «суспільний».

Неосемантизми вносять нові штрихи до української мовної картини світу, тому й виявляють активний словотворчий потенціал, функціонують такі похідні від від неосемантизму *формат*:

Базове слово	I ступінь	II ступінь	III ступінь
Формат	форматний форматувати неформат аудіоформат телеформат відеоформат <i>MP3-формат</i> DVD-формат повноформатний широкоформатний поп-форматний	форматно форматування неформатний переформувати	неформатність переформатування переформатований переформат

А також адвербіалізована форма місцевого відмінка у форматі: *Тан продовжує працювати над образом чуттєвої інтелектуалки – у форматі smart-couture* (УМ, 22.03.2008).

Семантичною калькою є прикметник *культовий* із новим значенням “популярний, шанований, гідний захоплення” *культовий (фільм) / kultowy (film)*. Під впливом англійського *cult* – «*a film, figure, music group etc that has become very popular but only among a particular group of people*» [Longman Dictionary of Contemporary English, p. 330]. Пор.: *культовий*, а, е. стос. до культу (у 1 знач.) [СУМ, IV, с. 394]. Можливо, лексема спочатку реалізовувала фразеологічно зв'язане значення (*cult figure*), а згодом, розширивши свої сполучувальні властивості, набула вільне значення. Це дало змогу словесній одиниці *культовий* вживатися в різних контекстах: **Культова фігура Америки і засновник Playboу Х'ю М. Хефнер пішов із життя сьогодні. Йому був 91 рік**» (ГПУ, 28.06.2017). **Культовий Scooter їде до окупованого Криму з концертом** (ТСН, 17.06.2017). **Стало відомо, у скільки обійдеться культовий салат на Новий рік** (04.12.2017).

Прагматика лексеми *гуманітарний* “ожила” в Україні у зв'язку з активізацією бойових дій на Донбасі, що загрожує руйнуванням життєво важливої інфраструктури, економічною блокадою цього регіону. Актуальними для сьогодення стали словосполучки *гуманітарна допомога, гуманітарне реагування, гуманітарні питання, гуманітарна група, гуманітарні вантажі, гуманітарний конвой* у значенні: «пройнятий гуманізмом, піклуванням про добробут людей, повагою до людської гідності». Таке значення, очевидно, сформувалося під впливом багатозначного англійського слова *humanitarian* 1. 1) гуманіст; 2) філантроп; 2. 1) гуманітарний; 2) гуманістичний (с. 381). До речі, *філантроп* – «Той, хто займається філантропією; благодійник, добродійник, доброчинець» [СУМ, X, с. 590]. Цікаво, що в Україні з'явилася вже й державна нагорода «За гуманітарну участь в антитерористичній операції». Проте прикметник *гуманітарний* виявляє у своїй семантиці й негативний оцінний компонент. Терміни *гуманітарна наркоманія, гуманітарна голка* означають те, що в людей, які є отримувачами гуманітарної допомоги, сам факт допомоги починає ставати чи не сенсом життя, ознакою їхнього пристосування.

Демократизація суспільства спричинила припасування семантичної матерії мови до комунікативних інтенцій мовців, тому з'являється багато й прикметникових неосемантизмів-інтернаціоналізмів на зразок *гаряча (тема) / gorący (temat), знакова (подія) / znaczące (wydarzenie)*.

Тексти ЗМІ уявляють спектр реалій, залучених до негативно означеного простору життя сучасного українського суспільства, на зразок *легкі (сигарети) / lekkie (papierosy); м'які (наркотики) / miękkie (narkotyki)*; Нових семантичних експресивних обертонів набуває прикметник *активний (телефон) / aktywny (telefon)* – у значенні «який функціонує, робочий»: *Gravity Phone – симетричний телефон з активною боковою панеллю; активний номер телефона*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Аналіз розвитку неосемантизації української лексики переконує в тому, що це не короткотривалі засоби на потребу часу, а своєрідний ресурс, що вже ввійшов до словникового складу мови. Поява від неосемантизмів нових формально та семантично мотивованих одиниць доводить збереження провідної ролі словотворення, зокрема внутрішньослівного (семантичного), в сучасній українській номінації, у поповненні сучасного українського лексикону.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні вторинної номінації в системі мови і в тексті, визначенні критеріїв їх унормування та кодифікації.

Список використаної літератури

1. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : АН СССР, 1958. – 551 с.
2. Пауль Г. Принципы истории языка / Г. Пауль. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1960. – 500 с.
3. Карпіловська Є. А. Тенденції оновлення сучасного українського лексикону // Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі / Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. – К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2008. – С. 6–133.
4. Markowski A. Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach / A. Markowski // *Język w mediach masowych*. / Pod red. J. Bralczyka, K. Mosiołek-Kłosińskiej. – Warszawa : Upowszechnianie Nauki-Oświata «UN-O», 2000. – S. 96–111.
5. Клименко Н. Ф. Калька / Н. Ф. Клименко // Українська мова. Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. – [3-є вид., випр. і доп.]. – К. : Укр. енцикл., 2007. – С. 227–228.
6. Словник української мови : В 11-и т. / [ред. кол. : І. К. Білодід (голова) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
7. Англо-український тлумачний словник з обчислювальної техніки, Інтернету і програмування / [авт.-уклад. Проїдаков Е. М., Теплицький Л. А.]. – [2-е вид.]. – К. : Видавничий дім “СофтПрес”, 2006. – 824 с.
8. Сучасний словник іншомовних слів / [укл. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк]. – К. : Довіра, 2006. – 790 с.
9. Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П., Клименко Н. Ф., Критська В. І., Пуздирева Т. К., Романюк Ю. В. Активні ресурси сучасної української номінації: Ідеографічний словник нової лексики / Відп. ред. Є. А. Карпіловська. – К.: ТОВ «КММ», 2013. – 416 с.
10. Мюллер В. К. Новый англо-русский словарь / В. К. Мюллер. – М.,: Медиа, 2007. – 945 с.
11. Желехівський Є. Малорусько-німецький словарь [Електронний ресурс] / Є. Желехівський, С. Недільський. – Т. 1. – 423 с. – Режим доступу до кн. http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovnuk.htm.
12. Словарь української мови : У 4-х т. / [упорядкував з додатком власного матеріалу Б. Грінченко. – К., 1907–1909]. – [Репринтне вид.]. – К. : Довіра – УНВЦ „Рідна мова”, 1997.
13. Słownik jkzyka polskiego / pod red. M. Szymczaka. – Warszawa: PWN, 1996. – Т. II. – 86 s.
14. Rytter G. Wschodniosiwiackie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku / G. Rytter. – Jydu, 1992. – 172 s.

References

1. Potebnya, A.A. (1958). *From notes on Russian grammar*. Moscow: USSR Academy of Sciences (in Russ.)
3. Paul, G. (1960) *Principles of the History of Language*. Moscow: Publishing house of foreign literature (in Russ.)
4. Karpilovska I. A. (2008). *Tendency of the Ukrainian language. Dynamic processes in everyday Ukrainian lexicon*. Kyiv: Vidavnichiy Dim Demetra Burago (in Ukr.)
5. Markowski, A. (2000). *Jawne i ukryte nowsze zapożyczenia leksykalne w mediach. Język w mediach masowych*. Warszawa : Upowszechnianie Nauki-Oświata «UN-O».
6. Klimenko, N. F. Calka. *Ukrainian language: Encyclopedia* (2007). Ed. V. M. Rusanivsky. Kyiv: Ukrainian Encyclopedia (in Ukr.)
7. *English-Ukrainian Interpretative Dictionary of Computing Technology, Internet and Programming* (2006). Ed. E. M. Proidakov, L. A. Teplitsky. Kyiv: SoftPres Publishing House. (in Ukr.)
8. *English-Ukrainian Interpretative Dictionary of Computing Technology, Internet and Programming* (2006). Ed. E. M. Proidakov, L. A. Teplitsky. Kyiv: SoftPres Publishing House. (in Ukr.)
9. *Modern Dictionary of Foreign Languages* (2006). O. I. Skopnenko, T. V. Tsimbalyuk. Kyiv: Trust. (in Ukr.)
10. *Active resources of the modern Ukrainian nomination: The new vocabulary of the (2013)* / Ed. I. A. Karpilovska. Kyiv: LLC "KMM". (in Ukr.)
11. Muller, VK (2007). *New English-Russian dictionary*. Moscow: Media.
12. Zhelehovskii, E. *Malorussian-German dictionary*. Electronic resource. Mode of access to the book. http://litopys.org.ua/djvu/zheleh_slovnuk.htm (in Ukr.)
13. *Dictionary of the Ukrainian language: In 4th t. (1997)*. Ed. Boris Grinchenko. Kyiv: Trust - URNC "Native Language". (in Ukr.)
14. *Słownik jkzyka polskiego* (1996). red. M. Szymczaka. Warszawa: PWN.
15. Rytter, (1992). G. *Wschodniosiwiackie zapożyczenia leksykalne w polszczyźnie XVII wieku*. Jydu.

TARAN Alla Anatoliyivna,

Candidate of Philology, Associate Professor of Ukrainian and applied linguistics, Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University

e-mail: alla_taran@ukr.net

**COGNITIVE POTENTIAL OF NEO-SEMANTICISM-INTERNATIONALISM
(ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN AND POLISH LANGUAGES)**

Abstract. Introduction. *Semantic changes are conditioned by the need in the new nominations and expressive-figurative means, peculiarities of language perception of society, situation of speech and contextual interconnectedness of words.*

Purpose. *To analyse the main features of the mechanism of development and formation of new values of lexemes, to explore the word-building potential of neo-Semanticism-internationalisms.*

Methods. *According to research material in the scientific studies, the following methods are used: descriptive (linguistic techniques of observation and generalization), component analysis method (including analysis of dictionary definitions), method of contextual analysis and method of comparative analysis.*

Results. *The sources of the formation of Neosemanticisms are semantic word-formation within the Ukrainian language itself, hidden, re-borrowing of the same etymon with another meaning and from another source, and semantic tracing. The emergence of neo-Semanticism-internationalism is mainly due to the expansion of meaning - the transition from species to genus (hypo-hyperonymia), resulting in the increase in the semantic components in the structure of the meaning of the new lexical-semantic variant.*

Originality. *Scientific novelty is determined by the choice of the object of research and consists in the study of non-Semanticism-internationalisms of the Ukrainian and Polish languages, the elucidation of the main ways of their occurrence and the study of their word-building potential.*

Conclusion. *The analysis of Neosemanticisms testifies the complexity and ambiguity of the processes of the development of the Slavic languages and determines the fundamental significance of finding out the questions about the nature and typology of the Neosemanticisms for solving a number of lexical, semasiological and lexicographic problems.*

Key words: *vocabulary; language dynamics; vocabulary; neosemanticism; internationalism.*

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17

ГРАМАТИКА

УДК 811.161.2.'366.587

КАЛЬКО Микола Іванович,
доктор філологічних наук, професор кафедри
українського мовознавства і прикладної
лінгвістики Черкаського національного
університету імені Богдана Хмельницького
e-mail: mkalko@ukr.net

РЕЛЯТИВИ ТА ЇХНЯ ПОЛІКАТЕГОРІЙНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДВОКОМПОНЕНТНОЇ ТЕОРІЇ ВИДУ

Об'єктивістський підхід до дослідження категорії виду, який передбачає розмежування граматичної аспектуальності (категорії виду) та лексичної аспектуальності (аспектуальних класів), у лінгвоукраїністиці окреслено лише в загальних рисах, що переконує у необхідності подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника у царині категорії виду українського дієслова. Мета цієї статті детермінована потребою уточнити склад аспектуальних класів українського дієслова і, розмежувавши вендлерівські states на «стани» та «реляції» (відношення, властивості, риси, прикмети, ознаки, якості) – відповідно стативний та релятивний аспектуальні класи (станівники та відносники), схарактеризувати релятиви як вияви дієслівної стилізації тотально-часових відношень та специфіку їхньої полікатегорійності у контексті двокомпонентної теорії виду.

Застосування об'єктивістського підходу загалом та двокомпонентної теорії виду зосібна відкриває перспективи виявлення конкретної специфіки видової поведінки дієслів стосовно різних типів семантичного наповнення відповідного класу, так і з установленням регулярних моделей аспектуальної полікатегорійності, до складу якої можуть належати релятивні значення, що передбачає комплексний аналіз усіх аспектів їхньої реалізації під кутом зору парадигматики, синтагматики, епідигматики, прагматики.

***Ключові слова:** дієслово, вид, аспектуальність, аспектологія, перфектив, імперфектив, аспектуальний клас, релятив, темпоратив, реляція, ракурс, ситуаційний тип, полікатегорійність.*

Постановка проблеми. Проблемам слов'янського виду присвячена велика кількість робіт, і це не дивно, адже категорія виду – це центральна, системоутворювальна категорія граматичного ладу слов'янських мов, надзвичайно складна, ієрархічно облаштована, з великою кількістю аспектуально вагомих категорій різного обсягу й рівня, з одного боку, занурена в граматику, з її суворим порядком і гармонією, а з іншого – у лексику, з її відносним хаосом. Попри це українська аспектологія як функційно-граматична парадигма є молодою цариною, що відкриває широкі перспективи дослідження універсальної категорії аспектуальності на ідіоетнічному ґрунті сучасної української мови.

Функційно-категорійна специфіка дієслова як ознакової частини мови полягає передосім у тому, що семантика процесуальної ознаки, яку реалізує дієслівна форма, охоплює не лише «очасовлені» (пор. термін «часівник» Є. К. Тимченка) вияви буття субстанцій (дії, події, процеси, стани), а й тотально-часові (усечасові, усеосяжно-часові глобально-часові, загальночасові) міжсубстанційні реляції (відношення, властивості, прикмети, ознаки тощо). Під кутом зору функційної граматики це, безперечно, підтвердження частиномовної польової структури, у якій ядро наповнюють лексеми, що означають передовсім дії (діє-слова), а крайню периферію – дієслівно стилізовані, тобто «одягнені» у дієслівну форму реляції.

Аспектуальний аналіз дієслівної лексики засвідчує, що з польовою структурою дієслова загалом надзвичайно тісно пов'язана польова структура функційно-семантичної категорії аспектуальності, що постає як максимально широке об'єднання мовних засобів реалізації семантичної категорійної ознаки «характер перебігу та розподілу дії в часі» (за визначенням О. М. Пешковського [1, с. 105]), або «внутрішній час дії» (за визначенням Г. Гійома) [2, с. 47–48]).

З огляду на традиційну інтерпретацію польової структури, ми виокремлюємо п'ять компонентів поля аспектуальності: ядро, приядерну зону, або субпериферію, близьку, віддалену й далеку периферії. Таке структурування ґрунтується на п'яти семантичних ознаках: 1) внутрішньочасова релятивність (загальна очасовленість, відношення до часу); 2) внутрішньочасова евентивність (подійність); 3) внутрішньочасова стативність (міжподійна інтервальність); 4) внутрішньочасова активітивність (динамічність у межах міжподійного інтервалу); 5) внутрішньочасова термінативність (подієспрямованість процесу). Усі названі ознаки притаманні аспектуальному класові термінативів (здійсненників), які належать до ядра поля аспектуальності. Диференційною ознакою термінативного класу є подієспрямованість дієслівного процесу («процесу» у широкому сенсі як категорійного частиномовного значення дієслова) – «процесуальності», що охоплює як власне процес, так і дію, стан, відношення, тобто будь-який вияв буття, унаявнений дієслівною формою. Саме серед термінативів найбільш виявлена граматична суть категорії виду. Інтермінативним процесам не притаманна ознака подієспрямованості, натомість властиві інші, зменшення яких визначає відповідне місце в польовій моделі категорії аспектуальності: активітивам (діяльникам) притаманні чотири ознаки, відповідно, це субпериферія поля; стативам (станівникам) – три, отже, вони належать до близької периферії, евентивам (подійникам) – дві, отже – це віддалена периферія, релятивам (відносникам) – одна, відповідно, вони конституують далеку периферію поля аспектуальності.

В інтерпретації функційно-семантичних категорій найважливіше значення має принцип *онтологізму*, який полягає, з одного боку, у визнанні детермінації аналізованих категорій сприйняттям доквілля, а з другого, тісно пов'язаного з першим, – у намаганні лінгвістичної теорії виявити способи існування семантичних категорій граматики в реальних процесах мисленнєво-мовленнєвої діяльності [3, с. 31].

Дослідницька мета – показати на практиці можливість і важливість такого вивчення семантики видів, яке виводить конкретні особливості видових значень і видових властивостей із особливостей їхньої лексичної семантики, тобто, власне кажучи, із деяких об'єктивних властивостей самих позначуваних цими дієсловами дій була поставлена ще у ранній, але надзвичайно популярній та широко цитованій у сучасних аспектологічних працях статті Ю. С. Маслова «Вид і лексичне значення дієслова в сучасній російській літературній мові» [4, с. 63]. Не меншу популярність серед дослідників виду у ракурсі такого підходу має і стаття відомого філософа Оксфордської школи З. Вендлера «Verbs and Times», яка була опублікована у 1957 році [5], а в 1967 році – з незначними змінами увійшла до його книги «Linguistics in philosophy» [6], у якій, пов'язавши онтологічні особливості англійських дієслів із їхніми видовими особливостями, дослідник виокремив чотири аспектуально зорієнтовані лексичні класи дієслів, за якими закріпилася стійка назва «класи дієслів за Вендлером» (дієслівні класи Вендлера, вендлерівські дієслівні класи): *accomplishments* («здійснення»); *achievements* («досягнення»); *activities* («діяльності»); *states* («стати»). Аспектуальні класи стали незаперечним лінгвістичним фактом саме із появою робіт З. Вендлера, тому в аспектології їх називають піонерськими, хоч певною мірою суттєві ознаки таких класів були вирізнені ще у згаданій вище праці Ю. С. Маслова, що була опублікована майже на десятиліття раніше. З огляду на недослідженість проблеми

аспектуальних класів українського дієслова **мета** цієї статті детермінована потребою уточнити їхній склад і, розмежувавши вендлерівські *states* на «стани» та «реляції» (відношення, властивості, риси, прикмети, ознаки, якості) – відповідно стативний та релятивний аспектуальні класи (станівники та відносники), схарактеризувати релятиви як вияви дієслівної стилізації тотально-часових реляцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згадані вище роботи З. Вендлера та Ю. С. Маслова заклали підмурівок об'єктивістського (термін Дж. Лайонза [7, с. 338]) напряму в аспектології, представленого зокрема в роботах В. Броя, М. Гіро-Вебер, О. В. Горбової, Б. Комрі, В. Ф. Лемана, О. В. Падучевої, А. Г. Пазельської, К. С. Сміт, С. Г. Татевосова та ін. Об'єктивістський підхід до опису аспектуальності й виду на противагу суб'єктивістському акцентує увагу не так на погляді мовця на внутрішньочасову структуру процесуальної ознаки, його аспектуальній оцінці ситуації, як на залежності цього погляду, цієї оцінки від онтологічної специфіки процесу, на їхній глибокій закоріненості у відображеній у лексичному значенні дієслів онтології позамовних явищ (дій, подій, процесів, станів, відношень, властивостей тощо).

У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. у межах цього напряму викристалізувалась т.з. «двокомпонентна теорія виду», розроблена американською дослідницею К. С. Сміт як концепція, якій притаманний *системний підхід* до виду, що «передбачає спільну, таку, що належить до Універсальної граматики, схему аспектуальних систем і категорій, допускаючи при цьому варіації, властиві конкретним мовам» [8, с. 406]. Отже, аспектологічна концепція К. С. Сміт передбачає дихотомію: з одного боку, віртуальну універсально-граматичну схему аспектуальності, ізоморфну для всіх мов світу, а з іншого – ідіоетнічні конкретно-мовні варіанти її реалізації. Двома універсальними компонентами всіх аспектуальних систем є *ракурс* і *ситуаційний тип*, між якими наявні певні співвідношення на різних мовних рівнях, передовсім морфемно-морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному, дериватологічному. *Ракурси* – перфектив та імперфектив – відображають як об'єktiv фотоапарата, ситуацію загалом чи частково. Ситуаційні типи, такі, наприклад, як процес, дія, подія, стан тощо – дають змогу адресатові зрозуміти характер ситуації, на яку «наведено об'єktiv». Ракурс і ситуаційний тип є двома універсальними компонентами аспектуальних систем. Запропонована двокомпонентна теорія описує принципове відношення між ракурсом і ситуаційним типом, охоплюючи синтаксис, семантику і прагматику аспектуальності [8, с. 404].

Двокомпонентна теорія виду за своєю суттю дуже близька до ідей Санкт-Петербурзької функційно-граматичної школи, що ґрунтуються на теорії загальної аспектології Ю. С. Маслова і на концепції функційно-семантичного поля аспектуальності О. В. Бондарка (ці імена в роботі К. С. Сміт не згадано, очевидно, вони не відомі авторці). Якщо ми перекладемо термінологічний апарат американської дослідниці на звичнішу для славістики загалом та лінгвоукраїністики зосібна метамову, то згадана схожість стане цілком очевидною. Ракурси – це аспектуальні грами доконаного та недоконаного виду, а ситуаційні типи – це аспектуальні класи дієслів («характери дієслівної дії» – за Ю. Крижаничем, О. В. Ісаченком, О. В. Горбовою, «нехарактеризовані способи дієслівної дії» – за Ю. С. Масловим, О. В. Бондарком, М. О. Шелякіним, «нехарактеризовані роди дієслівної дії», або «аспектуальні розряди» за С. О. Соколовою, «аспекти дії» за А. П. Загнітком, «акціональні гештальти» за В. Ф. Леманом тощо).

Тракування аспектуального значення на рівні висловлення як величини, що результує взаємодію категорійного значення відповідної темпоральної грами, категорійного значення аспектуальної грами, характеру дієслівної дії, а також темпорально вагомих елементів контексту, притаманне раннім працям О. В. Горбової, де двокомпонентна теорія виду постає як чотирикомпонентна [9]. У пізніших роботах дослідниці називає характери дієслівної дії акціональними класами, що становлять

«внутрішній контекст» дієслівної лексики (внутрішньолексемний контекст аспектуальності) [10, с. 38].

«Працездатність» класів Вендлера на слов'янському мовному ґрунті підтверджують дослідження Т. В. Булигіної, Х. Р. Меліга, О. В. Падучевої та ін. Безперечно, проблема тісного зв'язку виду та лексичного значення дієслова не могла залишитись поза увагою й у лінгвоукраїністиці, зокрема в працях В. М. Русанівського, А. П. Грищенко, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, О. І. Бондаря, С. О. Соколової, В. М. Барчука та ін. Так, зокрема, І. Р. Вихованець відзначає, що вид є найбільш «внутрішньою», «захованою» в лексичному значенні дієслова категорією [11, с.102], а на думку А.П. Загнітка, «поняття внутрішнього часу співвіднесене з кількісним виміром дії і репрезентоване на віртуальному рівні мовного знака, що засвідчує когнітивність видової семантики» [12, с. 213]. Однак об'єктивістський підхід до дослідження категорії виду в лінгвоукраїністиці окреслено лише в загальних рисах, що переконує у потребі подальшого лінгвістичного вивчення механізму взаємодії граматики і словника у царині категорії виду українського дієслова. Як зауважує В. О. Плунгян, «конфлікт між «індивідуалізмом» лексики і «всеосяжністю» граматики – неодмінний наслідок обов'язкового характеру граматичних протиставлень, але, ймовірно, саме аспект (через його найбільшу семантичність) доводить цей конфлікт до найбільшої гостроти» [13, с. 30].

Виклад основного матеріалу. Аспектологічний аналіз, здійснюваний у контексті двокомпонентної теорії виду ґрунтується на визнанні залежності видової поведінки дієслова від належності до аспектуальних класів, які, на думку О. В. Падучевої, «відіграють таку саму важливу роль для семантики слова, як частини мови для граматики» [14, с. 34].

Наші спостереження за видовою поведінкою українського дієслова, а також теоретичний аналіз аспектологічних досліджень, проведених на матеріалі інших мов, спонукають до розширення чотирикомпонентної системи аспектуальних класів З. Вендлера, взятої за основу у нашій концепції виду, до п'ятикомпонентної. Саме п'ятьма класами оперує, наприклад, В. Брой [15], досліджуючи взаємодію лексичних та аспектуальних компонентів на матеріалі перської мови. Основою для виокремлення дієслівних класів є наявність чи відсутність та характер часових меж ситуації, актуалізованої дієсловом. Вендлерівським «виконанням» відповідають т.з. градуально-термінативні дієслова («gradual terminative verbs»), які передбачають наявність кінцевої межі, визначеної внутрішньою природою ситуації. «Досягнення» у В. Броя – це тотально-термінативні дієслова («totally terminative verbs»), які означають події, у яких початкова та кінцева межа дії сплавлені в один часовий момент, внаслідок чого така ситуація не може бути перерваною, а потім продовженою. «Діяльності», як за назвою («activities»), так і за суттю аналогічні до вендлерівських: кінцева межа ситуації, описуваної такими дієсловами, не передбачена внутрішньою логікою її розвитку, а спричинена лише «неможливістю її безкінечного продовження» [15, с. 26], тобто є зовнішньою щодо самої ситуації. «Стани» В. Брой диференціює на два класи. Перший – це тотально-статичні дієслова («totally static verbs»), які описують всечасові ситуації, що не мають природних меж (*бути, мати, належати*); другий – це починально-статичні дієслова («inceptively static verbs»), які позначають статичні ситуації, що передбачають наявність деякої початкової межі.

Диференціація вендлерівський «станів» є слушною і для українського дієслова, де стилізуватись як процесуальні ознаки можуть і всеосяжно-часові відношення, пор.: *Особа Котляревського вимагає трохи більшої уваги* (Ю. Андрухович), і стани, що передбачають деяку початкову межу, внаслідок чого відповідні імперфективи відкриті для акціонального партнерства з перфективами, що означають початок стану. Перфективний акціональний партнер може означати як початок самого стану, так і початковий момент його сприйняття «вродженим» спостерігачем, імплікованим у значенні дієслова, пор.: *Обіч дороги жовтіли*

налиті колосом пшениці, над якими млисто **синіли** небеса в рідкій куряві далеких хмар (Є. Гуцало); За зеленими вишнями **зажовтіла** низька огорожа, обплетена куликами (І. Нечуй-Левицький); Паркан високий переді мною **засинів** (В. Сосюра). Отже, доцільним видається розбиття вендлерівських «states» на «стани» та «реляції», або «відношення» (у широкому сенсі слова, що передбачає, крім власне відношень, властивості, ознаки, прикмети, риси, якості тощо). З огляду на це система аспектуальних класів стає п'ятикомпонентною, об'єднуючи термінативи (здійсненими), активітиви (діяльники), евентиви (подійники), стативи (станівники), релятиви (відносники).

Головною ознакою дієслів, що належать до аспектуального класу релятивів, З. Вендлер вважає неактуальність ситуацій, які вони позначають. Цікавим є його коментар щодо англійського дієслова *know* («знати»): «Може бути так, що я зараз знаю географію, але це не означає, що процес знання географії розгортається саме в цей момент і складається із фаз, що змінюють одна одну в часі» [6, с. 100].

Серед українських дієслів релятиви – це лексеми з «найменш дієслівними» значеннями позачасових відношень, властивостей, ознак тощо: *відрізнятися, дорівнювати, залежати, належати, суперечити, характеризувати* тощо, напр.: *Якщо вже прирівнювати до кузні, то кожен удар молота **дорівнює** критичній життєвій ситуації* (В. Дрозд). «Ховаючи» під дієслівною формою, призначеною для вираження процесуальної ознаки, значення різного типу статичних та позачасових виявів буття, релятиви з погляду категорійної дієслівної семантики є значною мірою ослабленими. Як відзначає В. М. Русанівський, «дієслово є насамперед темпоральною (часовою) частиною мови. Тому, коли воно виражає дію узагальнено, безвідносно до моменту мовлення або інших часових меж, його значення може набувати статичних рис і наближається до значення прикметника» [16, с. 297], пор.: ... *агов, чужинцю, показуй, чого ти взагалі **вартуєш*** [вартий] *і що ти тут загубив серед нас...* (Ю. Андрухович). Релятиви перебувають на периферії як дієслова загалом, так і функціонально-семантичного поля аспектуальності зосібна. Релевантними ознаками релятивності є: 1) часова нелокалізованість (неепізодичність), що виявляється як неможливість актуально-тривалого, дуративного, ітеративного й узуального вживань; 2) неопозиційність лексичної семантики, її закритість для подійності, що засвідчує відсутність будь-яких партнерів протилежного виду, характеризуючи релятиви як дієслова, у яких найповніше виявлені ознаки *imperfectiva tantum*.

Аспектологічний аналіз багатозначних дієслів сучасної української мови засвідчує те, що релятивність не є однозначною аспектуальною кваліфікацією всієї лексеми. Якраз головним дослідницьким імперативом об'єктивістського підходу до опису аспектуальності є потреба аспектологічного аналізу усього спектра значень і контекстуальних вживань відповідного дієслова, оскільки як аспектуальні класи (лексичний компонент аспектуальності), так і категорія виду (граматичний компонент аспектуальності) зорієнтовані не на всю дієслівну лексему, а на кожен її конкретний лексико-семантичний варіант, конкретну реалізацію валентнісного потенціалу предиката, семантичні ролі аргументів, передовсім суб'єкта та об'єкта, зрештою, широкий контекст. Невраховання цього чинника, на нашу думку, є чи не основною причиною гострої полеміки навколо багатьох аспектологічних проблем, породжених намаганням втиснути вид у певні жорсткі категорійні рамки без урахування впливу на видову поведінку дієслова різнорівневих факторів.

Системним явищем для українського дієслова є аспектуальна полікатегорійність дієслівної лексеми як здатність функційно належати до різних аспектуальних класів. А отже, релятивність досить часто – лише один із компонентів аспектуальної-семантичної парадигми дієслова. Дієслова, яким притаманна полікатегорійність, поєднують у своїй полісемічній структурі термінативні семантики, що виражають конкретно-часовий

акціональний чи неакціональний подієспрямований процес, та релятивні – зі значенням відношення, властивості, уміння, постійного заняття, звички, характерної ознаки тощо. Термінативи означають різнопланові процеси, тому їх важко звести до якогось спільного семантичного знаменника, окрім найзагальнішого – «подієспрямований процес». А отже, виокремлені нижче типи аспектуальної полікатегорійності ґрунтуються здебільшого на значенневих різновидах релятивних семантем:

1) «постійне заняття, постійно виконувані функції, професія», напр.: лише *командувати*: *Іван Максимович наслухався чимало про «дикого попа» ще тоді, коли **командував** у Новому Кодаку пікінерним полком...* (Р. Іваничук); пор.: *командувати* vs *скомандувати*: – *Починати!* – **командує** Тихович (М. Коцюбинський) vs *Отаман тут же **скомандував** до бою* (Р. Іваничук);

2) «уміння здійснювати процес», напр.: лише *малювати*: *Він був спокійний, мовчазний, чудесно **малював**, особливо аквареллю...* (В. Сосюра); пор.: *малювати* vs *намалювати*: – *Якби християнська душа гріла твої ребра, чи **малював** би ти мене, брєнного, розіп'ятим на хресті? В лику Ісуса, диявол...* (Р. Іваничук) vs *І зварив він фарб веселих з кори, коріння та олії, і **намалював** на віку скрині квіти чудернацькі...* (В. Дрозд);

3) «звичка, манера», напр.: лише *одягатися*: **Одягався** охайно, був незмінно пристойний і зосереджений і завжди про щось, здавалось нам, думав (О. Довженко); пор.: *одягатися* vs *одягтися*: *Вуйко Асмус допоміг княжичу помитися, простежив, коли він **одягався**, і разом з ним спустився сходами* (С. Склярєнко) vs *Незабаром хлопцям видали форму. Рубін **одягся**, як і всі учні* (І. Сенченко);

4) «властивість речовини», напр.: лише *поглинати*: – *Це ж і так ясно, – сердито буркнув Гриць. – Флора з прадавності пішла шляхом автотрофності, тобто безпосередньо **поглинає** світло* (О. Бердник); пор.: *поглинати* vs *поглинути*: *Брязкіт металу, гуркіт, свист – все **поглинав** низький голос домни* (Ю. Яновський) vs *Посадник силкувався щось сказати, махав руками, але його слова **поглинув** гамір* (А. Хижняк);

5) «постійне ставлення до кого-, чого-небудь», напр.: лише *схилитися*: – *Я так не думаю про жінок, – палко відповів Гриць. – Хоч і був у мене гіркий досвід, а я **схилиюся** перед жінкою, як перед святинею* (О. Бердник); пор.: *схилитися* vs *схилитися*: *Єпископ так само строго, повільно, врочисто – низько **схилиється** перед принцесою, торкнувшись пальцем підлоги* (В. Винниченко) vs *Зразу ж я дав зрозуміти, хто я, і тиранові слуги **Переді мною схилились*** (М. Зеров);

6) «характерна риса», напр.: лише *характеризувати*: – *Так давайте так і скажемо, що доби відрізняються костюмами! Адже добу найбільше **характеризує** антураж* (В. Підмогильний); пор.: *характеризувати* vs *схарактеризувати*: *Незабаром познайомився він і з самим Пестелем, якого **характеризував** як... «одного з найбільш оригінальних умів», які він знав* (М. Рильський) vs *Словом, ти, Дмитрії Карамазов, недоносок тридцятих років... бо й самі ці роки історик **схарактеризував** тим же самим назвиськом...* (М. Хвильовий);

7) «інтелектуальна чи психічна здатність», напр.: лише *розумітися*: *Я... не політик і нічого на політиці не **розуміюсь**...* (В. Винниченко); пор.: *розумітися* vs *порозумітися*: *На полі гартовані полум'ям герця, вони **розумілися** мовою серця* (П. Упенік) vs *...я певен, що люди можуть і повинні **порозумітися** не шляхом боротьби, насилля і самознищення, а шляхом розуму, науки, праці* (В. Винниченко);

8) «відношення тотожності, ототожнювання, зіставлення чи еквівалентності», напр.: лише *перевищувати*: *Хоча з другого боку, як сказано у фільмі «Амелі», «кількість нервових закінчень у людському мозку в сотні разів **перевищує** кількість атомів у Всесвіті»* (Ю. Андрухович); пор.: *перевищувати* vs *перевищити*: *Макар повільно, але впевнено почав **перевищувати** молодих косарів у кількості пройдених ручок* (Ю. Тупицький) vs *В дискосметанні умінням усіх Елатрей **перевищив*** (Гомер, переклад Б. Тена);

9) «класифікаційні відношення (частини і цілого, одиничного і загального тощо)», напр.: лише *складатися*: *Суспільство ніколи не **складатиметься** з самих тільки геніїв!* (С. Гуцало); пор.: *складатися* vs *скластися*: – *Бачиш, синку, – сказав ніяково батько. – Життя людське часом так **складається**, що не завжди ми ним керуємо, – часом і воно нами* (Вал. Шевчук) vs *Життя в нього **склалося** надто жорстко й жорстоко, щоб уміти роздвоюватися, маневрувати, поклонятися всім богам одразу* (П. Загребельний);

10) «логічні відношення (причини, наслідку, умови тощо)», напр.: лише *визначати*: *Мова **визначає** самобутність народу* (С. Плачинда); пор.: *визначати* vs *визначити*: ...*Мов той самий метал бере коваль руками І твердість **визнача** уміло й залюбки* (П. Усенко) vs – *Якщо капітан **визначив**, що корабель мчить на рифи, на пороги, у небезпечне місце, його місця – знайти найкращий варіант рятунку, попередивши екіпаж про загрозу* (О. Бердник);

11) «номінативні відношення», напр.: лише *кликати*: – *Мене Тарасом **кличуть**. А як тебе? – присів Тарас до нього* (Вас. Шевчук); пор.: *кликати* vs *покликати*: ***Кличуть** до нього раз наймитів – З кожним боротись пан захотів* (Д. Павличко) vs ...*Відімкнеш мою пам'ять ключем журавлиним, Лише тебе я **покличу**, лиш ім'я назову* (П. Осадчук);

12) «дейктичні відношення («вказувати на щось», «говорити про щось», «засвідчувати щось»)), напр.: *заповідати*: *Він народився у високоснім році (в сорок четвертім), а це обіцяє самі страждання, але водночас і **заповідає** таку рідкісну і таку жадану цільність* (П. Загребельний); пор.: *заповідати* vs *заповісти*: ***Заповідайте** своїм дітям ніколи не покидати рідного краю* (Р. Іваничук) vs ...*Україні серце подарую, Так, як колись своє Шопен На золотому схилі днів Великій Польщі **заповів*** (В. Сосюра).

Особливим, найбільш конкретним типом відношень є просторові, суб'єкти та об'єкти яких – неодмінно матеріальні реалії, позначені іменниками. Дієслова, що поєднують у своїх багатозначних структурах семантики, які виражають гермінативні процеси, пов'язані з переміщенням у просторі, та релятивні семантики на позначення просторових відношень (розташування в просторі одного матеріального об'єкта стосовно іншого), вирізняються як окремий тип. Найбільш характерна предикатно-аргументна структура реалізації термінативних семантем: S(ag) – P(term) – Adv loc, релятивних: S(rel) – P(rel) – Adv loc. Не вдаючись до деталізації особливостей просторових відношень, можна виокремити два основні підтипи аспектуальної полікатегорійності, зумовлені певними особливостями релятивів:

13) «просторові відношення (про ландшафт природи)», напр.: лише *вибігати*: *Хата Ярослава стояла на півострівці, що **вибігав** далеко за південь* (Ю. Опільський); пор. *вибігати* vs *вибігти*: *Настуся **вибігає** заплакана з хати* (Т. Шевченко) vs ***Вибігли** дівчата з кімнати, підняли да й повели з світлиці свою панію* (П. Куліш);

14) «просторові відношення (про зовнішність людини), напр.: лише *виступати*: *Тонкий рівний ніс **виступився** на сонці, а пишні повні та чималі губи **виступали** вперед...* (І. Нечуй-Левицький); пор.: *виступати* vs *виступити*: *І військо, як море, з знаменами, з бунчуками з луку **виступало*** (Т. Шевченко) vs *Заспівали пісню партизани і **виступили** з села* (О. Десняк).

У межах деяких тематичних класів релятивів, зокрема серед «географічних» дієслів, спостерігаємо явище аспектуальної індиференції («байдужості») до типу формального вираження, напр.: *проходити* vs *пройти*: *Ніби справжня залізна завіса **проходила** саме західним кордоном СРСР* (Ю. Андрухович) vs *Тин **пройшов** на аршин поза грушею* (І. Нечуй-Левицький). Такі аспектуальні кореляції позбавлені семантичного наповнення, а отже, відповідні дієслова є уявно-видовими партнерами, що зумовлено десемантизацією опозиції термінативного видового партнерства, притаманної первісним динамічним значенням, пор.: *Ось я **проходжу**, і ось я **пройду*** (Л. Костенко).

Висновки. Отже, релятиви як аспектуальний клас дієслів, що формально стилізують тотально-часові реляції (відношення, властивості, ознаки, у тощо), є далекою периферією

категорії аспектуальності: їхня семантика унеможливує будь-яке партнерство та конкретно-процесну функцію, хоч деякі з них, зокрема «географічні» дієслова, можуть мати уявно-видових, або інцесивних, партнерів, що спричинено епідигматичними зв'язками, зокрема асоціативно-метафоричним семантичним залишком термінативів, від яких утворені георелятиви. Характерною рисою дієслів цього аспектуального класу є термінативно-релятивна полікатегорійність. Перспективи дослідження аспектуальних класів загалом та георелятивного класу зосібна пов'язані як із виявленням конкретної специфіки видової поведінки дієслів стосовно різних типів семантичного наповнення відповідного класу, так і з установленням регулярних моделей аспектуальних парадигм, до складу яких можуть належати релятивні значення, що передбачає комплексний аналіз усіх аспектів їхньої реалізації під кутом зору двокомпонентної теорії виду.

Список використаної літератури

1. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский ; [Предисл. Ю. Д. Апресян]. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 510 с.
2. Guillaume G. Immanence et transendance dans la categorie verbe / G. Guillaum // Guillaume G. Langage et science du langage. – Paris : Niret, 1973. – P. 46–59.
3. Теория функциональной грамматики : Введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис / [под ред. А. В. Бондарко и др.]. – [3-е изд.]. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 352 с.
4. Маслов Ю. С. Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю. С. Маслов // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – 1948. – Т. VII. – Вып. 4. – С. 303–316.
5. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // The Philosophical Review. – 1957. – V. 66. – P. 143–160.
6. Vendler Z. Verbs and times / Z. Vendler // Linguistics in philosophy. – Ithca, Cornell University Press, 1967. – P. 97–121.
7. Лайонз Дж. Лингвистическая семантика : Введение / Дж. Лайонз ; [пер. с англ. В. В. Морозов, И. Б. Шатуновский]. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 400 с.
8. Смит К. С. Двухкомпонентная теория вида / К. С. Смит // Типология вида: проблемы, поиски, решения. – М. : Наука, 1998. – С. 404–422.
9. Горбова Е. В. Сопоставительный анализ категорий поля аспектуальности в русском и испанском языках и их речевой реализации (на материале переводов художественных текстов): дис. кандидата филол. наук : 10.02.20 / Горбова Елена Викторовна. – С.-Пб, 1996. – 166 с.
11. Горбова Е. В. Грамматическая категория аспектуальности и контекст (на материале русского и испанского языков): дис. доктора филол. наук : 10.02.19 / Горбова Елена Викторовна. – С.-Пб, 2011. – 573 с.
12. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
13. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
14. Плуноян В. А. Грамматические категории, их аналоги и заместители : автореф. дис. на соискание учен. степени доктора филол. наук : спец. 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / В. А. Плуноян. – М., 1998. – 48 с.
15. Падучева Е. В. Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива / Е. В. Падучева. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 463 с.
16. Breu W. Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings / W. Breu // Studies in Language. – 1994. – V. 18 (1). – P. 23–44.
17. Русанівський В. М. Структура українського дієслова / В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1971. – 315 с.

References

1. Peshkovsky, A. M. (2001). *Russian syntax in scientific coverage*. Moscow: Languages of Slavic Culture (in Russ.)
2. Guillaume, G. (1973). *Immanence et transendance dans la categorie verbe* In Guillaume G. Langage et science du langage. Paris : Niret. 46–59.
3. *Theory of Functional Grammar: Introduction. Aspectuality. Temporal localization. Taxis*. (2003). Ed. A. V. Bondarko. Moscow: Editorial URSS (in Russ.)
4. Maslov, Y. S. (1948). Aspect and lexical meaning of the verb in the modern Russian literary language. *Izvestiya AN SSSR. Otdelenie literaturyi i yazyika. (Proceedings of the Academy of Sciences of the USSR. Department of Literature and Language)*. VII. 4. 303–316. (in Russ.)
5. Vendler, Z. (1957). Verbs and times. *The Philosophical Review*. 66, 143–160
6. Vendler, Z. (1967). Verbs and times. *Linguistics in philosophy*. Ithca: Cornell University Press. 97–121

7. Lyons, G. (2003). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Moscow: Languages Slavic culture (in Russ.)
8. Smith, K. S. (1998). *Two-component theory of the form*. In *Typology of a kind: problems, searches, decisions*. Moscow: Science.404–422.
9. Gorbova, E. V. (1996). *Comparative analysis of categories of the field of aspects in Russian and Spanish languages and their speech realization (on a material of translations of art texts): dissertation of the candidate of philological sciences: 10.02.20*. St. Piterburg (in Russ.)
10. Gorbova, E. V. (2011). *Grammatical category of aspects and context (on the material of Russian and Spanish languages): the dissertation of the doctor of philological sciences: 10.02.19*. St. Piterburg (in Russ.)
11. Vihovanets, I. R. (1988). *Parts of speech in the semantic and grammatical aspect*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
12. Zahnitko, A. P. (1996) *Theoretical Ukrainian grammar. Morphology*. Donetsk: DonDU (in Ukr.)
13. Plungyan, V. Аю (1998). *Grammatical categories, their analogues and deputies: Theses of the doctor of philological sciences: 10.02.19 «General linguistics, sociolinguistics, psycholinguistics»*. Moscow (in Russ.)
14. Paducheva, E. V. (1996). *Semantic study. The semantics of the time and type in the Russian language. The semantics of the narrative*. Moscow: The school «Russian Culture Languages» (in Russ.)
15. Breu, W. (1994). Interaction between lexical, temporal and aspectual meanings. *Studies in Language*. 18 (1), 23–44.
16. Rusanivskiy, V. M. (1971). *The structure of Ukrainian verbs*. – Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)

KALKO Mykola Ivanovych,

Doctor of Philological Sciences, Professor at the Department of Ukrainian linguistics and applied linguistics Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University
e-mail: mkalko@ukr.net

**RELATIVES AND THEIR POLY CATEGORICALITY IN THE CONTEXT
OF A TWO-COMPONENT THEORY OF THE ASPECT**

Abstract. Introduction. Analyzing the Ukrainian language aspect studies reveals a spectrum of investigation perspectives. One of them is distinguished in the complex approach to the category of aspect as a dynamic and integrated multi facet phenomenon. It fully determines investigating the aspect grammar not solely but in lieu with other components of the aspect theory, mainly with aspect classes.

Purpose. Specifying the Ukrainian verb aspect classes, dividing Wendlер's states into "states" and "approaches", i.e. stative and relative aspect classes correspondingly, singling out the typology of relative situations; presenting the necessity of regarding different aspect categories beyond the frame of a purely aspectual binary system, not simplifying their status quo, and as well assuming their homogeneity in the aspect analyzing process towards the aspectual properties of the lexical semantic spectrum in the verb lexeme.

Methods. Complex aspectual diagnostics as integrating methods that presume motivated application of logical, component, word-building, oppositional and distributive analyses, selection of native correlative discourse samples etc.

Results. Among Ukrainian verbs relatives are regarded as lexemes with "the least verbal" meanings of the off-tense relations. Expressing the action most generally without any relation to the moment of action or to any other time boundaries, they meaningfully acquire stative features and the adjective meanings. Relatives stay in the periphery as verbs in general and also as functional semantic zones of aspectual properties. The relevant features of the relative nature are: 1) the absence of tense location (non- episodic character) revealed as impossibility of actually continual, durative, iterative and usual functions; 2) non-oppositional and uneventful character of lexical semantics, fixed by the absence of any aspectual partners, both in the aspect and in the action.

Originality. In the Ukrainian language theory the objective approach to the aspectual category and the binary aspect theory are featured in a most general way that appeals for further linguistic investigation of grammar and vocabulary interaction in the research for the Ukrainian verb aspect.

Conclusion. Objective approach to investigating the verbal aspect perspectives, focused on the opposed grammar and lexical features, is certain to involve the necessity for the detailed research of the relations between the aspect category and the context.

Key words: verb; aspect; aspectual character; aspectual theory; perfective; imperfective; aspectual class; relative; temporative; angle; situation type.

Надійшла до редакції 11.09.17
Прийнято до друку 12.10.17

УДК 81'367.332.7

КОБЧЕНКО Наталя Віталіївна,
кандидат філологічних наук, докторант кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка
e-mail: natalia.kobchenko@gmail.com

ФУНКЦІЙНИЙ СПЕКТР ПРОНОМІНАТИВА *ТАКИЙ* У СКЛАДІ КОНСТРУКЦІЙ З ПОДВІЙНИМ ПРЕДИКАТИВНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

*Статтю присвячено висвітленню модифікаційного потенціалу синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, ад'єктивний компонент яких ускладнений прономінативом **такий**. Мета наукового пошуку полягає в аналізі механізмів взаємодій подвійного власне-предикативного зв'язку, що функціює в зазначених конструкціях, з іншими типами синтаксичного зв'язку та з'ясуванні напрямків транспозиції займенникового слова **такий** під час цих процесів.*

*Схарактеризовано механізми взаємодії подвійного предикативного зв'язку, реалізованого в зазначених конструкціях, з одиничними (сурядним та напівпредикативним) і з подвійними (опосередкованим та предикативно-кореляційним) синтаксичними зв'язками в структурі простого речення. Описано специфіку його взаємодії з підрядним детермінантним, підрядним прислівно-кореляційним та недиференційованим на рівні складного речення. Також окреслено взаємодію подвійних зв'язків – власне-предикативного й підрядно-предикативного – у межах складного речення за посередництва підрядного прислівно-кореляційного або недиференційованого. Висвітлено граматичний статус ускладнювального прономінатива **такий** у кожному зі структурно-семантичних різновидів речень, сформованих унаслідок зазначених взаємодій. До перспектив запропонованого дослідження належить з'ясування причин і механізмів модифікації синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, у яких позицію ад'єктива посідає займенниковий прикметник **такий** самотійно.*

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, подвійний синтаксичний зв'язок, предикативний зв'язок, синтаксична трійка, подвійний присудок, предикативне означення, дуплексив, депіктив, займенникове слово, транспозиція.

Постановка проблеми. Питання про синтаксичні зв'язки не втрачає актуальності протягом усієї історії існування синтаксису як окремого розділу лінгвістики. І попри те, що більшість із них набула теоретичного обґрунтування, деякі типи цього феномену ще очікують наукових рефлексій задля визначення їхнього граматичного статусу. Одним із невиконаних завдань залишається вичерпний опис природи подвійного синтаксичного зв'язку та механізмів його взаємодії з іншими типами в структурі синтаксичних побудов. Зокрема, потребує висвітлення питання про вплив семантико-граматичного наповнення конструкції, у якій реалізований подвійний власне-предикативний зв'язок, на його здатність взаємодіяти з іншими типами синтаксичного зв'язку.

Сферою функціонування подвійного власне-предикативного зв'язку є тричленні конструкції – синтаксичні трійки – структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$. Прикметною рисою цих побудов є те, що роль третього, ад'єктивного, компонента можуть виконувати не лише слова прикметникового типу, а і їхні функційні еквіваленти – відмінкові форми іменників та цілісні словосполучення. Наші попередні дослідження дають підстави стверджувати, що здатність подвійного власне-предикативного зв'язку взаємодіяти з тим чи тим типом одиничного синтаксичного зв'язку певним чином залежить від семантико-граматичної специфіки ад'єктива. З одного боку, ускладнення цього ад'єктива прономінативом *такий* уможливорює дещо інші способи синтаксичного поширення й ускладнення синтаксичної трійки порівняно з тією, де цей компонент виражений власне-прикметником. З іншого

боку, і зазначене синтаксичне оточення впливає на граматичний статус займенникового слова *такий*, зумовлюючи його перехідний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з особливостей подвійного власне-предикативного зв'язку в синтаксичних трійках з ускладненим ад'єктивом є його здатність взаємодіяти з підрядним прислівно-кореляційним зв'язком. Результатом такої взаємодії постають складнопідрядні займенниково-співвідносні речення, які вже були об'єктом наукового аналізу. Мовознавці досліджували такі побудови, де підсилений прономінативом ад'єктив виконує роль означення або частини складеного іменного присудка. Зокрема, В. М. Ожоган описує їх із-поміж складнопідрядних речень нерозчленованої структури з прислівно-кореляційним типом синтаксичного зв'язку з прономінативно-співвідсною підрядною предикативною частиною несиметричною адвербіально-атрибутивною [1, с. 73-76]. У концепції Р. О. Христіанінової вони потрактовані як катафоричні складнопідрядні речення асиметричної структури й за семантичним чинником розподілені на кількісно-характеризаційні та міри й ступеня [2, с. 270-271]. Л. В. Шитик, аналізує такі речення в системі синкретичних конструкцій: ті, у яких лексема *такий* стосується прикметника-означення, кваліфікує складнопідрядними атрибутивно-кількісно-наслідковими [3, с. 180], а ті, у яких ця одиниця стосується прикметника-частини складеного іменного присудка, визначає як займенниково-співвідносні кількісно-наслідкові [3, с. 203]. У низці інших праць окреслено структурно-семантичні й стилістичні особливості цих речень [4; 5; 6]. Проте специфіка побудов аналізованої моделі – з прономінативом *такий* у складі подвійного присудка головної предикативної частини – не висвітлена в студіях українських лінгвістів. Транспозиційні можливості займенникових слів теж обґрунтовані в науковій літературі [7, с. 49-56; 8; 9]. Особливості змін категорійного статусу прономінатива *такий* залишилися поза увагою вчених.

Мета статті. З огляду на це метою пропонованої розвідки постало: 1) проаналізувати механізми взаємодій подвійного власне-предикативного зв'язку, що реалізований у синтаксичних трійках з ускладненим ад'єктивом, з іншими типами синтаксичного зв'язку; 2) з'ясувати напрямки транспозиції прономінатива *такий* під час цих взаємодій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перед безпосереднім викладом результатів дослідження вважаємо за доцільне пояснити використану в студії термінологію. Зокрема, поняттям **синтаксична трійка** оперуємо на позначення трикомпонентної конструкції, між складниками якої реалізовано подвійний синтаксичний зв'язок. Усі конструкції, що є сферою функціонування подвійного синтаксичного зв'язку, постають унаслідок перебудови й ускладнення синтаксичних зв'язків між компонентами двох вихідних структур у процесі об'єднання їх у похідну, напр.: *Я повертався з редакційних зборів приголомшений* (Я. Мельник) ← *Я повертався з редакційних зборів + Я був приголомшений*. Спільний лексичний компонент вихідних речень у похідній конструкції називаємо **вершиною синтаксичної трійки**. Відповідно, **основа синтаксичної трійки** – це два інші компоненти синтаксичної трійки, які містяться в різних вихідних реченнях, а в похідному входять до складу синтаксичної трійки. І **членом основи синтаксичної трійки** номінуємо кожен із цих компонентів.

Щодо статусу прономінатива *такий* у складі аналізованих синтаксичних трійок насамперед варто зауважити, що в приад'єктивній позиції його дейктична функція дещо послаблена. Він не заступає жодного компонента на позначення ознаки, тобто не вказує на жодну ознаку, а натомість підсилює стан чи ознаку, виражену сусіднім ад'єктивом. Із цього випливає, що в такій реченнєвій позиції його граматична сутність наближається до частки. Проте говорити про цілковиту партикуляцію замало підстав, адже цей компонент не просто підсилює значення ознаки чи стану, виражене ад'єктивом, а й співвідносить цю ознаку чи стан із їхнім поясненням, деталізацією або

причинами чи умовами їхнього виникнення, викладеними в попередньому чи в наступному контексті. Деякий ступінь дейктичності компонентів *такий* у позиції перед ад'єктивом чи його еквівалентом (субстантивом із характеризувальним або оцінним значенням) усе ж таки притаманний: він указує на опис стану чи ознаки, заступаючи конструкцію, яка репрезентує цей опис, і водночас уекспресивніше цей стан чи ознаку, актуалізуючи компонент, що є однослівною назвою попереднього чи наступного опису. Це вможливує стверджувати, що синкретичний у зазначеному вживанні компонент *такий* постає й засобом зв'язку на рівні складного синтаксичного цілого. Постаючи еквівалентом попереднього або наступного речення / речень і водночас актуалізуючи недієслівний компонент подвійного присудка, він опосередковує зв'язок цього речення / речень як цілісності з підметом (вершиною синтаксичної трійки) та дієслівним компонентом подвійного присудка (одним із членів основи синтаксичної трійки), напр.: *І від цього невідання хлопчика злегка перемкнуло, почало нудити і похитувати, як з голодухи. Таким пришибленим він і приїхав на Хрещатик* (Г. Тарасюк); – *Я й не знала, що він таким розбишакою росте, – сказала без осуду. – Потайний, виходить. Спокійний наче, а це набешкетував сьогодні – побив Марка Василенкового* (М. Стельмах). Ця взаємодія може набувати складнішого характеру, охоплюючи ще й сурядний зв'язок, а саме у випадках, коли прономінатив *такий* актуалізує ряд однорідних недієслівних компонентів подвійного присудка, напр.: *Соломія біжить, здається, крізь цілий ліс, такий довгий її біг, гілки боляче хльоскають по обличчю, плечах, ріках, а вона біжить і біжить. / – Петре! – безтямно волає не вона, а її серце, таке велике цієї миті, як місяць на небі пару тижнів тому. / Такою страшною, подряпаною, з безтямними очима і тілом, що вже не дрижало, а швидше билось у конвульсіях, вона вибігає на доріжку (В. Лис). У цих контекстах синкретичне займенникове слово залучає попередню конструкцію до опосередкованої участі не лише в подвійному власне-предикативному зв'язку, а й у сурядному.*

Щодо внутрішньореченнєвої (без виходу не рівень тексту) взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку в синтаксичних трійках з ускладненим ад'єктивом, то вона можлива як на рівні простого, так і в межах складного речень. На рівні простого речення найпродуктивніше вона відбувається із сурядним зв'язком. Здебільшого розмноженими постають позиції або ускладненого члена основи синтаксичної трійки (ад'єктивного компонента подвійного присудка), або основи загалом (подвійного присудка як комплексу), або водночас ускладненого члена основи й основи загалом, напр.: *Вона лежала така тиха, пригноблена, розтоптана і розуміла лиш одно, що вона одинока* (М. Коцюбинський). У складі зазначених побудов елементів *такий* властивий вищий ступінь партикуляції: у ньому переважають ознаки частки, адже він семантично не співвіднесений ані з попередньою, ані з наступною конструкціями. Водночас його займенникові ознаки ще не цілком нейтралізовані. Залишки його потреби бути співвіднесеним із певною реалією впливають на лексичне наповнення однорідних щодо підсиленого ним ад'єктива членів: усі вони містять значеннєвий відтінок причини стану суб'єкта, вираженого першим ад'єктивом, і цим компенсують інформативну недостатність займенникового слова *такий*, пор.: *Вона лежала така тиха, пригноблена, розтоптана* ← *Вона лежала така тиха, бо почувалася пригнобленою, розтоптанною.*

Аналогічний граматичний статус притаманний цьому прономінативові й у синтаксичних трійках, ускладнених порівняльною конструкцією. Залишки його дейктичності зумовлюють потребу в семантичному поширенні ад'єктива чи його еквівалента, яку, власне, й задовольняє порівняльний зворот. У такому разі модифікація розгляданих побудов відбувається на ґрунті взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з напівпредикативним. Нерідко до такої взаємодії також залучений сурядний зв'язок, який розмножує позицію ад'єктивного члена основи

синтаксичної трійки, напр.: *Він винний – поспішив, але раптом голова пішла обертом, що вони вдвох, лише вдвох, а вона зайшла така мила, привітна, як у колишніх немирівських листах* (О. Іваненко). Порівняльний поширювач може бути репрезентований і підрядною предикативною частиною, напр.: *Мамуня лагідний і довірливий, як відвідувач ресторану, що вперше у своєму житті прийшов у цей заклад, свято вірячи, що він звідси вийде таким же необдуреним, як і зайшов* (О. Черногуз). Цей тип модифікації постає наслідком взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним детермінантним і виходить за межі простого речення.

Щодо взаємодії власне-предикативного зв'язку з іншими типами подвійного зв'язку, то вона зумовлює два типи модифікації розгляданих побудов. По-перше, перетинатися можуть власне-предикативний і предикативно-кореляційний¹ подвійні зв'язки, переформатовуючи синтаксичні трійки на так звані синтаксичні четвірки – конструкції структурної моделі $S_7+S_{\text{pron1}}+V_f+Adj_{1,5}$, напр.: *Гей, Хома, чого ти сидиш такий сумний <та невеселий>?* (Ю. Андрухович). Кожен із компонентів таких конструкцій перебуває в синтаксичному зв'язку з трьома іншими водночас. Обидва субстантиви (вокатив, або номінатив у функції вокатива, й прономінатив) сполучені предикативними зв'язками з обома членами подвійного присудка (дієсловом та прикметником) водночас, а також корелюють між собою.

По-друге, подвійний власне-предикативний зв'язок може взаємодіяти з подвійним опосередкованим. Підсилений партикульованим прономінативом ад'єктив може бути поширений уточнювальним компонентом, напр.: *Використавши сильний цей приклад, жінка знову взялася за санобробку цього кураївського шалапуту, що набивається в зяті й від якого довірливій теці довелось би, мабуть, усього почути, а поки що сидить такий покірненький, аж присмучений, шию витягнув гусаком, очі в стелю пустив, та все ловить, та все «вдумується»* (О. Гончар); *Отакий і рости, сину, цікавий до всього: життя треба знати* (А. Головка). Приєднаний у такий спосіб компонент, уточнюючи ад'єктивний член основи синтаксичної трійки (недієслівний компонент подвійного присудка), за його посередництва вступає в предикативний зв'язок у формі координації з вершиною синтаксичної трійки (підметом) та сполучається тяжінням з іншим членом основи цієї синтаксичної трійки (дієслівним компонентом подвійного присудка). Подекуди до цього різновиду взаємодії може долучатися й сурядний зв'язок. У побудовах, які ілюструють цей процес, семантичну потребу поширити ад'єктив, зумовлену партикульованим прономінативом *такий*, одночасно задовольняють однорідний щодо нього член, якому притаманний відтінок пояснення, деталізації, й уточнювальний компонент, напр.: *Він, видно, був доброї вдачі, а удавав з себе неприступну злюку – рятувався від «приятелів», сидів такий нашорошений, змобілізований геть увесь, наче аж колючий, мов їжачок* (І. Багрянний).

На рівні складного речення модифікація синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ з ускладненим ад'єктивом чи його еквівалентом охоплює більший спектр семантичних різновидів порівняно з модифікацією синтаксичних трійок цієї ж моделі, але з ад'єктивним компонентом, вираженим власне-прикметником. Здебільшого ці модифікації представлені складнопідрядними займенниково-співвідносними реченнями несиметричної структури, хоч подекуди трапляються й займенниково-співвідносні речення симетричної структури, а також безсполучникові утворення. Ще одна особливість цих модифікацій полягає в тому, що вони є наслідком взаємодії подвійних синтаксичних зв'язків – власне-предикативного та підрядного прислівно-кореляційного².

¹ Синтаксичний зв'язок між присудком і підметом, вираженим звертанням та продубльованим займенниковим іменником другої особи (*ти, ви*), кваліфікуємо як подвійний предикативно-кореляційний [10, с. 76-77].

² Обґрунтування подвійної природи підрядного прислівно-кореляційного зв'язку див. [10].

Найчастіше у складі синтаксичної трійки аналізованого зразка прономінатив *такий* зумовлює підпорядкування підрядної предикативної частини квантитативної семантики, напр.: *Вбігла <Стручиха> до Олійнички в хату така люта, що забула й поздоровкатися з господинею* (Б. Грінченко). У такому оточенні лексема *такий* повною мірою реалізує свою функцію вказівки на високий ступінь вияву ознаки чи стану, «виступаючи в значенні, близькому до слів: *дуже, великою мірою*» [11 (X), с. 21]. Наявність залежної від цього компонента підрядної частини зі значенням міри й ступеня посилює в ньому зазначену семантику, зумовлюючи його транспозицію до сфери прислівника. Проте повної адвербіалізації цей прономінатив не досягає, оскільки зберігає здатність узгоджуватися з ад'єктивом і не кам'яніє, пор.: *До зірваного мосту він добрався такий зморений, що аж упав і довго не міг звести подих* (М. Дашкєв); *Тетянка припхалася додому така збуджена, що це помітили усі – і чоловік, і діти* (Люко Дашвар); *Свині лежать такі ситі й гладкі, що й з місця не можуть рушити* (І. Нечуй-Левицький). Ці побудови формуються на ґрунті взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним прислівно-кореляційним. Пронмінатив *такий*, постаючи складником одного з членів основи синтаксичної трійки (ад'єктивного компонента подвійного присудка) і корелятом підрядної частини водночас, опосередковує залучення підрядної предикативної частини в межах синтаксичної трійки. Нерідко така взаємодія ускладнюється ще й сурядним зв'язком, унаслідок чого відбувається нанизування однорідних ад'єктивних компонентів подвійного присудка, напр.: *Він сидів такий незграбний і сумний, опустивши руки і лапи на землю, що біля нього зібралися діти і почали кидати в нього пісок* (Е. Андєвська); *Люди перешіптувалися за його спиною, а він проходив повз них такий похмурий і відлюдний, що ніхто не наважувався одверто глузувати з нього* (З. Тулуб).

За приєднання підрядної предикативної частини порівняльними сполучниками *як, мов, ніби* тощо, на її квантитативну семантику напшаровується компаративний відтінок, який, відповідно, впливає й на функцію корелята *такий*. Як наслідок – у таких контекстах лексеми *такий* притаманний синкретизм і на рівні граматичного статусу (реалізує перехідність між займенниковим прикметником, підсилювальною часткою та прислівником), і на рівні семантики (об'єднує значеннєві відтінки міри й ступеня та порівняння), напр.: *Настя верталась з відрами через город та садок така весела, неначе на той час і сад розвивався, і вишні зацвіли, і соловейки защебетали* (І. Нечуй-Левицький); *Лежав такий здавлений і тяжкий, такий сірий, мов смуток над землею* (О. Кобилянська); *Тарас дивився на Остапа такий здивований, начебто це був і не Остап* (О. Довженко).

Аналогічним є механізм взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним прислівно-кореляційним і в складнопідрядних побудовах, де функційним еквівалентом ад'єктива синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ є цілісне словосполучення, організоване лексемами *вигляд, вираз* тощо. Подібно до окреслених вище, у конструкціях цього зразка підрядна предикативна частина й, відповідно, прономінатив *такий* як актуалізатор недієслівного компонента синтаксичної трійки головної предикативної частини реалізують або квантитативну, або квантитативно-компаративну семантику залежно від характеру сполучника, напр.: *Бідний Павлуша роззирався навколо з таким розчарованим кислим виразом, що мені аж шкода його стало* (В. Нестайко); *В приймальній першого секретаря сиділа темноброва дівчина з таким непроникливим виглядом, наче в неї десь під перукарськими кучериками було виштампувано гриф «секретно»* (М. Стельмах); *А далі Адам схопить за голову і в розпачі зі словами: «Сідалковський, моя Єва кохає не мене, а вас», – залишить «Фіндіпош» і піде містом з таким нещасним виглядом, як власник двох лотерейних квитків, на котрі випали найкрупніші виграші, але самі квитки випали з його кишені раніше за ті виграші* (О. Черногуз).

Обстежений матеріал засвідчує також випадки семантико-граматичної перехідності лексеми *такий* як складника синтаксичної трійки аналізованої моделі й у структурі складнопідрядних займенниково-співвідносних речень симетричної структури. Вони постають як наслідок взаємодії подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним прислівно-кореляційним, що оформлений сполучним займенниковим словом *який*. Цю взаємодію може ускладнювати й сурядний зв'язок, зумовлюючи розмноження позиції ад'єктивного компонента основи синтаксичної трійки, напр.: *Молоді панни вернулись додому такі щасливі, такі веселі, якими ніколи не зазнали себе в інституті!* (І. Нечуй-Левицький).

Особливо цікавими є випадки об'єднання двох синтаксичних трійок – із власне-предикативним та підрядно-предикативним зв'язками – у межах складнопідрядного займенниково-співвідносного речення. Займенникові компоненти, що становлять кореляційну пару цих конструкцій, входять до складу різних синтаксичних трійок: корелят *такий* ускладнює ад'єктивний компонент синтаксичної трійки структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ у головній предикативній частині, а релят *який* є ад'єктивним компонентом синтаксичної трійки структурної моделі $V_f+ S_4+Adj_{4,5}$ у підрядній предикативній частині. Їхнє об'єднання відбувається на ґрунті підрядного прислівно-кореляційного зв'язку, за допомогою якого синтаксична трійка підрядної предикативної частини сполучається з корелятом *такий* і за його посередництва входить до складу синтаксичної трійки головної предикативної частини, напр.: *Що вони говорили там – невідомо, а тільки <Пан Андрій> вийшов від дружини **такий похмурий, яким іще ніколи не бачив його пан Козловський*** (Г. Хоткевич).

Також зафіксовано об'єднання двох зазначених синтаксичних трійок за допомогою безсполучникового зв'язку, напр.: *І **такий вродливий лежить він, наш Олекса, ніколи таким не бачили його*** (О. Гончар). У таких конструкціях прономінатив *такий* постає у складі обох синтаксичних трійок, проте з різним функційним навантаженням. Якщо в першій предикативній частині він ускладнює ад'єктивний компонент подвійного присудка й має перехідний між займенниковим вказівним прикметником та вказівною часткою граматичний статус, то в другій предикативній частині його граматична поведінка однозначна: він є членом основи синтаксичної трійки з підрядно-предикативним подвійним зв'язком і функціонує як займенниковий прикметник.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, з одного боку, наявність ускладнювального прономінатива *такий* при ад'єктивному компонентові в синтаксичних трійках структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$ надає їм певної граматичної специфіки, а з іншого боку, така позиція зазначеного займенникового слова подекуди зумовлює зміни в його граматичному статусі. Пронмінатив *такий* в аналізованих синтаксичних трійках, що формують просте речення, залучає їх до організації зв'язку текстового рівня, зокрема його ланцюгового різновиду, а сам у цій позиції зазнає часткової партикуляції, набуваючи перехідної між займенниковим прикметником і часткою сутності. У межах простого речення подвійний власне-предикативний зв'язок у проаналізованих конструкціях взаємодіє з одиничними (сурядним та напівпредикативним) й іншими подвійними (опосередкованим та предикативно-кореляційним) синтаксичними зв'язками. Наслідком цих процесів є розмноження позиції ад'єктивного компонента, його ускладнення порівняльним зворотом, уточнювальним членом, а також комплексний вияв підмета – особовий займенниковий іменник у формі другої особи та вокатив. У синтаксичних трійках, модифікованих цими типами синтаксичного зв'язку, елементові *такий* властивий вищий ступінь партикуляції. На рівні складного речення подвійний власне-предикативний зв'язок схильний до взаємодії з підрядним детермінантним, підрядним

прислівно-кореляційним та подвійним підрядно-предикативним. Наслідком його взаємодії з підрядним детермінантним синтаксичним зв'язком постають складнопідрядні речення розчленованої структури з підрядною порівняльною частиною, займенниковому слову *такий* у цих структурах притаманний певний ступінь партикуляції. Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з підрядним прислівно-кореляційним формує складнопідрядні займенниково-співвідносні речення несиметричної структури з підрядною міри й ступеня або міри й ступеня з відтінком порівняння, прономінатив *такий* у цих побудовах виявляє схильність до адвербіалізації. Взаємодія подвійного власне-предикативного зв'язку з подвійним підрядно-предикативним можлива за посередництва прислівно-кореляційного, а також недиференційованого зв'язку. Ці процеси призводять до витворення складнопідрядних займенниково-співвідносних речень симетричної структури або безполучникових. Перспективу проведеного дослідження вбачаємо в аналізі реченнєвих реалізацій синтаксичних трійок структурної моделі $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, у яких прономінатив *такий* самостійно заповнює позицію третього компонента.

Список використаної літератури

1. Ожоган В. Синтаксис складнопідрядного елементарного речення / В. Ожоган. – Кіровоград : ЛОВ, 2006. – 123 с.
2. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Ін-т укр. мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
3. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові : [монографія] / Л. В. Шитик. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
4. Ломакович С. В. Займенниково-співвідносні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.02 «Українська мова» / С. В. Ломакович ; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 1993. – 52 с.
5. Огаренко Т. А. Позиційна структура речень із займенниковими компонентами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Т. А. Огаренко ; Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2004. – 20 с.
6. Ткач О. В. Складнопідрядні речення з корелятами *так*, *такий* як засіб організації метатексту / О. В. Ткач, О. О. Переяслова // Лінгвістичні дослідження : [зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди]. – Харків, 2013. – Вип. 36. – С. 121-126.
7. Ожоган В. М. Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови / В. М. Ожоган ; [НАН України, Ін-т укр. мови]. – К. : [б.в.], 1997. – 231 с.
8. Бондаренко Л. В. Склад та комунікативні функції вторинних часток : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Бондаренко ; Кіровоградський держ. пед. ун-т ім. Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2005. – 20 с.
9. Глібчук Н. Партикуляція – один із шляхів виникнення міжчастиномовних омонімів / Н. Глібчук // Лінгвістичні студії. – Донецьк : ДонНУ, 2011. – Вип. 22. – С. 77-82.
10. Кобченко Н. Сфери реалізації прислівно-кореляційного зв'язку / Н. Кобченко // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 3. – С. 71-80.
11. Словник української мови : в 11 т. / [АН УРСР ; Ін-т мовознавства] ; [за ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

References

1. Ozhohan, V. (2006). *Syntax of Complex Elementary Sentence*. Kirovohrad : LOV (in Ukr.)
2. Khrystianinova, R. O. (2012). *Complex Sentences in the Modern Standard Ukrainian Language*. Kyiv: Institute of Ukrainian Language; Dmytro Buraho's Publishing house (in Ukr.)
3. Shytyk, L. V. (2014). *Synchronic Transitivity of Syntactic Units in the Ukrainian Standard Language*. Cherkasy : Publisher Chabanenko Yu.A. (in Ukr.)
4. Lomakovych, S. V. (1993). *The Pronoun-Correlative Type Compound Sentences in the Modern Ukrainian Language*: Unpublished dissertation for a doctoral degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Ternopil State Pedagogical Institute, Ukraine. (in Ukr.)
5. Oharienko, T. A. (2004). *Position Structure of Sentences with Pronoun Components* : Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University, Kirovohrad, Ukraine. (in Ukr.)

6. Tkach, O. V. (2013). Complex Sentences with Correlative Words *tak, takyi* as the Way of Metatext Organization. *Linguistic researches (Linhvistychni doslidzhennia)*, 36, 121-126. (in Ukr.)
7. Ozohan, V. M. (1997). *Pronoun Words in the Grammatical Structure of the Modern Ukrainian Language*. Kyiv. (in Ukr.)
8. Bondarenko, L. V. (2005). *Composition and Communicative Functions of Secondary Particles* : Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University, Kirovohrad, Ukraine. (in Ukr.)
9. Hlibchuk, N. (2011). Particularization as One of the Way of Inter-speech-parts Homonyms' Appearance). *Linguistic studies (Linhvistychni studii)*, 22, 77-82. (in Ukr.)
10. Kobchenko, N. (2015). Scopes of Realization of the To-word-correlative Connection. *The typology and functions of language units (Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts)*, 3, 71-80. (in Ukr.)
11. Bilodid, I. K. (Ed.) (1970-1980). *Dictionary of the Ukrainian language*, Vol. I-XI. Kyiv: Scientific opinion. (in Ukr.)

KOBCHENKO Natalia Vitaliyivna,

Candidate of Philology, Senior lector, doctoral student of Ukrainian and applied linguistics, Kyiv
Taras Shevchenko National University
e-mail: natalia.kobchenko@gmail.com

**FUNCTIONAL-CATEGORICAL STATUS OF THE PRONOUN ТАКИЙ
IN CONSTRUCTIONS WITH DOUBLE PREDICATION**

Abstract. Introduction. *The paper deals with the clearing up of the functions of syntactic triplets (three-members-constructions) of formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, where the adjective constituent is expressed with the compound of the proper-adjective and pronoun **макуї**.*

Purpose. *The purpose of the analysis is to explore the arrangement of the double proper-predicative connection, that realizes in such syntactic triplets, and the other types of syntactic connection; to study out the ways of transposition of the pronoun **макуї** in such syntactic triplets as well.*

Results. *The double proper-predicative syntactic connection (realized in the syntactic triplets with the compound adjective) interacts with the coordinative connection, the semi-predicative connection, the double mediate connection and the double predicative-correlative connection in the structure of a simple sentence. The pronoun **макуї** has some degree of particularization in the sentences formed with interactions of these syntactic connections. In the structure of the complex sentence the double proper-predicative syntactic connection interacts with the subordinate determinative connection, the subordinate to-word-correlative connection and the undifferentiated connection. The pronoun **макуї** has some degree of adverbialization in the sentences formed with interactions of these syntactic connections. The interaction between the double proper-predicative connection and the double subordinate-predicative connection can be with the intermedium of the subordinate to-word-correlative connection and the undifferentiated connection.*

Originality. *The author has demonstrated how the ways of modification of syntactic triplets of structural model $S_1+V_f+(\text{макуї}+Adj_{1,5})$ depend on the pronoun **макуї** in their structure, on one hand, and how this syntactic position of the pronoun influences on its ability to transpose to the other speech-parts' domain, on the other hand. The reveal of this dependence is **the originality** of the presented research.*

Conclusion. *The grammatical character of the pronoun word **макуї**, which compounds the adjective in the syntactic triplets of formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, depends on the modifications of these constructions in the structure of simple or complex sentence. Simultaneously, the availability of this pronoun word in these syntactic triplets predetermines the ways of their modifications. The prospective of our study is to explore the ways and arrangements of modification of the syntactic triplets of the formal model $S_1+V_f+Adj_{1,5}$, where the adjective constituent is expressed with the pronoun **макуї** only.*

Keywords: *syntactic connection; double syntactic connection; predicative connection; syntactic triplet; double predicate; predicative attribute; duplexes; depictive predicate; pronoun; transposition.*

Надійшла до редакції 11.09.17
Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.2'367.5

ГРОЗЯН Ніна Федорівна,кандидат філологічних наук, доцент, завідувач
кафедри української філології Кримського
інженерно-педагогічного університету
e-mail: n.f.grozyan@mail.ru**КРИТЕРІЇ І СПОСОБИ РОЗМЕЖУВАННЯ ЧЛЕНІВ РЕЧЕННЯ**

Статтю присвячено з'ясуванню критеріїв розрізнення членів речення в річищі сучасних наукових досліджень. Окреслено термінологічний інструментарій розмежування членів речення. Диференційовано критерії та способи розмежування членів речення, що стосуються теоретичного обґрунтування і методичних засад розрізнення структурно-семантичних компонентів. Серед критеріїв названо формальний (синтаксичні зв'язки) і семантичний (семантико-синтаксичні відношення). Основним засобом розмежування другорядних членів речення визначено ті відношення, у які вони вступають з іншими компонентами, тобто відношення між власне-членами речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект), комунікатемами – компонентами, які переважно кваліфіковані як тема і рема (комунікативний аспект). Виокремлено способи розмежування другорядних членів речення з огляду на їхні структурні ознаки. Доведено, що весь комплекс критеріїв і способів розмежування мінімальних синтаксичних одиниць ґрунтується на їхніх диференційних класифікаційних ознаках. Зауважено, що під час розрізнення другорядних членів речення потрібно враховувати їхні кореляції з формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками.

Ключові слова: член речення; критерії розмежування членів речення; способи розрізнення членів речення; синтаксичний зв'язок; семантико-синтаксичні відношення.

Постановка проблеми. Речення часто містять компоненти, що важко піддаються формалізації, а тому потребує уваги проблема визначення критеріїв розмежування синтаксичної ролі членів речення з огляду на їхню складну й досить розгалужену різноманітність засобів вираження.

Оскільки традиційне визначення членів речення ґрунтується на одночасному врахуванні їхніх формально-синтаксичних і семантико-синтаксичних ознак, це часто руйнує єдині виміри класифікації й веде до об'єднання в одному класифікаційному ряді неоднорядкових величин. Тому опрацювання критеріїв розмежування членів речення стало актуальним завданням сучасного мовознавства. Розв'язанню цієї проблеми сприяє кваліфікація речення як багатоаспектної синтаксичної одиниці. Вирізнення формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структур речення як окремих об'єктів вивчення зумовило також розрізнення двох рядів членів речення: формально-синтаксичних (власне членів речення, визначених на основі синтаксичних зв'язків) і семантико-синтаксичних (синтаксем), виокремлених на основі семантико-синтаксичних відношень [1, с. 74–77].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні в лінгвістиці виконано низку вагомих наукових студій, що презентують різні підходи до вивчення членів речення. Теоретичне осмислення формально-синтаксичної структури речення представлено в працях В. В. Бабайцевої [2], В. А. Белашапкової [3], І. Р. Вихованця [1; 4], Н. В. Гуйванюк [5], А. П. Загнітка [6], Н. Л. Іваницької [7], М. В. Мірченка [8], К. Ф. Шульжука [9] та ін. Проблеми мінімальної семантико-синтаксичної одиниці досліджували І. Р. Вихованець [4], К. Г. Городенська [10], А. П. Загнітко [6], Г. О. Золотова [11], О. В. Кульбабська [12], О. Г. Межов [13] та ін., комунікативний аспект – М. О. Вінтонів [14] та ін.

Попри таку потужну наукову заповнюваність, питання розрізнення членів речення остаточно не розв'язане, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти їхнього аналізу. Актуальність теми увиразнює наявність різноманітних, нерідко

протилежних, концепцій і підходів, що стосуються місця аналізованих компонентів серед інших синтаксичних одиниць, визначення диференційних ознак членів речення, їхньої типології та формальної, семантичної і комунікативної диференціації.

Мета статті – з'ясувати критерії і способи розмежування другорядних членів речення в річищі сучасних наукових досліджень. Досягненню поставленої мети сприятиме реалізація таких **завдань**: окреслити термінологічний інструментарій розмежування членів речення; диференціювати критерії та способи розмежування членів речення, що стосуються теоретичного обґрунтування і методичних засад розрізнення мінімальних синтаксичних одиниць; довести, що весь комплекс критеріїв і способів розмежування другорядних членів речення ґрунтується на їхніх диференційних класифікаційних ознаках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Члени речення постають своєрідними конденсаторами, що дають змогу доповнити раніше виявлені ознаки складників речення новими властивостями, побаченими й описаними під іншим кутом зору, в аспекті нових синтаксичних напрямів [2, с. 32]. Погоджуємося з В. В. Бабайцевою, що члени речення – це фокус, який збирає все, а тому глибоке їх вивчення передбачає врахування всіх аспектів речення [2, с. 31].

Немає єдиної думки стосовно термінологічного інструментарію, що стосується розмежування членів речення. У лінгвістичних працях використовують лексеми «критерії», «фактори», «принципи», «прийоми», «способи», «засоби» [7, с. 74–77]. Дослідники називають низку особливостей, які потрібно враховувати для кваліфікації другорядних членів речення: 1) семантико-синтаксичні функції структурно-семантичного компонента; 2) входження / невходження до номінативного мінімуму речення; 3) морфологічне вираження другорядного члена речення і граматичні засоби зв'язку з опорним словом; 4) синтаксична роль; 5) лексичне значення опорного і залежного членів речення; 6) позиційна закріпленість / незакріпленість під час актуального членування речення; 7) співвідношення з відповідним компонентом семантико-синтаксичної структури речення [6, с. 494; 9, с. 86].

Труднощі класифікації членів речення пов'язані з низкою обставин: 1) невизначеністю об'єкта класифікації (члени предикативної одиниці, члени речення, словоформи у їх співвідношенні з іншими компонентами); 2) можливістю різних принципів класифікації (характер відношень, форма вираження, структурна роль); 3) наявністю багатьох чинників розрізнення членів речення (морфологічна форма, лексичне наповнення, порядок слів) [15, с. 48–49].

Один із принципів розмежування членів речення, зауважує Н. Л. Іваницька, ґрунтується на узагальненні. Узагальнювальні слова можуть слугувати відповідними замінниками членів речення, особливо там, де члени речення мають різнорідне морфологічне оформлення й частина з них становить труднощі під час аналізу. Є кілька типів узагальнювальних слів: питальні (*як? звідки? куди? який? де? коли? чому* та ін.), вказівні (*так, звідти, туди, там, тоді* тощо), заперечні (*ніяк, нікуди, ніде, ніколи* та ін.) [7, с. 75].

Визначальним чинником класифікації членів речення, на думку О. А. Дубової, є їхнє відношення до вираження основної граматичної ознаки речення – предикативності – і типу зв'язку. Наприклад, власне означальне синтаксичне значення відповідає значенню позачасової ознаки предмета, тобто називає первинну ознаку, а обставинно-означальне – відповідає значенню ознаки предикативної і називає вторинну, ситуативно зумовлену ознаку [16, с. 25].

Уважаємо за доцільне розрізняти критерії та способи розмежування членів речення, що стосуються теоретичного обґрунтування й методичних засад розрізнення членів речення. Критеріями їхньої диференціації є формальний і семантичний, що, однак, не знімає в

багатьох випадках дискусійних питань щодо кваліфікації членів речення. Залучення інших критеріїв (логічного, психологічного, комунікативного) узагалі призводить до руйнування усталеної системи членів речення, оскільки на першому плані постають інші вимоги до головних і другорядних членів (наприклад, згідно з психологічним критерієм, у висловленні перше уявлення належить підметові, друге – присудковій, а на першому місці в реченні стоїть, наприклад, детермінант). Застосування подібних критеріїв потребує додавання нової термінології до теорії членів речення [17, с. 663–664].

Маркерами категорії членів речення слугують синтаксичні зв'язки та семантико-синтаксичні відношення. Типологія синтаксичного зв'язку в структурі речення має вирішальне значення щодо категорії членів речення та способів їх виокремлення. Однак другорядні члени не можна диференціювати за синтаксичним зв'язком, оскільки названий формальний критерій слугує засобом розрізнення не окремих членів речення, а двох узагальнених груп – головних і другорядних членів речення [18, с. 49].

Основним критерієм визначення й розмежування другорядних членів речення є ті відношення, у які вони вступають з іншими компонентами, тобто відношення між власне-членами речення (формально-синтаксичний аспект), синтаксемами (семантико-синтаксичний аспект), комунікатемами – компонентами, які переважно кваліфіковані як тема і рема (комунікативний аспект).

Функція того чи того члена речення, його синтаксична суть зумовлена семантико-синтаксичними відношеннями з іншими компонентами та виявляється у зв'язку й тільки через зв'язок із ними. Водночас синтаксичні зв'язки реалізують функціонування слова (словосполучення) у реченні й тому є формальним засобом вираження семантико-синтаксичних відношень. З огляду на це, поняття семантико-синтаксичних відношень та синтаксичних зв'язків пов'язані між собою й у структурі простого речення паралельно існують як граматичний зміст і граматична форма члена речення [18, с. 50]. Змістом члена речення є граматичне значення, яке полягає в семантико-синтаксичних відношеннях членів речення й формально виявляється у синтаксичних зв'язках між ними. Погоджуємося з І. М. Арібжановою, що основним критерієм визначення та розрізнення членів речення, а значить основною його диференційною ознакою, є граматичне значення: визначити член речення – означає встановити, у яких відношеннях перебуває він з іншими компонентами [18, с. 55–56].

Грамматичність членів речення, як стверджує Н. Л. Іваницька, мотивована ще й деякими ознаками морфологічного плану, які, безперечно, треба враховувати. Зокрема, «непрямий відмінок іменника є типовою формою додатка, кожен прикметник, пов'язаний безпосередньо з іменником, є означенням, а прислівник чи дієприслівник, що вступає в синтаксичний зв'язок прилягання з дієсловом, виконує в реченні синтаксичну роль обставини» [7, с. 69].

Практичне визначення членів речення ґрунтується на основі комплексу семантичних та формальних ознак, з огляду на комунікативне призначення речення й окремих його частин [Там само, с. 78]. Способами розмежування другорядних членів (тобто практичними прийомами розрізнення) з огляду на їхні диференційні структурні ознаки є:

- 1) значеннєві запитання, спрямовані на відображення семантико-синтаксичного статусу другорядного члена речення;
- 2) морфологічне вираження структурно-семантичного компонента;
- 3) супідрядні зв'язки між другорядними членами речення як показник однорідності їхнього семантико-синтаксичного статусу;
- 4) урахування особливостей категорійної семантики головного слова;
- 5) можливість синонімічної заміни одних словосполучень іншими (*колосок жита – житній колосок*);

б) урахування реального відчуття просторових відношень, місця розташування чого-небудь і, з огляду на це, поступової втрати іменником власної категорійної семантики (*За вікном розвиднялося*);

7) урахування лексичного значення головного і залежних слів [6, с. 494].

Весь комплекс критеріїв і способів розмежування другорядних членів речення ґрунтується на їхніх диференційних класифікаційних ознаках (див. табл. 1). Класифікаційними ознаками другорядних членів речення (*класифікаційний* – стосується *класифікації* у 2 значенні як системи розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями) [19, с. 432]) логічно вважати такі: 1) роль у формально-синтаксичній структурі речення; 2) кореляція із власне-членами речення; 3) засоби вираження; 4) позиція у формально-синтаксичній структурі речення; 5) різновид синтаксичного зв'язку; 6) співвідношення із синтаксемами; 7) різновид семантико-синтаксичних відношень; 8) позиційна закріпленість при актуальному членуванні, співвідношення з комунікатами.

Таблиця 1

Класифікаційні ознаки другорядних членів речення

Додаток	Означення	Обставина
1) належить до формально-синтаксичної структури речення як його другорядний член;	1) належить до формально-синтаксичної структури речення як його другорядний член;	1) належить до формально-синтаксичної структури речення як його другорядний член;
2) корелює з прислівним керованим другорядним членом речення, зрідка – з об'єктним детермінантом;	2) корелює з прислівним узгодженим членом речення (у типовому вияві), прислівним прилеглим членом речення та з корелятом;	2) корелює з детермінантними членами речення (фоновими локативним та темпоральним; із детермінантами зумовленості (причинним, цільовим, умовним, допустовим); детермінантом із характеризувальним значенням (атрибутивним, уточнення / обмеження; порівняння; сукупності / роздільності); із прислівним прилеглим членом речення з кількісним та просторовим значеннями;
3) у типових випадках виражений іменником, займенником;	3) у типових випадках виражене прикметником, числівником, займенником, дієприкметником;	3) виражена прислівником, інфінітивом, відмінковими та прийменниково-відмінковими формами іменників;

Додаток	Означення	Обставина
4) у типовому вияві розташований після опорного слова (дієслова, прикметника, дієприкметника, віддієслівного іменника);	4) у типовому вияві розташований перед опорним словом (іменником, займенником);	4) у типовому вияві розташований у постпозиції щодо опорного слова (дієслова, прикметника, дієприкметника), а також у препозиції;
5) поєднується з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі керування;	5) поєднується з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі узгодження або кореляції;	5) поєднується з опорним словом підрядним прислівним синтаксичним зв'язком у формі прилягання;
6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься із субстанціальними об'єктною, суб'єктною, адресатною, інструментальною синтаксемами;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою, субстанціальною суб'єктною синтаксемою;	6) у семантико-синтаксичній структурі речення співвідноситься із субстанціальною локативною синтаксемою, вторинними предикатними синтаксемами часу, причини, умови, допусту, порівняння; із вторинною предикатною атрибутивною синтаксемою;
7) виражає об'єктні семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає означальні семантико-синтаксичні відношення;	7) виражає обставинні семантико-синтаксичні відношення;
8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.	8) не виявляє позиційної закріпленості при актуальному членуванні речення, може бути темою або ремою.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, розрізнення критеріїв та способів розмежування членів речення стосується теоретичного обґрунтування і методичних засад розрізнення членів речення. Основним критерієм диференціації другорядних членів речення слугують відношення між власне-членами речення, синтаксемами та комунікатемами. Формальним засобом вираження семантико-синтаксичних відношень є синтаксичний зв'язок, який реалізує функціонування синтаксичних одиниць. Способами розмежування другорядних членів речення з огляду на їхні диференційні структурні ознаки є: значеннєві запитання, морфологічне вираження структурно-семантичного компонента; супідрядні зв'язки між другорядними членами речення; можливість синонімічної заміни одних словосполучень

іншими; урахування особливостей категорійної семантики головного слова, реального відчуття просторових відношень та лексичного значення головного і залежних слів. Для визначення критеріїв розмежування мінімальних синтаксичних одиниць потрібно враховувати кореляції традиційних другорядних членів речення з їхніми формально-синтаксичними, семантико-синтаксичними та комунікативними відповідниками. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в наповненні конкретним мовним матеріалом теоретичних і методичних засад розрізнення членів речення.

Список використаної літератури

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Бабайцева В. В. Система членов предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1988. – 159 с.
3. Белошапкова В. А. Современный русский язык : Синтаксис / В. А. Белошапкова. – М. : Высшая школа, 1977. – 248 с.
4. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : монографія / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.
5. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць : монографія / Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 1999. – 336 с.
6. Загнітко А. П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. – 992 с.
7. Іваницька Н. Л. Теоретичний синтаксис української мови. Частина перша / Н. Л. Іваницька. – Вінниця : ВДПУ ім. М. Коцюбинського, 2002. – 169 с.
8. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій : монографія / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : Ред.-вид. відд. «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
9. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підручник / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.
10. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
11. Золотова Г. А. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1988. – 440 с.
12. Кульбабська О. В. Вторинна предикація у простому реченні : монографія / О. В. Кульбабська. – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2011. – 672 с.
13. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : монографія / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
14. Вінтонів М. О. Актуальне членування речення і тексту: формальні та функційні вияви : монографія / М. О. Вінтонів. – Донецьк : Донецький нац. ун-т, 2013. – 327 с.
15. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высшая школа, 1980. – 141 с.
16. Дубова О. А. Другорядні члени речення з синкретичними означально-обставинними ознаками / О. А. Дубова // Мовознавство. – 1989. – № 6. – С. 64–69.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.
18. Арібжанова І. Зміст і форма члена речення / Ірина Арібжанова // Українське мовознавство. – 2010. – № 40. – С. 48–56.
19. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.

References

1. Vykhovanets, I. R. (1993). *Grammar of the Ukrainian language. Syntax: a text-book*. Kyiv: Lybid (in Ukr.)
2. Babaitseva V. V. (1988). *The system of sentence parts in the contemporary Russian language*. Moscow: Education (in Russ.)
3. Beloshapkova, V. A. (1977). *The contemporary Russian language: Syntax*. Moscow: High School (in Russ.)
4. Vykhovanets, I. R. (1992). *Essays in functional syntax of the Ukrainian language : a monograph*. Kyiv : Scientific thought (in Ukr.)
5. Huivaniuk, N. V. (1999). *Formal-semantic relations in the system of syntactic units: a monograph*. Chernivtsi: Ruta (in Ukr.)
6. Zahnitko, A. P. (2011). *Theoretical grammar of the contemporary Ukrainian language. Morphology. Syntax*. Donetsk : Ltd. «ICC «BAU» (in Ukr.)

7. Ivanytska, N. L. (2002). *Theoretical syntax of the Ukrainian language*. Part one. Vinnytsia: VSPU named after M. Kotsiubynskyi (in Ukr.)
8. Mirchenko, M. V. (2004). *The structure of syntactic categories: a monograph*. Lutsk : Publishing house «Vezha» VSU named after Lesia Ukrainka (in Ukr.)
9. Shulzhuk, K. F. (2004). *Syntax of the Ukrainian language: a text-book*. Kyiv: Publishing center «Academia» (in Ukr.)
10. Horodenska, K. H. (1991). *Derivation of syntactic units: a monograph*. Kyiv : Scientific thought (in Ukr.)
11. Zolotova, G. A. *Синтаксический словарь. Repertory of elementary units of Russian syntax*. Moscow : Science (in Russ.)
12. Kulbabska, O. V. (2011). *Secondary predication in a simple sentence: a monograph*. Chernivtsi: Chernivtsi national university (in Ukr.)
13. Mezhov, O. H. (2012). *Typology of minimal semantic-syntactic units: a monograph*. Lutsk: Volyn national university named after Lesia Ukrainka (in Ukr.)
14. Vintoniv, M. O. (2013). *Actual division of a sentence and a text: formal and functional demonstrations: a monograph*. Donetsk: Donetsk national university (in Ukr.)
15. Sirotinina, O. B. (1980). *Lectures on syntax of the Russian language*. Moscow: High School (in Russ.)
16. Dubova, O. A. (1989). Secondary parts of a sentence with syncretic features of attribute and adverbial modifier. *Movoznavstvo (Linguistics)*, 6, 64–69 (in Ukr.)
17. Selivanova, O. (2006). *Contemporary linguistics: terminological encyclopedia*. Poltava: Dovkillia-K (in Russ.)
18. Aribzhanova, I. (2010). Form and content of a sentence part. *Ukrainske movoznavstvo (Ukrainian linguistics)*, 40, 48–56 (in Ukr.)
19. *Large explanatory dictionary of the contemporary Ukrainian language* (2003) / [compiler and chief editor V. T. Busel]. Kyiv; Irpin : VTF «Perun» (in Ukr.)

GROZIAN Nina Fedorivna,

Candidate of Philology, Associate Professor, Chair of Ukrainian Studies, Crimean Engineering and Pedagogical University

e-mail: n.f.grozyan@mail.ru

CRITERIA AND WAYS OF DIFFERENTIATION OF PARTS OF A SENTENCE

Abstract. Introduction. *The attention is to be paid to the problem of determining the criteria and ways of differentiation of a syntactic role of sentence parts because of their complicated and rather wide diversity of expression. Relevance of a topic shows the availability of numerous, quite often opposite, concepts and approaches, which concern the place of analyzed components among other syntactic units, the definition of differentiated features of sentence parts, their typology and formal, semantic and communicative differentiation.*

The purpose of the paper is to find out criteria and ways of the differentiation of sentence parts in a great number of researches.

Results. *A terminological tool of the differentiation of sentence parts was presented in the paper. Criteria and ways of the differentiation of sentence parts, concerning theoretical explanation and methodological grounds of the differentiation of structural-semantic components, were suggested. Formal (syntactic links) and semantic (semantic-syntactic relations) criteria were mentioned. The major way of the differentiation of secondary parts of a sentence is the relation which they have with other components, that is, the relation between: sentence parts themselves (formal-syntactic aspect), syntaxemes (semantic-syntactic aspect), communicatemes – components which are classified as topics and comments (communicative aspect). The ways of the differentiation of secondary parts of a sentence in view of their structural characteristics were emphasized. It has been proved that the whole complex of criteria and ways of the differentiation of minimal syntactic units is based on their differentiated classification features. It has been stated that when differentiating sentence parts it is necessary to take into consideration their correlation with formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative matches.*

Originality. *The originality of this research consists in describing a terminological tool of the differentiation of sentence parts; the differentiation of the criteria and ways of the distinction of sentence parts, concerning theoretical explanation and methodological grounds of the differentiation of minimal syntactic units; in explaining the dependence of criteria and ways of the differentiation of secondary parts of a sentence on their classification features.*

Conclusion. *The conclusion has been made that the differentiation of criteria and ways of the distinction of sentence parts concerns theoretical explanation and methodological principles of sentence part differing. Relations between sentence parts themselves, syntaxemes and*

communicatemes serves as the main criteria of the differentiation of minimal syntactic units. A syntactic link is a formal means of the expression of semantic-syntactic relations which ensures the functioning of syntactic units. The ways of the distinction of secondary sentence parts in view of their differentiated structural features are: semantic questions, morphological expression; subordinate links between structural-semantic components; a possibility of synonymic substitution of some word phrases for others; the consideration of peculiarities of categorical semantics of a main word, true perception of spatial relations and a lexical meaning of a main word and subordinate ones. The determination of criteria differentiation of minimal syntactic units has to take into consideration correlations of traditional secondary sentence parts with their formal-syntactic, semantic-syntactic and communicative matches. The challenge of our further scientific search is in adding concrete linguistic material to theoretical and methodological principles of the differentiation of sentence parts.

Keywords: *part of a sentence; differentiation criteria of parts of a sentence; differentiation ways of parts of a sentence; syntactic link; semantic-syntactic relation.*

Надійшла до редакції 18.03.17

Прийнято до друку 14.04.17

УДК 811.133.1'367+811.161.2'367

ПАЛІЙ Василь Павлович,

кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету vasilpalii@ukr.net

ШЕВЧЕНКО Ольга Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, викладач кафедри практики німецької та французької мов Рівненського державного гуманітарного університету chernyakolala86@gmail.com

СИНТАКСИЧНЕ ВИРАЖЕННЯ БЕЗОСОБОВИХ КОНЦЕПТІВ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Теорія синтаксичних концептів, що виходить з когнітивної природи синтаксичних структур, дозволяє по-новому підійти до аналізу формальної і семантичної складової українських односкладних, двоскладних, і французьких двоскладних речень – висловлювань. Знаками синтаксичних концептів, представлених в семантичному просторі мови, слід вважати структурні схеми простого речення з фіксованими відносинами між компонентами в ролі суб'єктива і предикатива. Стаття присвячена аналізу та функціям у дискурсі безособових синтаксичних концептів різноструктурних мов, з врахуванням семантико-когнітивного підходу у процесі перекладу з французької на українську мову і з української на французьку.

Ключові слова: *синтаксис, концепт, безособовий зворот, семантика, сема.*

Постановка проблеми. У роботах з когнітивної лінгвістики основну увагу приділено лексичним концептам: лексеми і словосполучення досліджують як мовні знаки, які мають конкретне наповнення. Вивчення концептів, що репрезентованих синтаксичними засобами, також знайшло відображення в цілій низці робіт, що з'явилися останніми роками (В. И. Казаріна, М. М. Булініна, Е. И. Давидова, О. А. Селеменова, З. Р. Аглеєва, С. Е. Кузьміна, И. Н. Очирова та ін.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Знаками синтаксичних концептів, представлених в семантичному просторі мови, слід вважати структурні схеми простого речення (ССПР) з фіксованими відносинами між компонентами в ролі суб'єктива і предикатива. На думку В. Г. Гака, структурна схема речення є мовним знаком, позиційна – знаком мовлення. Французькі лінгвісти не використовують термін «структурна схема простого речення», хоча й існують терміни *schème/schéma de phrase* – (un type de phrase défini par les règles de combinaisons de ses constituants): тип речення, визначений правилами поєднання його складових елементів) (*Dictionnaire de linguistique et des sciences du langage*). У французькому реченні обов'язковою є присутність підмета (у тому числі формального, наприклад, безособового займенника *on* що пов'язане з тенденцією до дієслівної двокомпонентності, наприклад: «*De la fenêtre on voyait la grande pelouse que bordait une allée de gravier* [2; с.202].

В українській мові є категорія відмінка, суб'єкт речення може бути представлений не лише називним відмінком, але і різноманітними прийменниково-відмінковими і відмінковими формами (*йому весело, у нас багато часу, йому здається і т.п.*). Для визначення формальної і змістовної сторони речення дослідники української мови, після численних дискусій прийшли до згоди використовувати поняття структурної схеми речення, що відображає наявність великої кількості виразів з давальним, родовим, орудним, та місцевим відмінками. Теорія синтаксичних концептів, що виходить з когнітивної природи синтаксичних структур, дозволяє повному підійти до аналізу формальної і семантичної складової українських односкладних, двоскладних, і французьких двоскладних речень.

Мета статті – проаналізувати співвідношення безособових синтаксичних концептів різноструктурних мов на основі семантико-когнітивного підходу. У процесі перекладу з французької на українську мову і з української на французьку, варто звернути увагу на звороти із займенником *il*, на різноманітність способів перекладу на українську мову і використання широкого спектру конструкцій української мови. Що стосується синтаксичних концептів, які можуть виражатися цими зворотами, то це питання ще не стало предметом монографічного дослідження, хоча в теорії перекладу особливості змісту тієї або іншої синтаксичної структури розглядалися, але без звернення до теорії синтаксичних концептів.

Виклад основного матеріалу. Які ж синтаксичні концепти виражені конструкціями з використанням займенника *Il*? Оскільки такі звороти часто виражають суб'єктивне відношення особи, що говорить, його думку з приводу тієї чи тієї ситуації спілкування, для нас представляє інтерес співвідношення цієї структури з категорією модусу і диктуму. Поняття категорії модусу і диктуму було запропоноване Ш. Баллі. Згідно з його розумінням, експліцитна пропозиція складається з двох частин. «Одна з них буде корелянтом процесу, явища, стану – **диктум** (від латин. *dictum* – "сказане"), друга містить головну частину речення, без якої взагалі його не може бути, тобто вираження модальності, корелятивної операції, здійсненої мислячою особою. Логічним і аналітичним виразом модальності служить модальне дієслово (думати, радіти, бажати), а його суб'єктом – модальний суб'єкт; обое утворюють **модус** (від латів. *modus* – "образ, спосіб"), який доповнює диктум" [1; с. 44]. Інакше кажучи, **диктум** означає те, про що говориться в реченні (подія, ситуація, сам факт), а модус – відношення мовця (автора) до висловлювання або ж відношення описаного факту (ситуації, події) до дійсності [1; с. 60].

Французькі звороти із займенником третьої особи однини *il* вважаються безособовими. Семантична спустошеність *il*, відсутність вказівки на конкретний суб'єкт, вважається основною особливістю французької двоскладної безособової конструкції. Наприклад: «*Il régnait dans cette minuscule maison de couture une agitation*

semblable à celle de l'avenue Hoche, peut-etre encore plus fébrile» [3; с.210]. Статус цього займенника у безособовій конструкції сьогодні як і раніше представляється досить неясним, показовою є відсутність його чіткого визначення у французькому лінгвістичному словнику, в якому більше уваги приділено безособовим дієсловом і безособовим реченням, а займенник *il* згадують як *neutre*.

Використання виразу *il y a* в різних дієслівних формах детальніше, ніж в українській мові, передає темпоральне співвідношення об'єкту з моментом мовлення. У французькій мові важливішим вважається момент наявності/відсутності суб'єкта, що передається семантикою зворотів з виразом *il y a*, які обслуговують відповідний синтаксичний концепт "*наявність/відсутність чого-небудь/кого-небудь*". Наприклад: «*Van Allen préparait sa collection d'été et tant d'efforts, tant d'optimisme me frappèrent car je me demandais s'il y aurait encore des étés*» [3; с.210]. Структурна схема, яка обслуговує український синтаксичний концепт стану природи і довкілля, перекладають французькою мовою конструкціями із займенником *il* з ідентичним змістом: «*Il faisait encore nuit, quand nous sommes arrivés à Sallanches*» [3; с.217]. Такі синтаксичні концепти в українській і французькій мові співпадають.

Українські слова і вирази: *а якщо що-небудь, адже, тут ось що, той самий, що тут*, які підкреслюють факт наявності, перекладаються на французьку мову конструкцією *il s'agit*: «*Il peut s'agir d'un individu ayant usé d'un nom d'emprunt et de faux papiers, comme il était courant à l'époque*» [3; с.181]. Українські модальні слова і вирази в структурній схемі: *комусь потрібно щось робити* передаються за допомогою конструкцій *il s'agit de+inf.*, *il s'agit de+compl.* Схема *il s'agit* використовується також для порівнянь із словами *точно, ніби*, в перекладі українських речень з дієсловом *говорити*, для уточнення факту появи, з дієсловами розумової діяльності. Вибір цієї структури, в основному, зумовлений необхідністю вказати на виникнення в часі *чогось/будь-кого*, що пояснюється наявністю у французькій мові відповідного синтаксичного концепту.

Українські синтаксичні концепти буття об'єкту, які позначають модальний стан (*кому необхідно що робити*), стан природи і довкілля, ознаки об'єкту (*хто/що, є яким*), передаються конструкціями *il existe, il commence/recommence* (*починає бути*), *il devient* (*стає*), *il en va ainsi, il se trouve, il reste, il advient*. Українські слова і вирази *досить, варто, було варто, досить було, треба було, тільки, тільки трохи, трохи*, можна перекласти *il suffit* (*il suffisait, il a suffi, (il avait suffi), il suffit de (que)*). Український синтаксичний концепт відсутності об'єкта перекладають французькою мовою зворотом *il manque*. Вживання негативних часток *ne pas* роблять структуру ствердною, підкреслюючи наявність об'єкту або факту дійсності. Проте, французького синтаксичного концепту відсутності, як в українській мові, ми не знаходимо. Заперечення у французькій мові передають негативні лексичні частки. Вся різноманітність українських лексичних одиниць, які належать до складу структурної схеми, що представляє синтаксичний концепт відсутності об'єкта, передається однією французькою конструкцією *il manque*. У французькій мові вживання зворотів *il existe, il commence/recommence, il devient, il en va ainsi, il se trouve, il arrive, il reste, il advient, il suffit, il manque* обумовлюється синтаксичним концептом модусу буття. Наприклад: «*Il arrivait qu'au Coeur de la soirée, on éteignit brusquement la lumière de la salle de séjour, ou qu'un couple s'isolait dans une chambre*» [3; с.226]; «*Pourtant, il nous arrivait de descendre au village*» [3; с. 221]. Значення *комусь можна/не можна щось робити* (*заборонено/забороняється, дозволено/дозволяється*) перекладається еквівалентним французьким виразом *il est + part. passé + de + Infinitif*.

У французькій мові такий зворот застосовують для позначення синтаксичного концепта модус заборони/дозволу. Висловлювання особи, що посилається на чийсь думку або погляд, передає інформацію з чужих слів: *написали, повідомлялося, обумовлено,*

відомо, вирішено, сказано, зрозуміло, говориться, прийнято, відомо, виявилось, тобто і т. п., перекладається французьким виразом *il est +part. Passé+ que (de)* з дієсловами мовно-ментальної діяльності для передачі синтаксичного концепту джерела повідомлення.

Для перекладу українських структурних модальних схем з лексемами *треба, потрібно, знадобиться, знадобилося, не слід, доводиться, потрібно було* і т. п. використовують зворот *il faut*. Українське *потрібно* з неозначеною формою дієслова можна перекласти за допомогою звороту *il faut+inf.*, для українських інфінітивних речень, що представляють мовну реалізацію структурної схеми модального стану (*комусь треба щось робити*). Безособовий зворот *il faut* застосовують також для перекладу українських модальних дієслів, для уточнення значень абстрактних іменників, при вираженні обов'язковості та терміновості виконання дії, для перекладу слів *втім, адже, таки, отже, порядний (пристойний, належний)*. Разом з *il faut* для перекладу структурних схем українського синтаксичного концепту модального стану з семою *здається* використовуються *il semble, il paraît (il apparaît, il transparait)*; (*комусь здається/представляється що, комусь уявляється що*). У французькій мові сема невпевненості також інтерпретується за допомогою звороту *il semble*: «*Il semblait qu'il vécut d'expédients, d'achats et de reventes de pneus et de pièces détachés, car lui aussi téléphonait a Paris du chalet, et je l'entendais toujours appeler un mystérieux «Garage de la Comète»*» [3; с. 227]. Український варіант вираження модальності невпевненості *неначе, як би, якимось, по-моєму, здавалося, подумалося, думаю, знаходимо* в прикладі з твору письменника С. Жадана: «*Волосся мала теж чорне, шкіру тьмяну, і здавалося, що ось-ось розчиниться серед ночі*» [4].

В українській мові суб'єктивне припущення проілюструємо на прикладі автора Л. Дереша: «*Дзвінка походила з ідеальної української сім'ї, сім'ї настільки ідеально-української, що вона могла бути хіба що вигаданою Юрком Винничуком*» [5]. Українські структурні схеми з дієсловами *здається, виявляється, виявилось, передаються* французькими виразами *il paraît, il apparaît*, де в значенні дієслова актуалізована сема невпевненості, несподіванки. Таку сему несподіванки знаходимо у творі Л.Дереша «Поклоніння ящірці»: «*Якщо розібратись як слід і копнути глибше, виключити зі системи всі зайві чинники, виявиться, що причиною наших бід стали джинси «Levi's»*» [6]. Вибір мовцем конструкції *il se peut/il peut* та її варіантів також обумовлений синтаксичним концептом конкретної суб'єктивної оцінки. Для українських виразів з семою *можливості/неможливості* зазвичай використовується французька схема *il est possible/impossible*. Вживання структури *il peut/il se peut* з цією метою є нетиповим, оскільки вираз *Il peut (se peut)* служить, в основному, для перекладу звороту *може бути/ буває що*.

Отже, цілі серії українських модальних слів передають конструкції *il faut, il semble, il paraît, il peut(se peut), il doit*, що яскраво свідчить про відсутність в українській мові структурної схеми для передавання синтаксичного концепту модусу конкретної суб'єктивної оцінки. В такому разі в українській мові вживають прислівник *ніби*:

«... До міського руху ми не звикли,
А хлопчина рветься, як метелиця,
Ніби поле перед нами стелиться,
Ніби зникли авто й мотоцикли...» [7].

Це виражається в деякій уявній хаотичності співвідношень мовних засобів оригіналу і перекладу. Мовець або перекладач досить часто пропонує не переклад (що в деяких випадках і неможливо), а свою інтерпретацію тексту, підбираючи, з огляду на синтаксичний концепт модусу, найбільш прийнятні слова і вирази, використовуючи лексико-граматичні засоби мови перекладу. Вступні і модально-предикативні слова *може, можливо, неможливо, не можна*; питальні частки *невже*;

особисті форми дієслова *могти*: (*можу, можуть, могли*), іменники *неможливість, можливість*, імпліцитно можна передати французьким зворотом *il est possible*. Для перекладу українських зворотів з модальною семою «очевидність» використовуються відповідні французькі конструкції: *легко – il est facile; важко – il est difficile; зрозуміло, звичайно, очевидно – il est évident; видно, мабуть, очевидно – il est clair* і тому подібне. Наведемо приклад з роману С. Жадана, який ілюструє відповідну безособову сему: «Зрозуміло було, що надовго їх не вистачить...» [8].

Висновки. Отже, інтерпретація безособових виразів у французькій та українській мовах з вираженням модальних значень буття, відсутності, припущення, сумніву ґрунтується на конкретних синтаксичних концептах модусу. Слід зауважити, що деякі аспекти модусу не знаходять повного та адекватного відображення в українській мові, зокрема констатуємо відсутність синтаксичного концепту модусу конкретної суб'єктивної оцінки. В таких випадках користувач української мови має можливість застосувати лексико-граматичні варіанти, багатство яких є невичерпним.

Список використаної літератури

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.:Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Булынина М. М. Вербализация синтаксического концепта «Инобытие объекта» в русском языке / М. М. Булынина // Филология и культура. Материалы VI Международной научной конференции. Тамбов: Изд-во ТГУ им. Державина, 2011. – С. 422–425.
3. Modiano Patrick, Rue des Boutiques Obscures, Gallimard, 2014. – 250 p.
4. Жадан С. В. Месопотамія / С. В. Жадан // www.rulit.me/books/mesopotamiya-read-343728-5.html
5. Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш // www.rulit.me/books/pokloninnya-yashchirci-read-137267-2.html
6. Дереш Л. Поклоніння ящірці / Л. Дереш // www.rulit.me/books/pokloninnya-yashchirci-read-137267-1.html
7. Теліга О. Радість / О. Теліга // www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5508
8. Жадан С. В. Месопотамія / С. В. Жадан // www.rulit.me/books/mesopotamiya-read-343728-3.html

References

1. Bally, Sh. (1955). *General Linguistics and French Language Questions*. Moscow : Publishing foreign lit. (in Russ.)
2. Bulynina, M. M (2011). *Verbalization of the syntactic concept "Other object of an object" in Russian*. Moscow : Philology and Culture. Materials of the VI International Scientific Conference. Publishing TSU named after Derzhavin.
3. Modiano, P.(2014). Rue des Boutiques Obscures. Gallimard (in Fr.)
4. Zhadan, S. V. Mesopotamy. Retrieved from www.rulit.me/books/mesopotamiya-read-343728-5.html
5. Deresh, L. *Worship of the Lizard*. Retrieved from www.rulit.me/books/pokloninnya-yashchirci-read-137267-2.html
6. Deresh, L. *Worship of the Lizard*. Retrieved from www.rulit.me/books/pokloninnya-yashchirci-read-137267-1.html
7. Teliga, O. Joy. Retrieved from www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=5508
9. Zhadan, S. V. *Mesopotamy*. Retrieved from www.rulit.me/books/mesopotamiya-read-343728-3.html

PALII Vasyl Pavlovich,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Practice of German and French Languages

Rivne State University for Humanities

e-mail:vasilpaliy@ukr.net

SHEVCHENKO Olga Vladimirovna,

Candidate of Pedagogical Sciences,

Lecturer at the Department of Practice of German and French languages

Rivne State University for Humanities

e-mail:chernyakolala86@gmail.com

SYNTAXIC EXPRESSION OF IMPERSONAL CONCEPTS IN FRENCH AND UKRAINIAN LANGUAGES

Abstract. Introduction. Impersonal concepts tries to make a linguistic cultural and semantic analysis of phraseological units of the two languages. Signs of syntactic concepts presented in the

semantic space of speech should be considered structural schemes of simple sentence with fixed relations between components in the role of the subject and predicate

The purpose of the article is devoted to the analysis of the semantic-cognitive approach to the consideration of constructions for the determination of the ratio of impersonal syntactic concepts of different-language languages. In the process of translating from French into Ukrainian and from Ukrainian to French, we could not but pay attention to the back of the pronoun **il**, the variety of ways to translate into Ukrainian, and the use of translation of a wide range of Ukrainian language constructs.

Methods. Structural, analytical, comparative, componental.

Results. Semantics determined by means of comparison of stereotypical cultural realities of the languages under study clearly reflects the historic development and perception of the Ukrainian and French nations. The research also shows a certain degree of linguistic cultural closeness of the Ukrainian and French languages. In the paper the most obvious cultural connotations for each classified field are specified.

Originality. The theory of syntactic concepts, derived from the cognitive nature of syntactic structures, allows a new approach to the analysis of the formal and semantic component of Ukrainian monosyllabic, bi-complex, and French two-component sentences – statements.

Conclusion. Thus, whole series of Ukrainian modal words are conveyed by constructions *il faut, il semble, il paraît, il peut (se peut), il doit*, which clearly testifies to the absence of a structural scheme in the Ukrainian language for the transfer of the syntactic concept to the modus of a particular subjective evaluation. This is manifested in some apparent chaotic relations of the linguistic means of the original and translation.

Key words: semantic analysis; phraseology; speech; modal words; impersonal constructions; linguistics; translation.

Надійшла до редакції 4.04.2017
Прийнято до друку 14.04.17

УДК 811.161.2'367

ДОНІК Ольга Михайлівна,
аспірант кафедри українського мовознавства і
прикладної лінгвістики Черкаського
національного університету імені Богдана
Хмельницького
e-mail: kvitkao@ukr.net

ФОРМАЛЬНО-СИНТАКСИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ ПОРІВНЯЛЬНИХ РЕЧЕНЬ (на матеріалі творів М. Коцюбинського)

Статтю присвячено дослідженню формально-синтаксичної організації складнопідрядних порівняльних речень на матеріалі творів М. Коцюбинського. Речення репрезентоване як багатовимірний одиниця, що являє собою формально-синтаксичну, семантико-синтаксичну та комунікативну єдність. Визначено підходи до розуміння сутності складнопідрядних порівняльних речень, їхнього місця і статусу в системі складних речень української мови. Обґрунтовано доцільність аналізу складнопідрядних порівняльних речень у річищі багатоаспектного підходу до речення як до багатовимірної синтаксичної одиниці. Комплексно досліджено формально-синтаксичні особливості складнопідрядних порівняльних речень, описано їхні диференційні ознаки. Диференційовано синтаксичні моделі підрядних порівняльних частин: повні, неповні та ускладнені. Виокремлено структурні типи неповних підрядних порівняльних частин: із підметом та другорядними членами речення, що стосуються відсутнього присудка; із другорядними членами речення (без підмета і без

присудка); лише з підметом. Схарактеризовано морфологічні засоби вираження опорних компонентів-підметів у неповних підрядних порівняльних частинах.

Ключові слова: складнопідрядні порівняльні речення, формально-синтаксична організація речення, повна підрядна порівняльна частина, неповна підрядна порівняльна частина, підрядна порівняльна частина ускладненого типу.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістичної думки позначений ускладненням проблематики синтаксичних досліджень, що зумовлено намаганням глибше проникнути в механізми функціонування синтаксичних одиниць. Вивчення речення як багатовимірної одиниці, що становить складну взаємодію трьох його ярусів – формально-граматичного, семантико-синтаксичного та комунікативного, зініціювало різномірне дослідження категорії предикативності, що своєю чергою сприяло посиленню уваги до складних, зокрема складнопідрядних, конструкцій. У сучасній українській літературній мові складнопідрядні порівняльні речення витлумачені як структурна (формально-синтаксична), змістова (семантико-синтаксична) і комунікативна єдність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складнопідрядні речення з підрядними порівняльними посідають важливе місце в сучасній синтаксичній науці. Це досить поширені й продуктивні одиниці синтаксису. Проте в науковій літературі їх описано на підставі різних критеріїв.

В україністиці проблема порівняння має потужну дослідницьку запотребованість, а саме: складнопідрядні порівняльні речення зі сполучним елементом «як» проаналізовані в дисертації М. І. Вихристюк [1]; комплексний опис порівняльних сполучників сучасної української мови представлений у Граматичному словнику та в монографії К. Г. Городенської [2; 3]; формально-граматичній природі порівняльних конструкцій присвячена монографія І. К. Кучеренка [4]; структурно-семантичний опис складнопідрядних порівняльних речень зреалізовано в дисертації М. С. Заборної [5]; типи складнопідрядних речень із підрядними прикомпаративними, уведені сполучником *ніж* / *як* (у значенні *ніж*), проаналізовані В. Г. Мараховською [6]; функційно-семантичний опис категорії порівняння представлений у дисертації Н. П. Шаповалової [7]; порівняльні конструкції в межах простого речення проаналізовані в дисертації Л. В. Прокопчук [8]; порівняння як стилістичний компонент художнього тексту стало об'єктом уваги Г. Я. Довженко [9] і Л. В. Голоюх [10]; синкретичні порівняльні конструкції потрапили в поле зору Л. В. Шитик [11] та ін.

У науковій літературі ставлення до складнопідрядних порівняльних, до їхнього місця і статусу в системі складних речень також різне. Поглиблене вивчення структури і семантики цих конструкцій засвідчило, що є всі підстави виокремлювати порівняльні речення в самостійний тип. І. І. Слинько поділяє їх за значенням на два типи: вірогідного порівняння та невірогідного порівняння [12]. М. У. Каранська класифікує речення за будовою на кілька видів, в окрему групу диференціює складнопідрядні порівняльні речення ускладненої будови [13]. М. С. Заборна описує типові риси формально-синтаксичної організації складнопідрядних порівняльних, з'ясовує типові граматичні характеристики предикативних частин порівняльних речень, виявляє засоби вираження синтаксичного зв'язку [5].

Попри це проблема аналізу порівняльних конструкцій остаточно не розв'язана, оскільки на кожному етапі наукового пізнання з'являються нові аспекти її опису. Актуальність наукового пошуку зумовлена необхідністю проаналізувати складнопідрядні порівняльні речення в річищі багатоаспектного підходу до речення як до багатовимірної синтаксичної одиниці, звернувши увагу на формально-синтаксичну організацію конструкцій.

Мета статті полягає в комплексному дослідженні формально-синтаксичних особливостей складнопідрядних порівняльних речень на матеріалі творів

М. Коцюбинського. Для реалізації поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати власне-синтаксичні ознаки складнопідрядних речень із підрядним порівняльним; 2) диференціювати синтаксичні моделі складнопідрядних порівняльних речень: повні, неповні та ускладнені конструкції; 3) виокремити структурні типи неповних підрядних порівняльних частин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формально-синтаксичну організацію складнопідрядних порівняльних речень репрезентують такі власне-синтаксичні ознаки як детермінантний підрядний зв'язок між предикативними частинами, порівняльні сполучники як засоби вираження цього зв'язку, гнучкість структури.

Порівняльні засоби зв'язку постають і характерною семантико-синтаксичною ознакою складних речень. Як формальні засоби вираження підрядного зв'язку, вони семантично інтерпретують його, тобто безпосередньо прогнозують семантику порівняльних конструкцій.

Із погляду синтаксичної моделі підрядні порівняльні частини складнопідрядних порівняльних речень можуть бути повними і неповними [4, с. 19].

У повному порівняльному підрядному компоненті найчастіше наявні обидва головні члени речення (підмет і присудок), які вживаються з другорядними членами речення (напр.: *Низькі хати осіли під синьою банею неба, немов баби в намітках на коліна стали у церкві* (т. 2, с. 108); *По подвір'ї розтеклись гуси; гусенята коливаються з ноги на ногу, наче вітер моріжком гонить жовті пушинки* (т. 2, с. 124)) або без другорядних членів речення (напр.: *Всі люди радіють, весело, як Бог приказав, зустрічають велике свято* (т. 2, с. 246); *А вогонь то здіймався, то падав, неначе дихали груди, розкидався скопом, розливався туманом* (т. 2, с. 132).

До повних складнопідрядних порівняльних також належать і речення, у підрядній частині яких наявний один головний член односкладного речення, напр.: *Золотий обрій зробив з вікна вітар, комин червонів жаром, неначе в печі палало* (т. 2, с. 112).

Неповні підрядні порівняльні частини – це такі синтаксичні конструкції, які, виражаючи відносно закінчену думку, визначають образну дію, про яку йдеться в головній частині, причому уявлення про один із головних членів речення (або про обидва) неповного порівняльного речення створено синтаксичною ситуацією, напр.: *А вони пута кують на людей, ставлять сильце, щоб людську силу спіймати в нього, кров людську сточити, бодай вас сточило, як шашіль сволок* (т. 2, с. 122) – пор.: *...бодай вас сточило, як шашіль точить сволок; Гнат затремтів увесь, як осика на вітрі* (т. 2, с. 256) – пор.: *Гнат затремтів увесь, як осика тремтить на вітрі*.

У неповній підрядній порівняльній частині є один із головних членів речення або такі другорядні члени, які своїм значенням допомагають установити пропущений член речення, бо вони пов'язані змістом із граматичною основою головної частини.

Наприклад, у реченнях: *Він нахилився вперед, витягнув шию і ловив вухом той клик машин довго, уважно, наче боявся пропустити з нього хоч одну мить* (т. 2, с. 113); *Його брали за руки і уважно роздивлялись безпальчий цурпалок, наче бачили вперше* (т. 2, с. 148) – підмет підрядної частини контекстно пропущений, його можна встановити за допомогою головного компонента, бо, власне, він спільний для обох частин.

Уважаємо за доцільне виокремлювати такі структурні типи неповних підрядних порівняльних частин:

- 1) підрядні порівняльні частини без підмета, а з присудком та другорядними членами речення, напр.: *Періщить коня і плигає в стременах, немов хоче коня обігнати* (т. 2, с. 129);
- 2) підрядні порівняльні частини без присудка, які можна диференціювати на такі групи:
 - а) підрядні порівняльні частини із підметом та другорядними членами речення, що стосуються відсутнього присудка (з додатком чи з обставиною), напр.: *Ворог скорився, а він все ще пирска зірками, як слиною кіт, все диха синім вогнем та хлюпає*

подум'ям в береги чорної ночі (т. 2, с. 130); *Співає Маланці колос, сміється лука ранніми росами, дзвоном коси, кличуть городи синім сочистим листом, тугна земля диха на неї теплом, як колись мамині груди* (т. 2, с. 116);

б) підрядні порівняльні частини з другорядними членами речення (без підмета і без присудка), напр.: *Народ розорили, та ще й ганяють за нами з москалями та посіпаками всякими, наче за звіром* (т. 2, с. 140);

в) підрядні порівняльні частини лише з підметом, напр.: *Хома ставив ноги рішучо, злісно, як говорив, а сніг розкидав, наче коняка* (т. 2, с. 109).

Порівняльні конструкції останнього різновиду можуть функціонувати або як відокремлений другорядний член речення, або як неповна підрядна порівняльна частина, а тому суттєвого значення набуває з'ясування граматичних особливостей опорних компонентів порівняльної конструкції [5, с. 47].

Підмет підрядної порівняльної частини може бути виражений:

- іменником, що називає конкретну особу або предмет, напр.: *Голови по кутках закивали, а довгорукий Мажуга на знак повної згоди, складався і розкладався, неначе ніжик...* (т. 2, с. 117);
- власним ім'ям особи або іншою власною назвою, напр.: *Ніхто так щиро не дбав про народне добро, як Прокіп* (т. 2, с. 131);
- особовим займенником, напр.: *Він не вмів співати пісень, як ти* (т. 2, с. 249).

Третю модель складнопідрядних порівняльних становлять речення з підрядними порівняльними частинами ускладненого типу. М. У. Каранська серед складнопідрядних порівняльних ускладненої структури розрізняє чотири структурні типи [13, с. 61]:

1) речення з однорідними підрядними порівняльними компонентами, напр.: *Доволі, що люди мовчки її прийняли, як останню надію, як єдиний рятунок* (т. 2, с. 165); *Вони здається, гойдалися з нею ще в колісці, хлюпались у купелі, родились у її грудях, як сходять квітки самосійні на сіножатях, як смереки ростуть по горах* (т. 2, с. 213);

2) речення, у яких порівняльної конструкції стосується підрядна частина чи дієприкметниковий (дієприслівниковий) зворот, напр.: *Там, в кожній хаті, чогось чекають, готові, наче сухий трусок, що жде підпалу* (т. 2, с. 145); *Одні з села, а другі в село, як отой Марко Гуца, якого недавно привели як арештанта* (т. 2, с. 87);

3) речення, у яких один член головної частини має при собі підрядний порівняльний компонент, а другий – підрядний компонент іншого типу чи пряму мову, напр.: *Мажуга підіймає руку, наче голоблю, стискає кулак і викидає з запалих грудей, наче з безодні...* (т. 2, с. 126) – перший підрядний компонент виявляє подвійну залежність – від дієслова й від іменника, а другий порівняльний підрядний компонент залежить від дієслова й обставини місця при ньому;

4) речення з однорідними простими компонентами в складі головної частини, що має спільний порівняльний підрядний компонент, який може бути доповнений підрядним компонентом іншого типу, напр.: *Проте ноги віднялись, й не було сили звестися, так наче зрісся з деревиною* (т. 1, с. 143).

За таким принципом до складнопідрядних ускладненої структури можна зарахувати підрядний порівняльний компонент, ускладнений однорідними присудками, напр.: *Чутки про землю ожили з весною, наче походили з зіллям, укупі із ним розростались* (т. 2, с. 116); *Долом шуміло, наче бурчак у повінь котив по річці каміння і рив береги* (т. 2, с. 140).

Уважаємо за доцільне серед конструкцій із підрядними порівняльними частинами ускладненого типу виокремлювати речення, підрядна частина яких ускладнена:

а) відокремленим означенням, вираженим дієприкметниковим зворотом, напр.: *Били копитами коні по каменистих пляях, і постолі шуришали у пільмі ночі, як з летовиц людських, загублених в горах, поспішали сусіди на пізні вогні* (т. 2, с. 246);

б) відокремленою обставиною, вираженою дієприслівниковим зворотом, напр.: *Прибита, пригнічена пригодами енергія Гнатова вирвалася на волю, неначе річка, розірвавши греблю* (т. 1, с. 57);

в) підрядною частиною, напр.: *Бо всі його знали, бо всім він був неависний, усім шкідливий, і всі на нього гарчали, як похлихий пес, що боїться вкусити* (т. 2, с. 8);

г) предикативною частиною безсполучникового складного речення, напр.: *Нічого з того не вийде, все буде, як було: довіку буде убогий на чужім марнувать свою силу, до домовини не зазнає Маланка кращої долі, зносить Гафійка красу і літа по наймах, зчорніє, зів'яне на чужій праці* (т. 2, с. 116).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, формально-синтаксична організація складнопідрядних порівняльних речень передбачає врахування особливостей синтаксичного зв'язку між предикативними частинами та засобів його вираження, а також визначення синтаксичних моделей підрядних порівняльних частин, які логічно кваліфікувати як повні підрядні порівняльні частини, неповні підрядні порівняльні частини та підрядні порівняльні частини ускладненого типу. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні специфіки семантико-синтаксичного функціонування порівняльних сполучників.

Список використаної літератури

1. Выхрыстюк М. И. Сложноподчиненные предложения с соединительным элементом «як» в современном украинском литературном языке (дополнительные, обстоятельственные, взаимопридаточные предложения) : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / М. И. Выхрыстюк ; Львовский ун-т. – Львов, 1963. – 20 с.
2. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови : Сполучники / К. Г. Городенська. – Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. – 340 с.
3. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.
4. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Рад. школа, 1959. – 121 с.
5. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Заборна ; Харківський державний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 1997. – 18 с.
6. Мараховська В. Г. Типи складнопідрядних речень з підрядними прикомпаративними : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / В. Г. Мараховська ; Запорізький державний університет. – Запоріжжя, 1998. – 23 с.
7. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Шаповалова ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
8. Прокопчук Л. В. Категорія порівняння та її вираження в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Прокопчук ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К., 2000. – 18 с.
9. Довженко Г. Я. Порівняння у простому реченні сучасної української мови / Г. Я. Довженко // Синтаксична будова української мови. – К. : Наук. думка, 1968. – С. 52–68.
10. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К., 1996. – 225 с.
11. Шитик Л. В. Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській літературній мові: [монографія] / Людмила Шитик ; відп. ред. К. Г. Городенська. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 474 с.
12. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : ВЦ «Академія», 1994. – 670 с.
13. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови / М. У. Каранська. – К. : НМКВО, 1991. – 400 с.

References

1. Vyhrystyuk, M. I. (1963). *Complexed proposals with the connecting element «як» in the modern Ukrainian literary language (additional, substantive, mutually acceptable sentences): Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10. 02.01 «Ukrainian language». Lviv (in Russ.)*

2. Gorodens'ka, K. G. (2007). *Grammar Dictionary of the Ukrainian Language: Connections*. Kherson: KDU Publishing House (in Ukr.)
3. Gorodens'ka, K. G. (2010). *Connections of the Ukrainian Literary Language: Monograph*. Kyiv (in Ukr.)
4. Kucherenko, I. K. (1959). *Comparative constructions of language in the light of grammar*. Kyiv: Soviet school (in Ukr.)
5. Zaoborna, M. S. (1997). *Sophisticated comparative sentences in modern Ukrainian language: author's abstract*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10. 02.01 «Ukrainian language». Kharkiv (in Ukr.)
6. Marahovs'ka, V. G. (1998). *Types of complex sentences with subcomparative subordinates: author's abstract*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10.02.01 «Ukrainian language». Zaporizhzhya (in Ukr.)
7. Shapovalova, N. P. (1998). *Functional-semantic status of comparative constructions in modern Ukrainian language*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10.02.01 «Ukrainian language». Dnipropetrovsk (in Ukr.)
8. Prokopchuk, L. V. (2000). *Category of comparison and its expression in the structure of a simple sentence*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10. 02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
9. Dovzhenko, G. Ya. (1968). *Syntactic structure of the Ukrainian language*. Kyiv: Scientific thought (in Ukr.)
10. Goloyh, L. V. (1996). *Comparison as a structural-stylistic component of the artistic text (based on the material of contemporary Ukrainian historical prose)*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology: 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
11. Shytyk, L. V. (2014). *Synchronous Transition of Syntactic Units in the Ukrainian Literary Language*: monograph. Cherkasy (in Ukr.)
12. Slinko, I. I., Guivaniuk, N. V., Kobylans'ka, M. F. (1994) *Syntax of the Modern Ukrainian Language: Problematic Issues*. Kyiv: High School (in Ukr.)
13. Karans'ka, M. U. (1991). *Syntax of Modern Ukrainian Literary Language*. Kyiv: NMCVO (in Ukr.)

DONIK Olga Mykhailivna,

postgraduate student at the Department of Ukrainian and applied linguistics,

Cherkasy Bohdan Khmelnytskyi National University

e-mail: kvitkao@ukr.net

**FORMAL-SYNTACTIC ORGANIZATION OF ADVERBIAL CLAUSES OF MANNER
(based on works by M. Kotsiubynsky)**

Abstract. Introduction. *Current development of a linguistic thought is marked by the complexity of the syntactic research problems, which is due to an attempt to penetrate more deeply into the functioning of syntactic units. Investigating a sentence as a multidimensional unit, which is a complex interaction of its three levels – formal-grammatical, semantic-syntactic, and communicative – initiated a multi-level study of the category of predicativity, which in turn contributed to emphasizing complex structures. In the modern Ukrainian literary language, the term adverbial clause of manner suggests that it is a structural (formally syntactic), semantic (semantic-syntactic) and communicative unity.*

The purpose of the paper is to analyze the formal-syntactic peculiarities of adverbial clause of manner based on works by M. Kotsiubynsky.

Results. *The sentence is represented as a multidimensional unit, which is a formal-syntactic, semantic-syntactic, and communicative unity. The approaches to understand the idea of an adverbial clause of manner, its place and status in the system of complex sentences of the Ukrainian language are determined. The necessity to analyze adverbial clause of manner through the multidimensional approach to the sentence as a multidimensional syntactic unit is substantiated. The formal-syntactic features of an adverbial clause of manner are explored in detail; their differentiating characteristics are described. Syntactic models of adverbial clause of manner, namely complete, incomplete and complicated are differentiated. There have been determined structural types of incomplete subordinate manner clause consisting of a subject and secondary parts of the clause relating to the absence of a predicate; of secondary parts of the clause (without a subject or/and a predicate); and of the subject. The morphological means of expressing the support subject-components in the incomplete subordinate manner clause are described.*

Originality. *The originality of the scientific research is to describe the formal-syntactical organization of the adverbial clause of manner that characterize M. Kotsiubynsky's idiosyncrasy.*

Conclusions. *Formal-syntactic organization of the adverbial clause of manner involves taking into account the nature of the syntactic connection between predicative parts and the means of their expression, as well as the nature of syntactic models of subordinate manner clause that are qualified as the complete subordinate manner clause, incomplete subordinate manner clause, and subordinate manner clause of the complicated type. The prospect of further scientific research is seen in the investigation into the specifics of the semantic-syntactic operation of manner conjunctions.*

Key words: *adverbial clause of manner; formal-syntactic sentence organization; complete subordinate manner clause; incomplete subordinate manner clause; and subordinate manner clause of the complicated type.*

Надійшла до редакції 01.10.17

Прийнято до друку 12.10.17

УДК 811.161.2'367

ТЕРЕХОВСЬКА Любов Миколаївна,
майстер виробничого навчання
Київського вищого професійного училища
будівництва і дизайну
e-mail: luba_83@ukr.net

СПІВВІДНОШЕННЯ РОДОВИХ ГРАМЕМ У СКЛАДІ ПОРІВНЯННЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОСТМОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ)

У статті на матеріалі поетичних творів представників постмодерного напрямку виокремлено порівняння, у яких суб'єктом та об'єктом слугують іменники різних граматичних родів. Проаналізовано порівняльні родові конструкції з різними групами лексики, доведено, що подібність іменників різних родів виникає на основі збігу однієї або кількох сем. Найсуттєвішу ознаку виокремлено через зіставлення з порівнюваним словом, у якому вона виразніша. З'ясовано, що в постмодерній поезії авторський вибір спільної семи може бути несподіваний, оригінальний, причому об'єкт і суб'єкт порівняння не лише доповнюють один одного якісними характеристиками, а й дають емоційну оцінку. Установлено, що образні порівняння іноді увиразнюють неочікувану ознаку, ігноруючи інші, чим змінюють лексичне значення слова. Виокремлено порівняльні конструкції разом із дієслівною основою, схарактеризовано їхню структуру.

Ключові слова: *порівняння; троп; об'єкт порівняння; суб'єкт порівняння; родова грамема; сполучникові порівняльні конструкції; безсполучникові порівняльні конструкції; постмодерна поезія.*

Постановка проблеми. Порівняння – один із засобів пізнання світу, що полягає у виявленні внутрішніх і зовнішніх зв'язків між предметами та явищами. Це багатоаспектне явище, яке постає об'єктом дослідження кількох наук, насамперед логіки, літературознавства та лінгвістики. У межах останньої воно проаналізоване в проекції на граматику, лексикологію, фразеологію, стилістику. На сьогодні потребує ретельного вивчення питання про порівняння в граматичному аспекті, зокрема порівняння іменників різних граматичних родів та способи їх семантичної реалізації в поезії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У лінгвістиці порівняння різноаспектно досліджували такі мовознавці, як В. В. Виноградов [1], Л. В. Голоух [2], С. Я. Єрмоленко [3], Л. І. Мацько [4], А. К. Мойсієнко [5], В. А. Чабаненко [6] (стилістичний аспект); Ю. А. Маковецька-Гудзь [7] (семантико-граматичний аспект);

Л. В. Прокопчук [8], Н. П. Шаповалова [9] (синтаксичний аспект) та ін. У граматичному вимірі заслуговують на увагу дослідження Ю. А. Маковецької-Гудзь, яка запропонувала методику аналізу граматичного значення – особливостей морфологічної будови (частиномовна належність і тип синтаксичної конструкції, до якої входить порівняння) [7, с. 3]. Найхарактернішою морфологічною моделлю порівняння за частинами мови для суб'єкта та об'єкта є «іменник – іменник» [7, с. 6]. Л. І. Мацько виокремила основні типи граматичного вираження порівняння: порівняльний зворот (непоширений і поширений); форми орудного відмінка; підрядне речення; конструкції з формами ступенів порівняння прислівників і прикметників; речення порівняльної структури, у яких об'єкт порівняння охоплює всю предикативну частину; порівняльно-приєднувальні конструкції, побудовані за принципом образної аналогії [4, с. 360–362]. Вартісною є праця А. К. Мойсієнка, де з'ясовано аперцепційну природу порівняльного звороту в його функційно-динамічному аспекті під час декодування цілісного поетичного тексту [5].

Мета статті полягає у виокремленні та аналізі порівняльних конструкцій, де суб'єктом та об'єктом слугують іменники різних граматичних родів, у визначенні способів їхньої семантичної реалізації в поетичному тексті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення іменникових порівнянь на матеріалі віршових текстів має свою специфіку, оскільки взаємодія синтаксису з ритміко-інтонаційною будовою вірша зумовлює поширення відповідних структурних типів порівнянь у поезії. З огляду на це поетична мова майже не послуговується порівняльними конструкціями зі словами на кшталт *нагадує ...*, *схожий на ...*, *подібний до ...*, *скидається на ...* тощо, які характерні для описово-оповідного тексту. Натомість поетична мова насичена структурними типами зі сполучниками *як*, *мов*, *немов*, *немовби*, *наче*, *неначе*, *ніби*, *нібито* та ін., які в поезії слугують експліцитними показниками порівняння.

Для того щоб пізнати механізм творення порівняльних конструкцій з іменниковими компонентами, треба враховувати явища зіставлення, уподібнення, ототожнення. Порівняння є найважливішим художнім тропом, що виконує функцію образного опису, нарощування, додавання ознак, що становлять невід'ємний компонент образного мислення: «В основі порівнянь лежать логічні операції виділення найсуттєвішої ознаки описуваного через пошук іншого, для якого ця ознака є виразнішою, зіставлення з ним й опис» [10, с. 528]. У художньому плані порівняння іменників різних граматичних родів цікаві тим, що можна спостерігати, як на іменник одного роду нанизано значення іншого. Порівняння слугує виразником мовленнєвої експресивності, посилює образ одного предмета чи явища за рахунок іншого, викликає естетично спрямовані асоціації та почуттєво-оцінні реакції, а «найголовніше – активізує увагу й образне мислення людини» [6, с. 47]. Наше дослідження зосереджене на індивідуально-авторських порівняннях, які ґрунтуються на несподіваних зіставленнях і зближеннях грамом чоловічого, жіночого та середнього родів, а також своєрідних естетичних уподобаннях, характерних для мовної свідомості поетів постмодерного періоду.

Порівняння лежить в основі формування художньо-образної системи тексту. Здатність людського мислення зіставляти, порівнювати явища навколишньої дійсності реалізована в текстах як стилістичний прийом, що передбачає цілеспрямоване, часто ускладнене додатковими семантичними відношеннями, використання порівнянь для створення стилістичного ефекту несподіваності, оригінальності, акцентуалізації на зв'язках, які суперечать раціональному мисленню й так званій логіці речей. Художньо-образні, конкретно-чуттєві порівняння викликають в уяві читача чіткі словесні картини, ускладнюють художній текст, роблять його багат шаровим, примушують працювати уяву.

Серед порівняльних конструкцій, де суб'єктом та об'єктом слугують іменники різних граматичних родів, у постмодерній поезії диференціюємо порівняння з такими групами лексики: люди, тварини (родові і видові назви), побутові реалії (одяг, страви, предмети тощо), явища природи, абстрактні поняття, назви, пов'язані з міфологічним і релігійним світосприйняттям.

Значну групу становлять порівняння із суб'єктом *людина* (сюди ж зараховуємо частини тіла (соматизми) – очі, брови, обличчя тощо). До цієї групи найменувань належать такі лексеми: найменування людей за соціальним статусом та професією (напр.: *Професор козацького роду, професор міцний, як / століття* (О. Забужко); *А в парку, дождовуючи бутерброд, / Дихає землю / На повні груди, жадібно й гордо, / Молодий, як небо, / Пілот* (О. Забужко)); найменування людей за родинними стосунками (напр.: *а ти все біжиши кам'яними рівнинами / легкий мов пір'їна розгублений брате* (Ю. Андрухович); *Ти народив мене навіки, / мій сину, / смерте і надіє!* (Ю. Андрухович); *мати як сонце віддає своє тепло* (В. Неборак)); найменування за гендерною ознакою (напр.: *... і з'являлася жінка, маленька, мов гнотик свічі...* (Ю. Андрухович). У групі, де 'людина' постає об'єктом порівняння, із нею порівнюють абстрактні поняття, напр.: *І з'явиться Нова Земля, Нове Життя / і світ новий, безгрішний, як дитя* (В. Неборак); *Душа дикунська спить, як немовля, / пробудиться – і не збагне нічого* (В. Неборак). У таких контекстах через порівняння відтворено внутрішні і зовнішні процеси – вчинки, душевний стан людини, психологічні відчуття.

У конструкціях, де суб'єктами слугують соматичні назви, іменники порівнюють на основі схожих ознак та властивостей, напр.: *Серце – ніби амеба* (О. Ірванець); *...розм'якле серце, наче віск...* (В. Неборак); *твоя долоня / як і всяка інша / полігон для мандрів* (Ю. Андрухович). Ознака може бути диференційована за кольором чи за відтінком, напр.: *...невільницю каже, маю зі шкірою мов какао* (Ю. Андрухович); *ясновельможна кров темніє мов чифір...* (Ю. Андрухович). У Юрія Андруховича несподіваного естетичного ефекту набувають порівняння іменника чоловічого роду *орган* з іменниками жіночого роду, що позначають побутові речі (напр.: *Орган його письма – це розбита друкарська машинка* (Ю. Андрухович); *Орган його дихання – це сигаретна пачка* (Ю. Андрухович)) або абстрактну назву (напр.: *Орган його любові – це зорова пам'ять* (Ю. Андрухович)).

У поезіях представлено групу порівнянь, де об'єктом постає назва тварини, напр.: *Поезія за муром, наче звір* (В. Неборак); *... мов циганську клячу, / слинячи купюри, мачають крам* (Ю. Андрухович). Лексема *птаха* в складі порівняння виконує вторинну функцію зображення психічного стану людини та її відчуттів, напр.: *знайома красуня випускає свій усміх / мов птаху* (В. Неборак). Слушною є думка В. С. Калашника про те, що порівняння, зіставляючи один предмет чи явище з іншим, увиразнюють зображуване, роблять його більш наочним і виявляють ставлення автора до нього. Покладена в основу порівняння подібність може бути підкреслена, а частіше – уявна, розгадана, що й становить основне художнє значення слова в порівняльній конструкції [11, с. 31–32].

Художнім текстам надають стильової насиченості порівняння, суб'єктами яких є назви реалій побуту, номінації звичаїв, понять культури та ін., що виражені іменниками різних граматичних родів, напр.: *Поки нас не було, / поки нас у пустині прошивала сурма побідна, / на стовпах і криницях, / мов сіль на хустині, проступило тавро: / східна* (Ю. Андрухович); *Зелена ковдра, наче дерн* (О. Ірванець); *А човен без весел тікав по ріці, як рука по струні* (О. Забужко); *Заповниш цей вечір о стелі навислій, як дим* (О. Забужко); *...вилітали попарно на світло, немов на поміст...* (Ю. Андрухович); *Кімната – мов акваріум півтіней* (О. Забужко); *Вона – моя непройдена дорога, / На ручці пензля, мов на важелі* (О. Ірванець).

Вагоме місце в складі порівняльних конструкцій посідає лексема *місто* (с. р.), яка, порівнюючись з іменниками жіночого та чоловічого родів, набуває в постмодерній поезії відтінку зменшення, напр.: *Місто, мов зала, йду один...* (Ю. Андрухович); *Та зачинене місто, мов острів прокази, або клітка, в якій єхидна* (Ю. Андрухович); *І врешті – все містечко розваг, / ніби табір, знялося* (Ю. Андрухович).

Порівняння абстрактних понять із культурно-історичними реаліями відображають внутрішній стан людини, сприйняття нею того, що відбувається, напр.: *Щось – охолоне в звичку / (Бо й молодість – як скло під каблуком)* (О. Забужко); *У вухах запитання, наче цвях* (О. Ірванець); *Востанне – по усміху, мов по скоринці, / Голодним собакам ваших надій* (О. Забужко); *Мені поверзеться: старість – то грим* (О. Ірванець). Отже, за допомогою порівняння поети надають абстрактним іменникам значення конкретності, відтінку заниженості. У художній мові виразно виявлений оцінний елемент: «За допомогою відповідного добору слів, своєрідного використання засобів мовної виразності, певного розміщення матеріалу письменник виражає особисте ставлення до зображуваного й непомітно, але наполегливо й послідовно прищеплює читачеві свою оцінку» [12, с. 17].

Порівняння, де суб'єктом постають явища природи, – важлива деталь мовної моделі світу поетів. У художньому творі вони виконують функцію естетичного осмислення та образного моделювання навколишньої дійсності: людей (їхньої зовнішності та внутрішніх рис), явищ природи (живої і неживої), культурно-побутових реалій, абстрактних понять, напр.: *І летить на площу, мов пелюстя сажі, / паперова хмара чорних лотерей...* (Ю. Андрухович); *Вітрун-катериницик сумує на вулиці* (О. Ірванець). Ставлення людини до явищ природи, відображене в мові, на думку О. О. Потебні, становить важливий аспект історії мови: «Для розуміння своєї і зовнішньої природи зовсім не однаково, як уявляється нам ця природа, за посередництвом яких саме порівнянь стали відчутними для розуму окремі її стихії, наскільки істинні для нас саме ці порівняння» [13, с. 121].

До традиційних у художньому стилі постмодерної поезії засобів належать об'єкти порівнянь, виражені лексемами, що постають видовими і родовими назвами рослин. Родові і видові поняття виконують функцію художнього зображення зовнішності людини, її внутрішнього стану, соціального становища тощо. Ця група порівнянь маркована виразною позитивною семантикою, напр.: *...висока й чиста, ніби ліс, / трава, яка прийшла за нами* (Ю. Андрухович); *Ще маєш білого коня і капелюха з перами, / твердиня влади, мов горіх, імперія без меж...* (Ю. Андрухович) (горіх – «плід... з досить міцною шкаралупою» [14, с. 131], твердиня – «укріплений пункт з міцними капітальними спорудами...» [14, с. 628], спільна сема в іменників різних граматичних родів – 'міцний', на основі якої й зроблено авторське порівняння). Парадигма «абстрактні поняття – рослини» слугує в поезіях для створення художніх образів на основі нового значеннєвого навантаження: *І пам'ять – ніби листя на воді* (О. Ірванець); *І толочила власний регіт, мов траву / Тобі назустріч – чорним ураганом кіс розбитись / На цім напруженім, як тятива, плечі* (О. Забужко). Аналогію простежуємо і в парадигмі «абстрактні поняття – явища природи», напр.: *... коли кохання, рятівне і згубне, / вривалось, ніби вітер, напролом...* (Ю. Андрухович).

До складу художньо-естетичної парадигми постмодерної поезії входять іменні порівняння з астральним компонентом, що зіставлений із побутовими речами для створення своєрідного стилістичного колориту, напр.: *Під небом, чорним, ніби графіт, конаю в піску* (Ю. Андрухович) (астральну назву порівнюють із мінералом за ознакою кольору); *світися як вістря зоря нерозтлінна й ребриста* (Ю. Андрухович) (вістря – «тонкий, загострений або звужений кінець якогось предмета» [14, с. 685], а зоря в словнику має додаткове значення «геометричної фігури з гострокінцевими п'ятьма

виступами по колу» [14, с. 577], отже, в іменників різних родів спільна сема 'гострий', на основі якої автор і зробив несподіване порівняння).

Досліджувані порівняння охоплюють об'єкти, що називають часові поняття. За допомогою вдало дібраних художніх засобів часові відрізки набувають або ж позитивного забарвлення (напр.: *кожен день – це свято* болісних зусиль (В. Неборак); *І ранок – мов пастель* (Ю. Андрухович); *Може, у тім і спасіння – пізнати цю пору*, / *ніби останнє цвітіння* (Ю. Андрухович); *А зараз ніч*, як великий *мури...* (Ю. Андрухович); *А ніч* була липка, як *мед*, і темна, повита в миготіння зір і свіч, і в ній лунала музика таємна... (В. Неборак)), або ж негативного (напр.: *Такі умови гри – як пекучу настойку*, / *Пити нахильці день*, до краплини відомий (О. Забужко); *В вікні вростає ніч*, *пекуча, як безсилля*, / *У тло снігів*, в крихке світіння севрських ваз (О. Забужко); *І дивиться довго в країну півоній*, / *Де рік – це хвиля*, ота, що минає (В. Неборак)).

Щодо структурної організації порівняльних конструкцій, до складу яких уходять іменники різних граматичних родів, то в поетичній мові доцільно виокремлювати сполучникові порівняння разом із дієслівною основою, які реалізовані в таких позиційних варіантах:

- 1) конструкція «власне порівняння + дієслово-присудок + іменник-підмет», напр.: *З пролomu, мов лава*, лилося *світло* реклам, ресторанів, екранів... (В. Неборак);
- 2) конструкція «дієслово-присудок + іменник-підмет + власне порівняння», напр.: *І снується павутина*, мов первинний і невинний / *біль невпійманого слова*, що пронизже до кісток (Ю. Андрухович); *Світливсь туман*, мов непрозоре скло (О. Ірванець);
- 3) конструкція «іменник-підмет + власне порівняння + дієслово-присудок», напр.: *І врешті – все містечко розваг*, ніби *табір*, знялося (Ю. Андрухович).
- 4) конструкція «іменник-підмет + дієслово-присудок + власне порівняння», напр.: *Ми йдемо крізь темінь*, як снігами, / *світло* ночі сходить, ніби *проща...* (Ю. Андрухович); *Кожен звук* / у ньому множивсь, як *лавина* (О. Забужко); *Вся сила висохла моя*, мов *черепок* в пустелі (В. Неборак).

Вагоме місце в постмодерній поезії посідають розгорнуті порівняння, коли порівняльна конструкція містить декілька суб'єктів та декілька об'єктів порівняння чи один суб'єкт і кілька об'єктів, напр.: *Поезіє, відраднице й журбо*, ти – *голос мій*, ти *кетяг мій і стяг...* (В. Неборак); *Осіннє древо – жовтий скарб*, дзвінких листочків *калита* (В. Неборак); *І довга мить* як довга *ніч*, як довгий *вірш* (В. Неборак). Такі конструкції надають більше значенневих відтінків порівнювальним словам: «Граматичне розширення, більш інформативно-смісловне наповнення об'єктної частини порівняння, незалежно від наявності одноступеневого чи багатоступеневого корелята-суб'єкта, збагачує останній важливою додатковою змістовністю, певними характеристичними смислами, конотацією» [15, с. 110].

У процесі порівняння іменників різних родів грамема одного роду значеннево доповнює грамема іншого й навпаки, наприклад, у вірші про ялинку: *Чи ти з безмовністю риби / під пили й сокири злягла? / І вже по стовбуру*, ніби по *щоглі*, струмує смола... (В. Неборак). Тлумачний словник подає такі значення виділених лексем: *стовбур* – «1. Основна наземна частина дерева або куща, від якої ростуть гілки; 2. Назва різних тканинних утворень, які мають вигляд трубки, стрижня; 3. Вертикальна або похила частина шахти, що має вихід на поверхню» [14, с. 719]; *щогла* – «1. Високий стовп, вертикальна або похила конструкція на судні, призначена для встановлення вітрил, підняття прапора, влаштування спостережних пунктів і т. ін.; 2. Висотна споруда (стовп, тичка, металева або залізобетонна конструкція і т. ін.), що має різне технічне призначення (для підвішування ліній електропередач або

сигналізації, установлення радіоантен тощо); 3. розм. Жердина, тичка» [14, с. 601]. Спільна сема, яка поєднує дві лексеми різного граматичного роду, – це ‘вертикальність’, у порівняльній конструкції другий компонент доповнює перший семою ‘неживий предмет’.

Лексеми в складі порівнянь можуть набувати додаткових значень і за допомогою епітетів, наприклад, у реченні, де порівнюються грамеми жіночого та середнього родів: *...розглядаємо небо зі сферичної бапти / випнутої мов око циклопове...* (Ю. Андрухович). *Бапта* за словником – це «1. Висока і вузька споруда багатогранної або круглої форми, що будується окремо або становить частину будівлі; вежа; 2. військ. Верхня обертова частина корпусу танка або броньованого автомобіля; вишка на судні, у якій містяться гармати й кулемети» [14, с. 115]; *око* – це «1. Орган зору в людини, усіх хребетних та деяких безхребетних тварин; 2. розм. Здатність бачити; зір.; 3. перен., розм. Піклування, догляд» [14, с. 665]. Спільна сема для обох лексем ‘круглий’, проте епітет *циклопове око*, де циклоп – «велетень з одним оком на лобі» [14, с. 213] – доповнює означення *випнута* семою ‘велетенський’, яка, відповідно, перенесена й на лексему *бапта*. Так само і в наступному прикладі: *Та доки вона, / доти ви ще шукаєте слова – / Як хвиля, високого слова – на весь її зріст...* (О. Забужко) – грамема жіночого роду *хвиля*, яка означає: «1. Водяний вал, що утворюється від коливання водної поверхні; 2. чого, перен. Нестримне піднесення, посилений рух, вияв чогонебудь» [14, с. 40], доповнює граему середнього роду *слово* семою ‘піднесеність’, що вдало актуалізує означення *високий, на весь зріст*, завдяки чому створено відтінок урочистості.

Щоб простежити взаємодоповнення значеннями протилежних родових граем, під час аналізу порівнянь варто звертати увагу на всі компоненти простого чи комбінованого тропа. Наприклад, у реченні *Розглядаєш мою думку мов камінчик в калейдоскопі* (В. Неборак), на перший погляд, здається, що лексема *камінчик* доповнює лексему *думка* семою ‘гострий’, проте порівняльна конструкція *мов камінчик в калейдоскопі* надає слову *думка* відтінку недосяжності.

Заслуговує на увагу порівняння різних родових граем, що мають антонімічні значення. Такий принцип лежить в основі оксюмору (поєднання слів із протилежним або взаємовиключним значенням). Наприклад, у реченні *А в потойбіччі – тиша, як виття* (В. Неборак) *тиша* означає «стан, коли де-небудь немає звуків, шуму» [14, с. 135], а *виття* – «дію за значенням вити» [14, с. 521], де *вити* – «видавати протяжні, високі та жалібні звуки» [14, с. 521]. Такі порівняння наповнюють лексему з локативною семантикою *потойбіччя* відтінком хаотичності, незрозумілості і, відповідно, невідомості.

Саме в порівнянні як процесі відбувається рух думки «від предмета до предмета». У мові розташовані поряд ті реалії, які в дійсності є віддаленими, і лише в художньому тексті, у сприйнятті письменника, а отже й читача, вони можуть бути в єдиному семантичному просторі, породжуючи нові значення. Семантика порівнянь, типи їх уведення в поетичні тексти засвідчують особливості індивідуального мовомислення поетів, можливості використання загальномовних асоціативних зв’язків для оновлення художніх образів, урізноманітнення текстів. Специфіка сучасної поетичної мови полягає в актуалізації деяких тематичних груп лексики в структурі порівнянь, а також у розбудові лінійно-динамічних структур.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, у ході дослідження порівнянь виявлено, що іменники різних родів, функціуючи в ролі суб’єкта й об’єкта порівняння, інтенсивно доповнюють один одного характерними семантичними ознаками, що робить цей художній троп виразнішим. Як засвідчив

досліджуваний матеріал, порівняльні конструкції, у складі яких є іменники різних граматичних родів, нічим не обмежені у своєму творенні, навпаки, такі конструкції виразніше змальовують образ, замислений автором. Перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в дослідженні порівняльних конструкцій з іменником в орудному відмінку, у визначенні ступеня злиття компонентів (сем) порівнюваних іменників різних граматичних родів.

Список використаної літератури

1. Виноградов В. В. Избранные труды. Поэтика русской литературы / В. В. Виноградов. – М. : Наука, 1976. – 512 с.
2. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози) : дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Голоюх ; НАН України ; Ін-т укр. мови. – К., 1996. – 225 с.
3. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.
4. Мацько Л. І. Стилістика української мови : підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько ; за ред. Л. І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Мойсієнко А. К. Слово в системі Шевченкового тексту: поетика, декодування : монографія / А. К. Мойсієнко. – К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2013. – 255 с.
6. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.
7. Маковецька-Гудзь Ю. А. Семантико-граматичні моделі художніх порівнянь (на матеріалі української поетичної мови 70–90 років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. А. Маковецька-Гудзь ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2010. – 18 с.
8. Прокопчук Л. В. Асоціативні порівняння в мовотворчості М. Стельмаха / Л. В. Прокопчук // Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство. – 2013. – Вип. 1. – С. 102–105.
9. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. П. Шаповалова ; Дніпропетр. держ. ун-т. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
10. Мацько Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія. – К. : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 528–529.
11. Калашник В. С. Особливості слововживання в поетичній мові : навч. посіб. / В. С. Калашник – Харків : ХДУ, 1985. – 68 с.
12. Бандура О. М. Мова художнього твору / О. М. Бандура. – К. : Дніпро, 1964. – 121 с.
13. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – К. : СИЭНТО, 1993. – 192 с.
14. Словник української мови : в одинадцяти томах. – К. : Наук. думка, 1970–1980.
15. Мойсієнко А. К. Слово в аперцепційній системі поетичного тексту. Декодування Шевченкового вірша : монографія / А. К. Мойсієнко. – К. : Сталь, 2006. – 304 с.

References

1. Vinogradov, V. V. (1976). *Selected works. Poetics of the Russian literature*. Moscow : Nauka (in Russ.)
2. Holoiuh L. V. (1996). *Comparison as the structure and stylistic component of the literary text (as exemplified in modern Ukrainian historical prose)*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
3. Yermolenko S. Ya. (2009). *Linguistic-aesthetic signs of the Ukrainian culture*. Kyiv : Institute of the Ukrainian language; NAS of Ukraine (in Ukr.)
4. Matsko L. I., Sidorenko A. M., Matsko O. M. (2003). *Stylistics of the Ukrainian language: textbook*. Kyiv : Higher school (in Ukr.)
5. Moysiienko A. K. (2013). *Word in the system of Shevchenko text: poetics, decoding*: monograph. Kyiv : PPC «Kyiv. University» (in Ukr.)
6. Chabanenko V. A. (2002). *Stylistics of expressive means of the Ukrainian language*: monograph. Zaporozhye : ZSU (in Ukr.)
7. Makovetska-Hudz Yu. A. (2010). *Semantic and grammatical models of artistic comparisons (as exemplified in Ukrainian poetic language in the 70–90-s of XX century)*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Kyiv (in Ukr.)
8. Prokopchuk L. V. (2013). Associative comparison in linguistic work of M. Stelmakh. *International bulletin: Culturology. Philology. Musicology (Mizhnarodnyi visnyk: Kulturolohiia. Filolohiia. Muzykoznavstvo)*, 1, 102–105. (in Ukr.)

9. Shapovalova N. P. (1998). *Functional-semantic status of comparative constructions in the modern Ukrainian language*: Synopsis of the dissertation for a candidate degree in philology : 10.02.01 «Ukrainian language». Dnepropetrovsk (in Ukr.)
10. Matsko L. I. (2007). Comparison. *Ukrainian language. Encyclopedia*. Kyiv : Publishing house «Ukrainian encyclopedia» named after M. P. Bazhan, 528–529 (in Ukr.)
11. Kalashnyk V. S. (1985). *Peculiarities of linguistic usage in the poetic language*: study guide. Kharkov : KhSU (in Ukr.)
12. Bandura A. M. (1964). *Language of literary work*. Kyiv : Dnipro (in Ukr.)
13. Potebnya A. A. (1993). *Thought and language*. Kyiv : CIENTO (in Russ.)
14. *Dictionary of the Ukrainian language: in eleven volumes (1970–1980)*. Kyiv : Science thought (in Ukr.)
15. Moysiienko A. K. (2006). *Word in a perceptual system of the poetic text. Decoding of Shevchenko's verse*: monograph. Kyiv : Steel (in Ukr.)

TEREKHOVSKA Liubov Mykolayivna,

master of vocational training of Kyiv higher vocational school of construction and design

e-mail: luba_83@ukr.net

THE RATIO OF GENERIC GRAMMEMES IN THE COMPOSITION OF THE COMPARISON (AS EXEMPLIFIED IN POSTMODERN POETRY)

Abstract. Introduction. *Comparison is an artistic trope, which lies in determination of the internal and external relations between objects and phenomena. Comparison of nouns of different grammatical genders has its specificity in poetry, because in the rhythmical-intonational construction of the verse it is effectually to compare the words where grammemes of opposite genders are used as the subject and the object serve, and to provide them with the required value – it is one of the indicators of professional skill of the poet and the method aesthetization of the work.*

The purpose of this article is to analyze the mechanism of creation of comparative constructions with nouns of different grammatical genders and in determining the ways of their semantic realization in the poetic text.

Methods. *To achieve this purpose the following research methods are involved: comparative, structural, method of modeling, componential analysis, linguistic descriptions of linguistic facts and context-lexicographic method.*

Results. *As exemplified in poetic works of the representatives of the postmodern trend the comparison, in which nouns are used as different grammatical genders the subject and object, is selected. The comparative gender constructions with different groups of dictionary have been analyzed, it is proved that the similarity of nouns of different genders arises based on the coincidence of one or more semes. The most significant feature was highlighted through the comparison with a compared word to which it is distinct. It is found that in postmodern poetry the author's choice of a combined seme may be unexpected, original, in that connection the object and the subject of comparison do not only complement each other with qualitative characteristics, but also give the affective evaluation. It is found that figurative comparisons sometimes emphasize the unusual sign, ignoring the other that change the lexical meaning of the word. The comparative structures with the verbal stem are dedicated, their structure is characterized.*

Originality. *The originality of scientific research lies in the allocation of compared words where the subject and object are nouns of different grammatical genders, the combined seme, which the author actualizes through comparison and identification of the word meaning change by introducing it in the poetic context.*

Conclusion. *It is concluded that comparative constructions with nouns of different grammatical genders take the significant place in the poetry of postmodernism. The difference in gender do not make an obstacle to the originality of forming a trope. Heterogeneous grammemes complement each other in unexpected meanings (the two-way impact: not only the subject affects the object, and vice versa). The trope, which involves nouns of different grammatical genders, draws clearly the image of the author intended.*

Key words: *comparison; trope; comparison object; comparison subject; gender grammeme; conjunctive comparative constructions; conjunctionless comparative constructions; postmodern poetry.*

Надійшла до редакції 12.09.17
Прийнято до друку 18.10.17

УДК 811.161.2'367.335.1

РУЛА Наталія Володимирівна,
здобувач кафедри української мови
та методики викладання фахових дисциплін
Бердянського державного
педагогічного університету
e-mail: nataliya.rula@gmail.com

КАТЕГОРІЯ СУРЯДНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У статті проаналізовано та систематизовано вже описані в граматичних розвідках українських і зарубіжних науковців аспекти сурядності, запропоновано власне бачення цього синтаксичного зв'язку з позицій функційно-категорійної граматики. Потрактовано сурядність як формально-синтаксичну категорію, що корелює із семантико-синтаксичними відношеннями, формально їх виражаючи. Звернуто увагу на бінарну опозицію сурядність / підрядність та її умовність, оскільки вона не охоплює перехідних утворень, для яких характерний синкретизм ознак, притаманних сурядному і підрядному зв'язкам. Окреслено межі сурядності, проаналізовано грамемний склад категорії сурядності та базові і вторинні утворення з-поміж синтаксичних конструкцій із сурядним зв'язком. Виявлено диференційні ознаки категорії сурядності, як-от: відносна граматична невідповідність, взаємозумовленість та однофункційність компонентів сурядної конструкції, відкритість / закритість сурядного зв'язку, форма незалежної координації, можливість повторюваних сполучників у складниках конструкції, відсутність інтерпозиції будь-якої з частин. Схарактеризовано такі параметри сурядного зв'язку, як реченневотвірність, реченневомодифікаційність та словосполученневотвірність. Закцентовано на дискусійних питаннях щодо незалежності компонентів у сурядних конструкціях, а також наявності сурядного зв'язку в словосполученнях, запропоновано власне бачення цих проблем.

Ключові слова: сурядність, формально-синтаксична категорія, синтаксичний зв'язок, координація, базова та вторинна конструкції, реченневотвірність, реченневомодифікаційність, словосполученневотвірність.

Постановка проблеми. Обґрунтування категорії сурядності зумовлене функційно-категорійним підходом у граматиці, що є ключовим у сучасній лінгвістиці. На сьогодні розв'язано багато проблем паратаксисту в українській мові, проте питання про сутність сурядності як синтаксичної категорії залишається суперечливим та неоднозначним. Зроблений нами огляд літератури свідчить про те, що для тлумачення сурядності / сурядного зв'язку / складносурядного речення й сьогодні використовують нечіткі трактування. Досліджувана категорія досі не має докладного аналізу й вичерпної характеристики.

Мета статті – проаналізувати витлумачення сурядності в сучасних синтаксичних працях, з'ясувати сутність цієї формально-синтаксичної категорії, виявити специфічні риси та окреслити межі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Уперше про сурядність («рівнорядність») згадано в «Граматиці російської мови» М. Осадци (1862 р.). Автор праці називає синтаксичними рівнорядними відношеннями такі, за яких «кожне положення стоїть для себе, незалежно від іншого» [1, с. 248]. Проте М. Осадца лише побіжно окреслює досліджувану категорію й докладніше зупиняється на «рівнорядних положеннях», тобто складносурядних реченнях, описуючи їхній зміст та способи поєднання предикативних частин у межах цих синтаксичних одиниць.

Більш точне й наближене до визначень останніх років трактування сурядності представлено в наукових працях А. Грищенка: «Сурядність, паратаксист – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними компонентами – членами простого або частинами (предикативними одиницями) складного речення» [2, с. 668]. Дослідник

зауважує, що сурядність може бути трьох типів, залежно від характеру компонентів конструкції, та виокремлює сурядність членів речення, сурядність речень, сурядність члена (членів) речення і речення.

Із-поміж наукових досліджень заслуговують на увагу праці І. Вихованця [3], де проаналізовано категорію сурядності з позицій функційно-категорійної граматики, М. Мірченка, автора монографії «Структура синтаксичних категорій» [4], а також синтаксична розвідка А. Загнітка [5], у якій сурядність схарактеризована як різновид синтаксичного зв'язку. Вартісною є дисертаційна праця Г. Глушкової про структурно-семантичні типи сурядності [6]. Питанням синтактики, семантики та прагматики паратаксису в сучасній німецькій мові присвячена дисертація А. Приходька [7].

Виклад основного матеріалу. Трактуючи сурядність як синтаксичний зв'язок, синтаксичне відношення або як синтаксичну категорію, мовознавці вкладають у ці поняття різні значення. Одні вчені у витлумаченні сурядності чітко не розмежовують формально-синтаксичний та семантико-синтаксичний аспекти. Так, І. Попова вважає досить обґрунтованою таку дефініцію синтаксичного зв'язку, у якій його витлумачено «як таке семантико-граматичне відношення між компонентами мовленнєвого ланцюга, що дає змогу лінгвістично осмислити його і кваліфікувати як певну синтаксичну одиницю» [8, с. 110]. О. Стародумова, хоч і говорить про підрядність та сурядність як про формальні категорії, проте диференціює значеннєвий і формальний критерії розрізнення [9, с. 26]. На нашу думку, недоречно виокремлювати значеннєвий критерій розрізнення формальних категорій. Ті самі об'єктивні відношення нерідко можуть бути реалізовані як за допомогою сурядного, так і за допомогою підрядного зв'язку між частинами складного речення. У низці випадків об'єктивні відношення, найчастіше позначені підрядним синтаксичним зв'язком між частинами складного речення, факультативно передані за допомогою сурядних синтаксичних зв'язків і навпаки [10, с. 27].

У «Російській граматиці» (1980 року) зазначено, що сурядність – це не тільки синтаксичний спосіб зв'язку, але й лексичний, адже відношення між предикативними частинами, ґрунтовані на семантичній взаємодії, не завжди однозначні. Подальша конкретизація та звуження цього значення, як і за безсполучниковості, реалізована з опорою на загальну семантику поєднаних речень або (там, де це можливо) на лексичні показники: частки, вставні слова, вказівні та анафоричні займенники й займенникові звороти. В окремих випадках диференційні функції беруть на себе відношення видів, часових форм та способів дії [11, с. 464]. Проте сурядність є синтаксичним зв'язком, а не лексичним: вона лише виражена за допомогою лексичних засобів.

Найґрунтовніше синтаксичний зв'язок описано в мовознавчих працях І. Вихованця, де чітко відмежовано його як «формальний граматичний стосунок» від семантико-синтаксичних відношень, із якими він корелює. Водночас дослідник акцентує на їх нетотожності, паралельному функціонуванні та специфічності вияву в різних синтаксичних одиницях [3, с. 43].

До заслуг І. Вихованця зараховують розмежування типів та форм синтаксичних зв'язків. Учений називає формою сурядного зв'язку незалежну координацію. А. Приходько, акцентуючи на принципі рівноправності й незалежності поєднаних паратаксисом компонентів, ототожнює поняття сурядності й координації та зазначає, що координація є таким типом спайки між граматично рівноцінними одиницями мови, за якого жодна з них «не може бути зведеною до рангу компонента іншої, а навпаки, усі вони виражають граматичну непідпорядкованість, наступність та рівноправність в лінійному ланцюгові розгорнення речення» [7, с. 117].

М. Мірченко слідом за І. Вихованцем зараховує сурядність до формально-синтаксичних категорій, що є «різновидом синтаксичних реченнєвих категорій» [4, с. 192].

Саме характер усієї сукупності формально-синтаксичних категорій у конструкції є основним розрізнявальним формальним чинником речення, як простого, так і складного. М. Мірченко називає низку формальних відмінностей категорії сурядності, що найкраще виявлені в її графемному складі, зауважуючи, що досліджувана формально-синтаксична категорія охоплює вісім графем: графему безпосередньої сполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої безсполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої сполучниково-безсполучникової відкритої сурядності, графему безпосередньої сполучникової закритої сурядності, графему опосередкованої сполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої безсполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої сполучниково-безсполучникової відкритої сурядності, графему опосередкованої сполучникової закритої сурядності [4, с. 224].

У межах синтаксичних конструкцій із сурядним зв'язком мовознавці виокремлюють базові та вторинні конструкції. До перших зараховують складносурядні речення, предикативні частини яких поєднані за допомогою сполучників, безсполучниково або різноманітними комбінаціями сполучникового та безсполучникового зв'язків. До вторинних конструкцій належать прості речення з однорідними членами, схарактеризовані як семантично неелементарні, їх вважають похідними від складносурядних конструкцій. Речення, у яких сурядним типом зв'язку поєднані головні члени, здебільшого називають перехідними конструкціями, оскільки така сурядність «створює перспективу перетину структурної схеми простого та структурної схеми складного речення» [4, с. 216]. І. Вихованець розширює коло сурядності й аналізує сурядний зв'язок у словосполученнях, які теж належать до вторинних конструкцій [3, с. 296]. Цікаву думку щодо меж сурядності висловлює дослідниця англійського синтаксису Л. Волкова, яка констатує про поширення цієї категорії на текст, зазначаючи, що вона виходить далеко за межі простих та складних синтаксичних конструкцій [12, с. 139].

Доцільно, на нашу думку, проаналізувати диференційні ознаки категорії сурядності. У мовознавчих розвідках часто протиставляють сурядність і підрядність для виокремлення прикметних рис. Ще О. Пешковський у своїй статті «Существует ли в русском языке сочинение и подчинение предложений», що стала своєрідною реакцією на працю М. Петерсона про відсутність реальних критеріїв відмінності сурядності від підрядності, намагався довести, що досліджувані типи синтаксичних зв'язків існують, та виокремити характерні ознаки цих мовних категорій. Сурядний тип зв'язку мовознавець характеризує як рівносторонній, паралельний, взаємний, симетричний, зворотний, взаємносторонній, взаємноспрямований, за якого показник відношення наявний у кожній із частин [13, с. 136]. Серед ознак сурядності дослідник називає такі: 1) зворотність складових частин, тоді як перестановка предикативних частин у складнопідрядній конструкції зі збереженням місця сполучника і зі збереженням семантики речення неможлива; 2) сполучники між частинами, поєднаними сурядним зв'язком, не належать жодній із них і стоять між ними; 3) можливість повторення сполучників (*і ...і, або ...або, чи ...чи, ні ...ні*), що не характерне для підрядних сполучників; 4) сурядність може бути реалізована як у складному, так і в простому реченні, тоді як для підрядних сполучників характерне вживання в складних реченнях; 5) для частин, поєднаних сурядним зв'язком, неможлива інтерпозиція [13]. Проте не всі виокремлені дослідником критерії розмежування є універсальними. Перша названа О. Пешковським ознака не є точною, тому що зворотність у складносурядних реченнях не може бути абсолютною. Причому в деяких складнопідрядних конструкціях можлива перестановка предикативних частин без зміни семантики, напр.: *Коли вона повернулася, усі вже знали новину – Усі вже знали новину, коли вона повернулася.*

Є. Ширяєв, протиставляючи сурядність і підрядність, пропонує застосовувати прийом синтагматичного розгортання, за допомогою якого можна простежити накладання сурядного зв'язку на підрядний та неможливе накладання сурядного зв'язку на сурядний. Такий прийом також не універсальний, оскільки за допомогою сурядного зв'язку не можна додати предикативну частину до складносурядного речення закритої структури, проте це не стосується сурядних конструкцій відкритої структури, які вможливають уведення необмеженої кількості предикативних частин (кількісний показник у цьому випадку зумовлений тільки позамовними чинниками) [14].

Загалом бінарна опозиція сурядності та підрядності є досить умовною, бо вона не охоплює всієї різноманітності синтаксичних зв'язків. Сурядність і підрядність не виключають одна одну, а наявність перехідних площин між ними засвідчує неповне протиставлення цих категорій [6, с. 13]. Значна кількість виписаного фактичного матеріалу підтверджує, що не завжди можна провести чіткі межі між сурядними та підрядними синтаксичними конструкціями, оскільки навіть той самий сполучник може вказувати на різні зв'язки між компонентами.

Чітко виділено прикметні ознаки категорії сурядності в мовознавчих працях І. Вихованця. На його думку, основною диференційною ознакою, за допомогою якої розрізняють типи синтаксичних зв'язків, що спрямовані у внутрішню структуру словосполучень та речень, слугує напрямок синтаксичної залежності. Для сурядності в цьому аспекті характерна відсутність залежності, а компоненти, поєднані цим зв'язком, є однофункційними, адже виконують тотожні синтаксичні функції [3, с. 22]. Закцентуємо на суперечливості питання про незалежність предикативних частин, поєднаних сурядним зв'язком. Традиційно вважають, що складники такої синтаксичної конструкції автономні: «На цьому базується потенційна можливість їх розчленування, перетворення кожної частини на самостійне просте речення», чого не можна сказати про складнопідрядні конструкції, де «самостійною може бути тільки головна предикативна частина» [15, с. 15]. На нашу думку, граматична незалежність компонентів, поєднаних сурядністю, не абсолютна, оскільки складносурядні конструкції складаються не з простих речень, а з предикативних частин, які граматично взаємозумовлені, про що свідчать видо-часові форми присудків, можлива наявність різноманітних займенників, часток, модальних слів, антонімів, спільного члена тощо. Тому вважаємо слушною думку І. Вихованця про те, що формою сурядного зв'язку є незалежна координація. Підтримуючи його твердження, Т. Масицька у своїх наукових розвідках уводить поняття формально-синтаксичної взаємозалежності предикативних частин у складносурядному реченні [16]. Окрім незалежності компонентів сурядної конструкції та форми незалежної координації, І. Вихованець розрізняє з-поміж диференційних ознак ще відкритість / закритість зв'язку, що зумовлена обмеженням або необмеженням кількості компонентів [3, с. 31].

А. Загнітко звертає увагу на такі параметри синтаксичного зв'язку, як реченнєвотвірність, реченнєвомодифікаційність та словосполученнєвотвірність, що в деяких своїх виявах можуть перетинатися, урахувавши міжкрівні зв'язки та взаємопереходи, напрями дериваційних стосунків, особливості витворення вторинних синтаксем [5, с. 17]. Сурядний синтаксичний зв'язок, безперечно, постає як реченнєвотвірний, тому що функціює в складному реченні між структурно рівноправними предикативними частинами.

Оскільки досліджувана синтаксична категорія бере участь у формальній та семантичній модифікації простого речення, то вона є реченнєвомодифікаційною; відбувається перетворення конструкції з формально і семантично елементарної на формально і семантично неелементарну: «У цьому випадку ми говоримо про речення, ускладнені наявністю інших типів синтаксичного зв'язку, крім реченнєвотвірних, які

слід кваліфікувати як похідні і встановлювати тип його модифікації» [5, с. 23]. Сурядний зв'язок у простому реченні менш самостійний порівняно з його функціями у складному реченні, оскільки призначений для поширення висловлення.

Дискусійним залишається питання про зарахування сурядного зв'язку до словосполученневогв'ірного типу. Деякі мовознавці взагалі заперечують існування сурядності в словосполученнях. Г. Глушкова, наприклад, зазначає, що «сурядний зв'язок може функціонувати тільки на рівні предикативних конструкцій, поєднуючи прості речення у складносурядне, або поєднувати елементи моносуб'єктних поліпредикативних речень» [6, с. 37]. А. Загнітко заперечує словосполученневогв'ірну функцію сурядного зв'язку, оскільки «сурядні словосполучення є не відтворюваними структурами, а охоплюють модифікований вияв підрядних словосполучень»; «словосполучення є елементарним виявом валентності (активної чи пасивної) головного слова з різноманітними площинами нерівнорядних дериваційних перетворень» [5, с. 26]. Погоджуємося з І. Вихованцем та вважаємо правильним потрактування сурядного синтаксичного зв'язку як словосполученневогв'ірного, але в межах речення, оскільки словосполучення – непередикативна синтаксична одиниця, «зі змістового боку є складним найменуванням явищ дійсності, а з формально-синтаксичного – сполученням повнозначних слів за допомогою підрядного або сурядного зв'язку» [3, с. 9].

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, сурядність є формально-синтаксичною категорією, що функціонує між граматично рівноправними та взаємозумовленими предикативними частинами у складносурядних конструкціях, членами простого семантично неелементарного речення, компонентами словосполучення, а також корелює із семантико-синтаксичними відношеннями, формально їх виражаючи. Прикметними ознаками категорії сурядності є такі: відносна граматична непідпорядкованість, взаємозумовленість та однофункційність компонентів сурядної конструкції, відкритість / закритість зв'язку, форма незалежної координації, можливість повторюваних сполучників у складниках конструкції, відсутність інтерпозиції. Сурядний зв'язок – реченневогв'ірний, реченневомодифікаційний та словосполученневогв'ірний. Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі семантико-синтаксичних відношень, що корелюють із сурядним типом зв'язку.

Список використаної літератури

1. Осадца М. Грамматика русского языка / Михаил Осадца. – Львов : в печатни Института Ставропигийского, 1862. – 288 с.
2. Українська мова : Енциклопедія / Редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. – 2-ге вид, випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. – 824 с.
3. Вихованець І. Р. Грамматика української мови. Синтаксис : підручник для студ. філол. фак. вузів / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
4. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій / М. В. Мірченко. – Вид. 2-ге, переробл. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 393 с.
5. Загнітко А. П. Теоретична грамматика української мови. Синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
6. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Глушкова Галина Миколаївна ; Донецький держ. ун-т. – Донецьк, 1998. – 184 с.
7. Приходько А. М. Складносурядне речення німецької мови в формально-граматичному аспекті / А. М. Приходько // Вісник Запорізького державного університету. – Запоріжжя, 2002. – № 1. – С. 116–125.
8. Попова І. С. Зв'язки між синтаксично різноплановими компонентами мовленнєвого ланцюга та за межами одного речення / І. С. Попова // Лінгвістичні дослідження : зб. наук. праць ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2013. – Вип. 36. – С. 110–116.
9. Стародумова Е. А. Синтаксис современного русского языка / Е. А. Стародумова. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2005. – 142 с.
10. Сучасна українська літературна мова : Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1972. – 516 с.

11. Русская грамматика / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – М. : Наука, 1980. – Т. 2 : Синтаксис. – 709 с.
12. Волкова Л. М. Теоретична граматики англійської мови. Сучасний підхід : навч. посібник / Л. М. Волкова. – К. : Освіта України, 2009. – 253 с.
13. Пешковский А. М. Избранные труды / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиздат, 1959. – 252 с.
14. Ширяев Е. Н. Дифференциация сочинительных и подчинительных союзов на синтаксической основе / Е. Н. Ширяев // Филологические науки. – 1980. – № 2. – С. 49–54.
15. Скобликова Е. С. Современный русский язык. Синтаксис сложного предложения (теоретический курс) : учеб. пособие / Е. С. Скобликова. – М. : Флинта : Наука, 2006. – 264 с.
16. Мацицька Т. Семантико-синтаксична взаємозалежність і формально-синтаксична взаємозалежність у складносурядних реченнях / Тетяна Мацицька // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журнал на пошану чл.-кор. НАН України І. Р. Вихованця / [редкол. : Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 116–129.

References

1. Osadtsa, M. (1862). *Russian Grammar*. L'viv: v pechatny Ynstituta Stavropyhyiskoho (in Russ.)
2. Rusanivskiy, V. M., Taranenko, O. O., Ziabliuk, M. P. (Eds.). (2004). *Ukrainian: Encyclopedia*. Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» (in Ukr.)
3. Vykhovanets, I. R. (1993). *Ukrainian Grammar: Syntax*. Kyiv: Lybid (in Ukr.)
4. Mirchenko, M. V. (2004). *The Syntactic Structure Categories*. Lutsk: RVV «Vezha» Volyn. derzh. Un-tu im. Lesi Ukrainky (in Ukr.)
5. Zahnitko, A. P. (2001). *Theoretical grammar of Ukrainian Language: Syntax*. Donetsk : DonNU (in Ukr.)
6. Hlushkova, H. M. (1998). *Structural and Semantic Types of the Coordination*. Donetsk: DonNU (in Ukr.)
7. Prykhodko, A. M. (2002). The German compound sentence in formal grammatical aspect. *Visnyk Zaporizkoho derzhavnoho universytetu* (Journal of Zaporizhzhia State University), 1, 116–125 (in Ukr.)
8. Popova, I. S. (2013). Relations between syntactically diverse components of the speech circuit and out of a sentence. *Linhvistychni doslidzhennia (Linguistic research)*, 36, 110–116 (in Ukr.)
9. Starodumova, E. A. (2005). *Syntax of Modern Russian Language*. Vladyvostok: Yzd-vo Dalnevostochnoho unyversyteta (in Russ.)
10. Bilodid, I. K. (Ed.). (1972). *The Modern Ukrainian Literary Language: Syntax*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.)
11. Shvedova, N. Iu. (1980). *Russian Grammar: Syntax*. Moskva: Nauka (in Russ.)
12. Volkova, L. M. (2009). *Theoretical grammar of English: Modern approach*. Kyiv: Osvita Ukrainy (in Ukr.)
13. Peshkovskiy, A. M. (1959). *Selected works*. Moskva: Uchpedyzzdat (in Russ.)
14. Shyriaev, E. N. (1980). Differentiation of coordinate and subordinate conjunctions based on syntactic. *Fylohohycheskye nauky (Philological Sciences)*, 2, 49–54 (in Russ.)
15. Skoblykova, E. S. (2006). *The Modern Russian Language. Syntax of a Complex Sentence* (theoretical course). Moskva: Flynta: Nauka (in Russ.)
16. Masytska, T. (2015). Semantic and syntactic mutual dependence and formal syntactic mutual independence in compound sentences. *Typolohiia ta funktsii movnykh odynyts (Types and functions of language units)*, 2 (4), 116–129 (in Ukr.)

RULA Nataliya Volodymyrivna,

postgraduate at the Department of Ukrainian language and methods of teaching professional disciplines Berdyansk State Pedagogical University

e-mail: nataliya.rula@gmail.com

CATEGORY OF THE COORDINATION IN MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

Abstract. Introduction. *The essence of the coordination as syntactic category is still controversial and ambiguous. Functional-categorical approach in the grammar leads to reconsideration of researched category that makes it possible to provide more accurate correctly interpreting.*

Purpose. *The purpose of the paper is to analyze the interpretation of the coordination in modern syntactic manuscripts, define the essence of formal syntactic category, identify differential features and limits of functioning.*

Results. *The coordination is the syntactic category that displays a formal grammar connection in the syntax structure. It must be clearly distinguished from semantic and syntactic relations with which it correlates.*

All syntactic constructions with coordinated connection are divided into basic and secondary. The former include compound sentences. We include simple semantically not elementary sentences with homogeneous members and coordinated phrases to secondary structures.

There are often refer to the binary opposition of the coordination and subordinate for the purpose of separation distinguishing features of these categories in linguistic writings. The author often refers to the binary opposition of coordination with the aim of isolating the distinguishing features of these categories. This opposition is not absolute, because it does not cover the entire diversity of syntactic relations and transitional surfaces between coordination and subordinate. A significant number of discharged factual material confirms this view.

The question of independence of predicative parts combined coordinated connection is rather controversial. Components of this syntactic structures traditionally considered autonomous. However the independence of grammatical components is not absolute. Compound structures consist of not simple sentences but of the predicate parts that grammatically interdependent. So there is quite reasonable opinion of I. Vykhoanets that coordinated form connection is independent coordination.

The category of the coordination characterized according such parameters as syntactic relation as sentences formation and sentences modification. It is debatable question of admission coordinated connection to the phrase generating type. We consider the correct interpreting of coordinated syntactic relation as phrase generating, but in the area of sentence, because the phrase is not predicative syntactic unit.

Originality. *Scientific novelty of research results consists in determining nature of the category of coordination allocation of specific features inherent in this category from the position of functional-categorical grammar.*

Conclusion. *Coordination is a formal syntactic category which is functioning between grammatically predicative equitable parts of compound structures, members of not semantically simple elementary sentence and components of phrase. The distinguishing features of the category of coordination are: relative grammatical independence, interdependence and same functionality of components of coordinated structures, open / closed connection, form of independent coordination, possibility of repetitive conjunctions in components of structures, lack of interposition, sentences formation, sentences modification and phrase generating.*

Keywords: *coordination; formal syntactic category; syntactic connection; coordination; basic and secondary constructions; sentences formation; sentences modification; phrase generating.*

Надійшла до редакції 4.04.2017

Прийнято до друку 14.04.17

ЗМІСТ

ЛІНГВОКОНЦЕПТОЛОГІЯ І ДИСКУРСОЛОГІЯ

Селіванова О. О. Концептуальне моделювання і когнітивно-ономасіологічний аналіз.....	3
Шитик Л. В. Заголовки в медіадискурсі тижневика «Країна».....	13
Велівченко В. Ф. Політичний медіадискурс: мовні засоби реалізації функції маніпулятивного впливу.....	21
Pjetsukh O. I. Metaphorical verbalization of the concept <i>domestic politics</i> in the UK parliamentary debates.....	33
Махмудова А. В. Оценка и значимые особенности в построении концепта «мудрость» (на материале английского языка).....	37
Калько В. В. Інтегральні ознаки паремій	45

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО І ЗІСТАВНА ЛІНГВІСТИКА

Литвин І. М. Системи голосних української, російської та польської мов.....	51
Кикоть В. М. Неперекладність поезії: міф чи реальність?	67
Таран А. А. Словотвірний потенціал неосемантизмів-інтернаціоналізмів (на матеріалі української і польської мов).....	73

ГРАМАТИКА

Калько М. І. Релятиви та їхня полікатегорійність у контексті двокомпонентної теорії виду	80
Кобченко Н. В. Функційний спектр прономінатива <i>такий</i> у складі конструкцій з подвійним предикативним зв'язком.....	89
Грозян Н. Ф. Критерії і способи розмежування членів речення	97

Палій В. П., Шевченко О. В.

Синтаксичне вираження безособових концептів у французькій та українській мовах 104

Донік О. М.

Формально-синтаксична організація складнопідрядних порівняльних речень (на матеріалі творів М. Коцюбинського) 109

Тереховська Л. М.

Співвідношення родових графем у складі порівняння (на матеріалі постмодерної поезії) 115

Рула Н. В.

Категорія сурядності в сучасній українській мові 123

CONTENT

LINGUOVOCONTEPTOLOGY AND DISCOURSE STUDIES

Selivanova O. O. Conceptual modelling and cognitive onomasiological analyze	3
Shytyk L. V. Headlines in media discourse of THE Kraina weekly	13
Velivchenko V. F. Political media discourse: linguistic realization of a manipulative function	21
Pjetsukh O. I. Metaphorical verbalization of the concept <i>domestic politics</i> in the uk parliamentary debates.....	33
Mahmudova A. V. Appraisal and significant features in the construction of the concept of “wisdom” (based on the English language)	37
Kalko V. V. Integral signs of proverbs	45

TRANSLATION AND CONTRASTIVE LINGUISTICS

Lytvyn I. M. Vocalisms of the Ukrainian, Russian and Polish languages	51
Kykot V. M. Poetry untranslatability: myth or reality?	67
Taran A. A. Cognitive potential of neo-semanticism-internationalism (on the material of the Ukrainian and Polish languages)	73

GRAMMAR

Kalko M. I. Relativs and their poly categoricity in the context of a two-component theory of the aspect.....	80
Kobchenko N. V. Functional-categorical status of the pronoun <i>макуї</i> in constructions with double predication.....	89
Grozian N. F. Criteria and ways of differentiation of parts of a sentence	97

Palii V. P., Shevchenko O. V.

Syntactic expression of impersonal concepts in french and Ukrainian languages..... 104

Donik O. M.

Formal-syntactic organization of adverbial clauses of manner (based on works by
M. Kotsiubynsky)..... 109

Terekhovska L. M.

The ratio of generic grammemes in the composition of the comparison (as
exemplified in postmodern poetry) 115

Rula N. V.

Category of the coordination in modern ukrainian language..... 123

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія філологічні науки
№ 2. 2017

Відповідальний за випуск:
Селіванова О. О.

Відповідальний секретар:
Калько В. В.

Комп'ютерне верстання:
Любченко Л. Г.

Підписано до друку 22.12.2017.
Формат 84x108/16. Папір офсет. Друк офсет. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 13,0. Обл. вид. арк. 12,7.
Замовлення № 40. Тираж 300 прим.

Бізнес-інноваційний центр
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького
18000, Україна, м. Черкаси, бульвар Шевченка, 205.
тел.: (0472) 33-69-05

Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.